

RADIKALE

1983 / NR.1

NOTITIE'S

THEMA:

**DE PPR OP ZOEK
NAAR IETS NIEUWS**

Inhoud

- 1 *Aan de lezer*
- 2 Bas de Gaay Fortman
PPR, niet verder! Groene politiek
- 7 Jaap P. de Jong en Jack A. Verduijn Lunel
PPR, samen verder! Rode politiek
- 17 Ronde-tafel-gesprek met Ria Beckers, Rouke Broersma,
Kees Tilanus en Wim Wildeboer
In debat; PPR, hoé verder?
- 24 Interview met Cox Merkelijn
In het kollege; besturen als aktiemiddel
- 29 *Publikaties*
- 34 *Berichten*
- 36 *De lezer kan ook schrijven*

Aan De Lezer

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Na een proefnummer, dat najaar '82 verscheen en als thema 'links bezuinigen' had, is dit het eerste echte nummer van Radikale Notities. Het heeft als thema: PPR hoe verder? Waaraan gekoppeld de vraag: PPR, waarom verder?

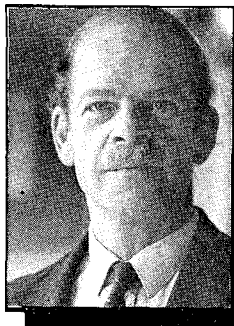
Dit jaar zal de partij op die vragen antwoorden moeten geven. In dit nummer laten we mensen aan het woord die de toekomst van de PPR tegemoet treden met concrete dan wel minder concrete ideeën. Allereerst Bas de Gaay Fortman. Zijn verhaal spitst zich toe op de Europese Verkiezingen, die volgend jaar worden gehouden; een gelegenheid die hij heeft aangegrepen om het idee van een groene partij te introduceren. Hij legt uit waarom hij zo'n partij van eminent belang vindt, en konkludeert dat de komst ervan zeker is — en vraagt de PPR zich erbij aan te sluiten.

Het verhaal van de partijbestuursleden Jaap de Jong en Jack Verduyn Lunel gaat een geheel andere kant op. Gebruikmakend van vele verkiezingsonderzoeken en ander cijfermateriaal schetsen zij de verschillen en overeenkomsten tussen het electoraat van de progressieve partijen. En leggen de nadruk op hun inziens sterke overeenkomsten tussen PPR, PSP en CPN. Hun konklusie: ze willen dat deze drie partijen zich gereed maken voor een vergaande samenwerking.

Waarmee duidelijk wordt, dat de mensen die in dit blad aan het woord komen weinig heil zien om als PPR geheel zelfstandig door te gaan. Dat is ook de essentie van het derde verhaal, een ronde tafel gesprek met Ria Beckers, Rouke Broersma, Kees Tilanus en Wim Wildeboer. Vier partijleden over de veranderingen in de PPR; en alle vier op zoek naar 'iets nieuws'.

In dit nummer ook een interview met Cox Merkelijn, PPR-wethouder te Wageningen. Het huidige kabinet dwingt gemeentebesturen tot forse bezuinigingen. Hoe sta je daar als progressieve wethouder tegenover? Wat zijn de mogelijkheden voor eigen en voor nieuw beleid?

Verder bevat dit nummer twee boekrecensies, en als nova: een berichtenrubriek waarin aandacht voor gemeentelijke en provinciale zaken, en de rubriek 'De Lezer Kan Ook Schrijven' waarin mensen die op één van de verhalen in dit blad of op de behandelde themata willen reageren de ruimte krijgen. Bij deze nodigen wij u uit van die ruimte gebruik te maken.

Bas de Gaay Fortman is voorzitter van de PPR-fractie in de Eerste Kamer.

PPR, Niet Verder! GROENE POLITIEK

Groene politiek is uit nood geboren. Die nood betreft zowel de vorm als de inhoud van de hedendaagse politiek.

Milieuvergiftiging, kernbewapening, verarming in de ontwikkelingslanden en voortdurend stijgende werkloosheid zijn problemen die allang om een nieuwe benadering vragen. Daarbij is een samenhangend beleid vereist en een aanpak die landsgrenzen overstijgt en historisch gegroeide tegenstellingen overbrugt.

De politiek biedt die niet. Zij wordt beheerst door de strijd tussen 'Groot Links' en 'Groot Rechts', met aan de zijlijnen 'klein links' en 'klein rechts'.

Groot Rechts is verlamd en verblind door plotseling uitblijvende economische groei. Het kiest voor fantasieloos en perspectiefloos bezuinigen. Mensen moeten inleveren maar zien daarvoor niets wezenlijks terug. Overgeleverd blijven ze aan werkloosheid, wapenwedloop en milieuvernietiging. Ze zien die zelfs dagelijks verergeren. 'Nieuw industrieel elan', stoelend op het hardnekkig misverstand als zou het nog steeds gaan om na-oorlogse wederopbouw, moet zieltogende bedrijfstakken inspireren tot ongericht her-industrialiseren.

'No-nonsense-management' haalt een streep door milieu, cultuur, maatschappelijk hulpbetoon en wat we nog meer aan menselijke waarden hebben verzeuenlijkt. Goederenproductie van twijfelachtig nut wordt krampachtig en onberedeneerd gaande gehouden, met alle macht, met alle middelen, tegen elke prijs. Die prijs bestaat uit:

- ontkrachting van nog maar pas ingevoerde milieunormen;
- lastenverlichting voor vooral grote bedrijven, die niet in staat blijken tot een creatief inspelen op nieuwe situaties;
- toeneming van banenverlies door een aangewakkerde automatisering;
- stijging van defensie-uitgaven, waarmee de bewapening zelf is uitgegroeid tot de grootste bedreiging van onze veiligheid.

Groot Links heeft op dit alles geen greep. Het mist de groei die nodig was voor een nivellerend beleid (alles eerlijk delen: elke arbeider zijn eigen auto). Een behoorlijk sociaal-economisch plan ontbreekt. De Partij van de Arbeid wordt heen en weer geslingerd tussen heimwee naar grootschalige industrialisatie en nieuwe verlangens van emancipatie-bewegingen. In de defensie-politiek hinkt zij op de twee gedachten van enerzijds niet moderniseren maar anderzijds wel kerntaken behouden.

Intussen verhardten de politieke scheidlijnen zich en neemt de onverdraagzaamheid toe. Waar niet duidelijk wordt in hoeverre de tegenstelling tussen 'links' en 'rechts' relevant is voor de oplossing van de grote problemen, is het resultaat slechts een doelloze polarisatie. De politiek als zodanig raakt in diskrediet.

De Politieke Partij Radikalen kwam tot nog toe in dit stuk niet voor. Zij staat aan de zijlijn, tegen haar zin ingedeeld bij 'klein links'. Hoewel dit de hoek is waar nog het meest creatief wordt gereageerd op de crisis, is de politieke werfkracht daar minimaal. Algemeen wordt beseft dat we er met ideologieën uit de vorige eeuw niet uitkomen. In de ogen van de kiezers torst 'klein links' de ballast van verouderde dogma's en tegenstellingen.

Politieke partijen worden beoordeeld op veel meer dan programma's en stemgedrag in vertegenwoordigende lichamen. Hun beeldvorming wordt in sterke mate bepaald door de wijze waarop zij opereren. De kiezers moeten niet alleen kunnen geloven in de doeleinden die men voorstaat maar ook in het instrument dat hun wordt geboden. Is de PPR bijvoorbeeld een effectief middel om kernwapens tegen te houden, het milieu te beschermen en arbeid en inkomen beter te delen? Daaraan bestaat twijfel.

Omdat de politiek als zodanig er niet best op staat, is het veel gemakkelijker een goede beeldvorming te verspelen dan deze opnieuw te bouwen. Wat de PPR vooral hindert is het beeld van 'splinterpartij'. Het is nu juist de voortgaande vereenzelving met klein links die dit beeld voortdurend bevestigt. Vanuit de wil toch vooral vertegenwoordigd te zijn, is de klein-linkse samenwerking in provincies en gemeenten een begrijpelijke ontwikkeling, maar de PPR is daardoor wel landelijk in een zeer moeilijke positie gekomen.

Het is verleidelijk op dit moment in het betoog — de impasse van de PPR — de 'groene optie' ten tonele te voeren. Maar voor we dat doen, moet eerst nader worden gezien waarvoor de PPR vijftien jaar geleden werd opgericht.

Vanaf haar ontstaan kiest de PPR voor samenwerking met andere progressieve partijen. Doel is de totstandkoming van een 'progressieve meerderheid'. Dat begrip wordt meestal partijpolitiek gedefinieerd. Zo betekent het thans een meerderheid in de Tweede Kamer voor PvdA, PPR, PSP, CPN, EVP en D'66. (Of de laatste partij moet worden meegerekend, is overigens een twistpunt.) Bij deze wijze van definieering wordt voorbijgegaan aan de inhoudelijke kant van de politiek. Waarvoor staat die progressieve meerderheid? Toch zeker voor een beleid dat een antwoord wil geven op de grote problemen van vandaag? Om dat te bereiken moet de PvdA — en met haar CDA en VVD, kortom de grote drie — inhoudelijk onder druk worden gezet. Er moet een geloofwaardig alternatief komen voor het perspektiefloos bezuinigen en bewapenen. Dat de 'linkse' partijen elk voor zich voldoende kiezers werven om samen tot een meerderheid te komen, is niet genoeg. De fout van de PPR in de periode 1968 — 1972 was dat zij zich volledig identificeerde met 'de progressieve samenwerking' zonder dat duidelijk werd waarvoor zij inhoudelijk stond. Daardoor miste zij werfkracht en had onvoldoende invloed op het beleid van PvdA en D'66.

Van de grote drie is de PvdA inhoudelijk het snelst te beïnvloeden. In de praktijk komt die invloed vooral van een partij die door de kiezers wordt gezien als een aantrekkelijk electoraal alternatief. In de afgelopen zeventien jaar is die rol beurtelings gespeeld door D'66, PPR en D'66. Na het debacle van het derde kabinet Van Agt zit D'66 in een

identiteitscrisis. Daarnaast is zij geraakt in de vicieuze cirkel van het klein-zijn. Dat laatste geldt ook voor de PPR.

Intussen is in andere Europese landen een sterke 'groene beweging' ontstaan. Het streven naar milieuherstel, ontwapening, uitbanning van honger en gebruik van ieders capaciteiten, heeft daarin een politieke vertaling gevonden. Wie het politieke program beziet van partijen als Ecolo-Agalev in België, Ecology Party in Engeland, Duitse Grünen, Listes Verts in Frankrijk, wordt duidelijk dat het gaat om veel meer dan 'milieuhygiëne'. Milieuhygiëne is slechts een onderdeel van het beleid, gericht op vermindering van de druk van het economisch systeem op het milieu. Ekologie daarentegen stelt het milieu centraal. Het milieu wordt gezien als het geheel van mogelijkheden dat de aardse omgeving biedt. Het is dan ook het *draagvlak* van produktie en konsumptie. Het milieu is er niet voor de mens alleen en zeker niet uitsluitend voor de huidige generatie. Deze visie vergroot derhalve de verantwoordelijkheid van de mens in ruimte en tijd. (Zie *Groene Economie*, een uitgave van het Centrum voor Energiebesparing, Delft 1983, blz. 18-19.) Deze opvatting resulteert in een zelfstandige politieke visie welke berust op:

- *Groene technologie*, kringloop produktie en milieuscenario's. Daarin is geen plaats voor kernenergiecentrales, wel voor alternatieve energiebronnen gekoppeld aan energiebesparing, hergebruik en arbeidsintensivering.
- *Een post-industrieel innovatiebeleid*, gericht op kleinschalig herindustrialiseren in combinatie met dienstverlening toegespitst op de middelgrote en kleinere ondernemingen.
- *Een andere economie*, waarin de materiële konsumptie per hoofd van de bevolking niet meer groeit, en teruggang in inkomen naar draagkracht dienstbaar wordt gemaakt aan het herschikken van betaald en onbetaald werk in termen van kwaliteit, duurzaamheid en verantwoordelijkheid.
- *Een verdraagzame en democratisch bestuurde samenleving* gebaseerd op spreiding van zeggenschap, respect voor de instellingen van de rechtsstaat en volstrekt geweldloze politieke aktie.
- *Decentralisatie van de staatsmacht*, zodat ons openbaar bestuur wordt verlost van topzware overheidsburokratieën en zich weer kan voltrekken volgens heldere regels. Die regels behoeven veelal niet verder te reiken dan het regionale nivo. Waar een doeltreffende aanpak van de problemen dat vraagt — bijvoorbeeld bij het beheer van een rivier als de Rijn — wordt gekozen voor *supranationale bevoegdheden*.
- *Een kernwapenvrij veiligheidsbeleid* gericht op het afremmen van wapenwedloop, vermindering van defensie-uitgaven en het scheppen van voorwaarden voor militaire ontspanning in Europa.
- *Een eerste prioriteit voor ontwikkelingsamenwerking*. Daarbij wordt voorrang gegeven aan bestrijding van honger en kwijtschelding van de schuldenlast van de armste landen.

Bovengenoemde uitgangspunten zijn in mindere of meerdere mate terug te vinden bij verschillende Nederlandse Partijen. Er is evenwel geen partij die maatschappelijk overleven tot uitgangspunt heeft gemaakt van de politiek als zodanig. Waar 'groene punten' voorkomen in bestaande poli-

tieke programma's zijn ze veelal verbonden met ballast van allerhande soort.

In deze situatie is het verleidelijk een 'groen alternatief' te presenteren als nieuwe richting in de Nederlandse politiek. In navolging van D'66 — in een overigens mislukte poging — zou gekozen kunnen worden voor de betiteling 'vierde stroming'. Toch zou dat onjuist zijn. Partijpolitieke richtingen moet men niet te snel identificeren met geestelijk-maatschappelijke stromingen. De PPR bijvoorbeeld, put uit tenminste drie stromingen: een christen-radikale, een radikaal liberale en een anti-autoritair socialistische. Tegelijk is elk van die drie stromingen eveneens een geestesstroom voor andere partijen. Zo zijn er ook radikaal liberalen die zich thuis voelen bij D'66 of zelfs bij de VVD. Anders gezegd: niet alle socialisten voelen zich thuis bij de PvdA en niet alle PvdA'ers zijn socialist.

Een partij kan zich dan ook richten op meer dan één stroming. Dat geldt ook voor ekologische politiek. Zij doet een appèl op:

- *christenen*, die recht willen doen aan de armen, willen zorgdragen voor de natuur en het mogelijk willen maken dat een ieder zinvol werk kan doen:

- *socialisten*, die gelijkwaardigheid en gelijke rechten voor allen ook verbonden weten met respect voor het leven en persoonlijke verantwoordelijkheid van de enkeling;

- *liberalen*, die de vrijheid van ondernemen niet ten koste willen laten gaan van *het rentmeesterschap* over deze aardse samenleving.

Kortom, zij richt zich tot allen, die zich verwant voelen met de gedachten en ideeën, die ook de inspiratiebron zijn van milieubeweging, vredesbeweging en emancipatiebeweging.

De opkomst van de groenen in Europa is begonnen met de *Listes Verts* in Frankrijk. Het duurde niet lang of ook in Duitsland en België kwamen er groene lijsten. (In Engeland zijn de 'Ecologists' allang actief, maar worden ze gehinderd door het distriktenstelsel.) In 1977 vormde zich een samenwerkingsverband gericht op Europa: *Ecoropa*. Samen met Wouter van Dieren behoor ik tot de oprichters daarvan. Bij de anderen bestond grote interesse in de PPR als groene partij 'avant la lettre'. De PPR werd gezien als de Nederlandse tak van *Ecoropa*.

Toen duidelijk werd dat ook in Nederland de naam 'groen' gebruikt zou gaan worden in de partijpolitieke strijd, lieten Wouter van Dieren en ik bij de Kiesraad de 'Groene Partij Nederland' registreren. De bedoeling was een *federatief verband* te vormen waarvan op z'n minst de PPR deel zou uitmaken.

Een groen federatief verband ('groen platform') biedt de mogelijkheid bij de Europese verkiezingen van 1984 een groene lijst te presenteren. Zo kan worden bewerkstelligd dat ook Nederland leden levert voor de Groene Fractie in het Europese Parlement. Evenals in andere landen zal dan de strijd gaan tussen christendemokraten, socialisten, liberalen, groenen en eventueel — maar in Nederland niet noodzakelijk — kommunisten.

De groene lijst wordt ingediend door het groen federatief verband. Daaraan zullen deelnemen de partijen die zich op basis van de verklaring van *Ecoropa* en het Groen Manifest bereid hebben verklaard tot deelname.

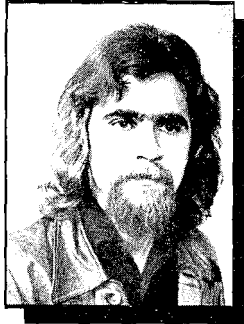
Het bindende element van het groene platform is een programma gebaseerd op de eerder genoemde hoofdpunten van groene politiek. Ecoropa werkt thans aan een verklaring voor de Europese Verkiezingen van 1984. In Nederland is een *Groen Beraad* gevormd waaraan mensen deelnemen uit verschillende politieke richtingen en met verschillende banden met de milieu-, vredes- en emancipatiebeweging.

Zodra een Groen Manifest is vastgesteld, zal dit worden gestuurd naar die programmatische partijen die niet te ver weg liggen. Wellicht mag alleen van de partijen die zelf geen uitzicht hebben op overschrijding van de kiesdrempel — PPR, PSP, CPN, EVP en D'66 — een positieve reactie worden verwacht. Intussen is ook gebleken dat velen zich rechtstreeks met de groene beweging verbonden voelen, en dus niet via één van de genoemde partijen. Daarom zal het Groen Manifest ook worden gebruikt voor de vorming van een 'groen netwerk' van mensen die door het opgeven van hun naam, adres en telefoonnummer zich bereid hebben verklaard zich in te zetten voor groene politiek. Als er campagne moet worden gevoerd, kan dit netwerk worden gebruikt. Een nieuwe partij naast andere partijen wordt het dus voorlopig niet. Zeker is trouwens dat groene politiek ook in z'n institutionele vorm moet ontkomen aan het steriele karakter van de hedendaagse politiek. Het moet gaan om 'georganiseerd vertrouwen'. Dit artikel laat ongetwijfeld nog vele vragen open. Dat moet ook, want in ons land met zijn vele partijen vraagt groene politiek bovenal flexibiliteit. We weten niet hoe het precies zal gaan. Maar één ding is toch wel zeker: er komt een groene lijst bij de Europese Verkiezingen van 1984. Voor de PPR is er alle reden daarbij betrokken te zijn.

Bas de Gaay Fortman

Jaap P. de Jong (zie bovenste foto) is vice-voorzitter van het partijbestuur van de PPR en Jack A. Verduijn Lunel is lid van dat bestuur en voorzitter van de PSP/CPN/PPR-fractie in Den Haag.

PPR, Samen Verder! RODE POLITIEK

De armoede in de derde wereld en de milieuproblematiek bij ons hebben één en dezelfde oorzaak: het vrije, op winst gerichte productie- en handelssysteem.'

'De enige mogelijkheid tot werkelijke verbetering in de situatie van de uitbuiting, de armoede, de milieubedreiging, de consumptieroes, de arbeidsonvreugde is een taai volgehouden, consequent doorgezette democratisering van het economisch leven.'

Citaten uit 'Nu is het meest radicale nog niet goed genoeg', volgens ons nog altijd één van de beste PPR-stukken, geschreven door Dolf Coppes in '72. In de PPR bestaat een bijna algemeen gedeelde opvatting over de partijgeschiedenis, die niet steunt op behoorlijk historisch onderzoek, maar gebaseerd is op elkaar en vooral de media napraten. Daarin wordt de grote verkiezingswinst in 1972 geheel toegeschreven aan het 'Bas-efekt.' Vanuit eigen ervaringen geloven wij dat het niet-dogmatische, maar wezijndijk 'socialistische' denken van de PPR, zoals dat met name werd uitgedragen door Dolf Coppes, een tweede belangrijke faktor is geweest. En uiteindelijk voor de partij belangrijker omdat het voor velen de reden was actief lid te worden. Wij vinden dat Dolf, ook persoonlijk, recht heeft op de erkenning van het historisch belang van de wijze waarop hij dat denken in de PPR stem gaf.

Benadrukt dient te worden dat 'Nu is...' volledig paste in de grote onderstroom in het PPR-denken. In dit artikel proberen we aan te geven dat onze opvatting — de PPR moet streven naar nauwere samenwerking met PSP en CPN — in die konstante onderstroom past en er zelfs het meest logische gevolg van is. De redactie van Radikale Notities vroeg ons ook, het onderwerp groene partij/lijst te behandelen. Probleem is daarbij dat er nog steeds geen echte duidelijkheid, zowel partijpolitiek als inhoudelijk, bestaat over de ideeën achter de pleidooien voor de groene partij/lijst. Werd het groene initiatief door Bas de Gaay Fortman aanvankelijk gepresenteerd als een mogelijk *verzamelpunt* voor Links Nederland; steeds vaker benadrukken de initiatiefnemers dat het om iets totaal *nieuws* gaat, dat zelfs buiten de klassieke indeling Links-Rechts zou staan. In de publieke uitingen is kritiek en soms zelfs afkeer van 'links' merkbaar. Al in de interviews van november 1982 zei Bas weinig te verwachten van het progressief overleg tussen de partijen. In

zijn laatste boekje over 'de nieuwe vooruitgang' zegt hij dat de meest dringende politieke veranderingen niet meer links kunnen worden genoemd.

De oplossing wordt opnieuw gezocht in het toegeven aan de opvattingen van de kiezer uit het midden. Zo noemde Bas in De Volkskrant van 3 nov. 1982 de meerderjarigheid bij 16 jaar als een punt waarmee je velen van je vervreemd. Zijn vraag was of je dat ervoor over moest hebben. Bovendien zouden we, volgens Wouter van Dieren, een aantal linkse taboes, zoals het praten over maximale bevolkingsaantallen, moeten laten varen. Onze vraag en zorg is waar je eindigt wanneer je begint aan te passen aan de gezonde opvattingen van meerderheden in de publieke opinie

Ondertussen hebben wij stukken onder ogen gehad waaruit blijkt dat aanhangers van het initiatief-De Gaay Fortman vinden dat een aparte groene partij-organisatie nodig is, die noch mag leunen tegen, noch de erfgenaam mag zijn van bestaande stromingen, dus ook niet van de PPR. Als dat de partijpolitieke keuze is dan hebben de initiatiefnemers zelf al aangetoond dat hun initiatief een breuk is met de PPR-geschiedenis.

Wat het ekologisch denken inhoudelijk voorstelt blijft eveneens onduidelijk. Wat we horen is dat het een nieuwe en noodzakelijke kijk op alle aspecten van de samenleving is; dat het breder en omvattender is dan de 'gewone' politiek; dat het een stap vooruit is en juist geen versmalling van het politiek programma. Maar de uitwerking van de visie blijft vaag, veel verder dan de geloofsblijdenissen zijn we nog niet. Wel vernemen we dat de wereld in een ekologische crisis zou verkeren, waarvan de huidige sociaal-ekonomische crisis slechts een onderdeel is. Dat is wat ons betreft de wereld op zijn kop zetten. Het blijft onduidelijk waarom ecologie het overheersende probleem zou zijn. Bovendien kunnen feministen gewoon hetzelfde beweren voor het feminisme, en niet met minder recht omdat sexe-tegenstellingen nog lang niet opgelost zullen zijn als de ekonomische macht is gedemocratiseerd. Dan zou links afkalven door aparte ekologische en feministische partijen.

De meest wezenlijke functie van een politieke partij is dat zij probeert te komen tot een omvattende maatschappijvisie en vandaaruit komt tot afwegingen, stellen van prioriteiten, maatschappelijke keuzen en bondgenootschappen. Wie die functie verlaat, door één problematiek als uitgangspunt te kiezen en van daaruit de rest van de wereld te bekijken, tast het wezen van een politieke partij aan en degradeert de politiek.

Wij komen vanuit onze maatschappij-analyse tot de opvatting dat de sociaal-ekonomische tegenstellingen de meest bepalende maatschappelijke verhoudingen zijn; dat daarnaast en daarboven politieke en ideologische verschillen en tegenstellingen een eigen rol vervullen. Dat is inhoudelijk een 'socialistische' opvatting, die echter korrektie en aanvulling behoeft. Zowel het ekologisme als het feminisme zijn daarbij onmisbaar, maar kunnen nooit overheersend worden.

De PPR heeft feitelijk altijd op onze standpunten gestaan, maar het nooit 'socialisme' willen noemen. Dat hoeft zij van ons ook niet, maar wij willen deze lijn inhoudelijk niet verlaten.

Het partijbestuur vroeg in haar nota 'PPR, hoe verder?' voorstanders van een bepaalde optie hun ideeën met méér te onderbouwen dan met vage manifesten, gevoelens en eigen ervaringen. Daarop aansluitend willen wij onze keuze voor de linkse samenwerking van PPR, PSP en CPN als logische volgende stap in de PPR-ontwikkeling, verder onderbouwen.

Daartoe willen wij allereerst een overzicht geven van de ontwikkeling van de samenwerking tussen PPR en andere progressieve partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen. Vervolgens willen wij op een klein aantal punten de laatste landelijke verkiezingsprogramma's met elkaar vergelijken. Dan zullen we nagaan hoe de kiezers van progressieve partijen denken over een aantal zaken.

Daarbij zullen we teruggrijpen op de nationale verkiezingsonderzoeken vanaf 1971. Voor het meest recente 'Nationale Kiezersonderzoek 1981' hebben wij met behulp van de komputerbestanden zelf een verdere analyse gemaakt. Overigens moeten al deze onderzoeksresultaten met enige gevoel voor relativering worden gebruikt — zij geven niet meer dan trends aan.

Dat er in '82 op vrij brede schaal door CPN, PPR en PSP gezamenlijk werd deelgenomen aan de gemeenteraadsverkiezingen is vrijwel niemand ontgaan. De werkelijke omvang is echter nog veel groter dan zelfs wij dachten. In Tabel I is aangegeven aan welke combinaties de PPR heeft deelgenomen. Deze combinaties hebben wij onderverdeeld in drie groepen, uitgaande van de bekende linksrechtsschaal. 'ROZE' noemen wij verder de vormen van samenwerking van PPR met PvdA en/of D'66. Onder 'ROOD' vatten we alle samenwerkingen van PPR met PSP en/of CPN. 'BLAUW' gebruiken wij voor de onafhankelijke deelname van de PPR, combinaties met PSP én PvdA/D'66, en samenwerking met plaatselijke progressieve groeperingen. De EVP is nog moeilijk in te schalen, het leek ons de minste discussie op te leveren wanneer we de EVP op een zelfde plaats zetten als de PPR. Dan heeft de EVP geen eigen invloed op onze indeling in groepen.

Tabel I

Deelname PPR aan gemeenteraadsverkiezingen 1982, gegroepeerd naar politieke kleur.

'ROZE'		
Combinatie	N	%
PPR/PvdA	35	16,7
PPR/D'66	6	2,9
PPR/D'66/PvdA	3	1,4
PPR/EVP/PvdA	1	0,5
TOTAAL (209 = 100%)	45	21,5

'BLAUW'		
Combinatie	N	%
PPR	50	23,9
PPR/PSP/PvdA	6	2,9
PPR/EVP	6	2,9
PPR/D'66/PSP/PvdA	2	0,9
PPR/CPN/PSP/PvdA	1	0,5
	65	31,1

'ROOD'		
Combinatie	N	%
PPR/PSP	49	23,4
PPR/CPN/PSP	40	19,1
PPR/EVP/PSP	7	3,3
PPR/CPN	3	1,4
	99	47,4

Gebaseerd op cijfers door Ben Baks opgesteld aan de hand van gegevens verstrekt door PPR-en PSP-partijburo's.

Bijna de helft van het totaal aantal deelnamen van de PPR is dus 'rood'. Een op de vijf deelnamen is er één met CPN en PSP, zelfs meer dan de samenwerkingen met de PvdA.

Veel interessanter is de ontwikkeling van de samenwerkingsvormen, waarvan Tabel II een beeld geeft. Hiervoor zijn de uitslagen gebruikt van de gemeenten die op 1 januari 1982 meer dan 20.000 inwoners hadden. Voor deze gemeenten hebben we de deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen vanaf 1970, het eerste jaar dat de PPR deelnam, nagegaan. Ook hier hebben we de resultaten samengebracht in de groepen 'roze', 'blauw' en 'rood'. Bij 'blauw' is tussen haakjes aangegeven het aantal afzonderlijke deelnamen van de PPR. De gegevens zijn naar provincie uitgewerkt. Van de laatste verkiezingen waren niet alle gegevens beschikbaar.

Overduidelijk is de groei naar 'rode' samenwerking, die zich bovendien steeds verder over het land verspreidde. In 1982 vond zij voor het eerst in alle provincies plaats. Even opvallend is de afname van 'roze' samenwerkingen. Extra aandacht verdient de ontwikkeling in Noord-Brabant en Limburg, die in 1970 nog meer dan de helft bijdroegen. Ook uit andere gegevens bleek ons dat de eerste deelname van de PvdA veelal plaats vond onder de vlag van een progressieve combinatie, terwijl men daarna onder de eigen PvdA-naam optrad. Je zou dit als een penetratiestrategie kunnen beschouwen. Het aandeel van de 'blauwe' deelnamen schommelt tot en met '78 rond twee/derde. De ontwikkeling daarbinnen van de zelfstandige deelnamen wijkt af. In '70 één/derde van het totaal, in '74 en '78 meer dan de helft, in '82 terug naar één/derde.

Er is dus sprake van een verschuiving van roze, via blauw naar rood. Opvallend is verder dat in 1982 het totaal aantal PPR-deelnamen (over een kleiner aantal gemeenten) het aantal van het topjaar 1974 met één benadert. Dit komt geheel op rekening van de 'rode' samenwerkingen.

In Tabel III is de ontwikkeling nog eens op een andere wijze uitgedrukt. Hierin hebben wij geteld hoe vaak de PPR samenwerkte met elk der andere progressieve partijen in alle voorkomende combinaties.

Er is sprake van een gestaag afnemend aantal samenwerkingen met de PvdA. Met D'66 werd alleen in het voor haar slechte jaar 1974 op grotere schaal samengewerkt. Het aantal samenwerkingen met de PSP is konstant hoog — al in 1974 passeerde de PSP de PvdA in aantal. De CPN stijgt in 1982 vanuit het niets naar de positie van *tweede* samenwerkingspartner. Dat overigens, zoals vaak beweerd, de PSP zo weinig bereid zou zijn tot konsessies en samenwerking werd in onze gegevens nergens bevestigd. In 1982 is de PSP veruit de actiefste partij in samenwerking bij de gemeenteraadsverkiezingen.

Onze stelling is steeds dat de werkelijke ontwikkelingen plaatsvinden aan de basis, waar actiecentra, afdelingen en distrikten tot samenwerkingen besluiten die verder gaan dan de landelijke partijtoppen in staat zijn tot stand te brengen. Die ontwikkeling hebben we met bovenstaande cijfers heel duidelijk in kaart gebracht. Wat ons betreft is het dus de hoogste tijd dat de landelijke partij konklusies trekken uit deze ont-

RADIKALE NOTITIES 1983 / NR.1 / PAGINA 11

Tabel II

Deelname PPR aan gemeenteraadsverkiezingen vanaf 1970, gegroepeerd naar politieke kleur en provincie.

PROVINCIE: gemeenten ¹	'ROZE'			'BLAUW'			'ROOD'			TOTAAL		
	70	74	78 82	70	74	78 82	70	74	78 82	70	74	78 82
Groningen	--	2	1	4 (1)	4 (2)	3 (1)	--	--	--	1	6	5 4
Friesland	6	2	1	7 (2)	6 (4)	3 (3)	--	--	--	4	8	6 7
Drenthe	9	--	--	3 (3)	3 (3)	1 (1)	--	--	--	2	3	3 3
Overijssel	4	--	--	7 (6)	5 (4)	5 (4)	--	4	3	5	13	10 11
Gelderland	16 (13)	2	2	12(10)	8 (6)	4 (2)	--	1	3	7	9	14 12 15
Utrecht	24 (19)	3	1	4 (3)	4 (3)	2 (1)	--	2	2	5	7	8 7 9
10 ²	2	2	1	15(10)	9 (7)	6 (6)	--	2	4	10	12	20 19 19
Noord-Hol.	22	2	1	13(11)	16(15)	7 (6)	2	2	3	14	18	21 22 22
Zuid-Hol.	32	2	3	2 (2)	3 (3)	1 (1)	--	--	--	3	2	4 4 4
Zeeland	4	1	2	12 (8)	6 (6)	8 (7)	--	--	--	1	6	15 15 9 15
Noord-Brab.	23 (20)	10	3	9 (7)	6 (5)	4 (4)	--	--	--	2	5	8 10 10 11
Limburg	13	5	1	2 (-)	1 (1)	1 (1)	--	--	--	2	2	2 2 3
Z. IJ. Polders	3 ³	--	--	90(63)	71(59)	45(37)	4	13	24	65	85	124 109 123
Totaal ⁴	166(155)	27	21	63,5(34,1)	72,6(50,8)	65,1(54,1)	4,7	10,4	22,0	52,8	100	99,9 99,9 100
%		31,8	16,9									

1. Voor 1982 stonden niet alle uitslagen ter beschikking, tussen haakjes staan de afwijkende aantallen.

Wanneer er vanwege gemeentelijke herindelingen op de landelijke datum geen verkiezingen werden gehouden, maar binnen een jaar ervoor of erna dan zijn deze verkiezingen meegeteld.

Er is een aantal samenwerkings niet meegeteld waarvan de preciese samenstelling niet vast te stellen was. (70: 5; 74: 16; 78: 15; 82: 7). Er is genoeg reden om aan te nemen dat deze samenwerkingen geheel passen in het totale beeld.

2. In 1970 was dit aantal 9, vanaf 1974 werd de nieuw gevormde gemeente Nieuwegein meegeteld.

3. In 1970 en 1974 was dit aantal 2, vanaf 1978 werd Almere meegeteld.

In de meeste gevallen gaat het hier overigens om verkiezingen voor adviesraden i.p.v. gemeenteraden.

4. Totaal was in 1970: 164, in 1974: 165.

Tabel III

Samenwerking PPR met andere progressieve partijen, afzonderlijk geteld.

PPR met:	70	74	78	82
PvdA	45	24	17	13
D'66	11	30	12	2
PSP	28	35	33	66
CPN	--	--	--	29
EVP	--	--	--	5
Plaats.	1	5	3	2
PPR alleen	29	63	59	37

wikkelingen en overgaan tot nauwere samenwerking. Eens te meer omdat de samenwerking tussen PSP, PPR en CPN zich nog steeds verspreidt. Wij kregen van meer kanten berichten dat ook in raden en staten waar de linkse partijen op afzonderlijke lijsten gekozen zijn, men ondertussen is overgegaan tot gestructureerde vormen van samenwerking tussen fracties

De ontwikkeling naar samenwerking met CPN en PSP is overtuigend en valt niet meer te ontkennen. Wij willen toegeven dat er een aantal factoren is, zoals hogere kiesdrempels en minder inhoudelijke verschillen, waardoor deze samenwerking op gemeentenivo gemakkelijker is. Die factoren tellen echter bij de aanstaande Europese Verkiezingen even hard mee.

De programma's van de vijf 'progressieve' partijen hebben we vergeleken op vijf onderwerpen, die ook voorkwamen in het 'Nationaal Kiezeronderzoek 1981'. Dat gaf de mogelijkheid de programma's en de opvattingen van kiezers te vergelijken

De omvang van het punt *milieuverontreiniging* is in het CPN-programma kleiner dan bij PPR en PSP. Het CPN-programma, dat minder uitgewerkt is, geeft wel een hoge prioriteit aan de bescherming van het milieu. PSP en PPR gaan in hun algemene doelstellingen verder dan alle andere partijen. Met PvdA en D'66 bestaat overeenstemming in een groot aantal concrete zaken, maar in de algemene uitgangspunten gaan CPN, PSP en PPR verder.

Er zijn ten aanzien van *abortus* geen programmatische verschillen tussen de vijf partijen. De programma's van PSP, CPN en PPR stemmen overeen waar het om *kernenergie* gaat: geen gebruik van kernenergie, sluiting van de centrales, stopzetting van (internationale) projecten. Hoewel PvdA en D'66 grote overeenkomst vertonen in hun programma's houden deze partijen duidelijk meer slagen om de arm.

De PPR en PSP spreken zich nadrukkelijker uit voor *inkomensnivellering* dan de CPN. Beide kiezen voor handhaving tot modaal en stellen een bovengrens voor; de CPN wil de lage en middeninkomens handhaven. De PvdA gaat niet verder dan de handhaving van de minima, maar kiest wel voor een maximuminkomen. D'66 streeft slechts naar koopkrachthandhaving voor de minima en stelt geen bovengrens.

PSP, CPN en PPR kiezen onomwonden voor het verwijderen van alle *kernwapens* en het afstoten van alle kerntaken, en willen dat Nederland de NAVO verlaat. PvdA en D'66 kiezen voor het doelbewust handhaven

van een aantal Nederlandse atoomtaken en een (voorwaardelijk) NATO-lidmaatschap.

Het is een greep, maar geen onbelangrijke. CPN, PPR en PSP staan op belangrijke punten dicht bij elkaar dan bij de andere progressieve partijen en vertolken de opvattingen van de buitenparlementaire bewegingen op deze punten beter.

Sinds 1971 vinden er bij landelijke verkiezingen Nationale Verkiezingsonderzoeken plaats. Hieruit willen wij een, niet geheel willekeurige, greep doen. In 1971 bleken de kiezers op de drie linkse partijen sterk overeenkomend te oordelen over het buitenlands beleid. Het regeringsbeleid werd van de kiezers op PvdA, CPN, PPR en PSP door respectievelijk 16, 23, 33 en 39% slecht gevonden. Terwijl in de totale steekproef 16% het oneens was met de uitspraak dat Nederland nauw moest samenwerken met de VS, waren die percentages voor PvdA en D'66 17 en 25, voor CPN, PPR en PSP 50, 44 en 42. Op het punt van het NATO-lidmaatschap lopen de scores uiteen. Van de PPR-kiezers wilden toen maar 21% uit die organisatie; van PvdA 15%, CPN 42% en PSP 71%. Ook bij beoordeling van de Nederlandse hulp aan ontwikkelingslanden zijn er onderlinge verschillen. Van PPR en PSP-kiezers wil rond de 60% verhogen, van de CPN slechts 28%, wat echter nog altijd meer is dan bij de PvdA-kiezers.

In 1972 werd gevraagd wat men het belangrijkste maatschappelijke probleem vond. Milieuvervuiling werd in het totaal door 20% genoemd. De PvdA-kiezers scoorden 22%, D'66-ers 27, PPR 31, PSP 35 en de CPN... 38%. Telt men de meest progressieve antwoordcategorieën in de vraag naar de zelf geschatte progressiviteit op, dan rekende van de PPR-kiezers 75% zich daartoe, van de PSP 71%, van CPN 64%, van PvdA 53%. Dat de PPR-kiezers hier kwamen tot de progressiefste eigen plaatsbepaling ondersteunt ons betoog aan het begin van dit artikel.

Tabel IV

Meest urgente problemen voor progressieve kiezers.

Probleem	totaal	D'66	PvdA	PPR	PSP	CPN
Werkloosheid	44,7	44,5	46,3	41,9	39,7	46,4
Kriminaliteit	11,1	7,4	9,0	8,1	6,4	5,4
Milieuvervuiling	9,0	13,7	10,0	24,2	20,5	10,7
Woningnood	20,5	19,1	24,0	24,2	28,2	23,2
Misbruik sociale voorzieningen	11,7	12,7	8,3	1,6	2,6	10,7
Ontduiking sociale lasten werkgevers	3,0	2,5	2,4	0	2,6	3,6
Totaal	1000	99,9	100	100	100	100
(N)	(2991)	(393)	(758)	(62)	(78)	(56)

Omdat 3/4 van alle respondenten de werkloosheid als meest urgente probleem opgaf, zijn ook de antwoorden op de vraag wat als tweede probleem werd gezien, verwerkt. Door het samenvoegen van deze twee tabellen werd het totaal aantal antwoorden ongeveer 2x het aantal respondenten. Als gevolg hiervan is de maximale score voor een probleem 50% van het aantal antwoorden.

Ook in het 'Nationaal Verkiezingsonderzoek 1981' werd gevraagd wat men het meest urgente punt vond dat de regering zou moeten aanpakken. Wij hebben de twee hoogste prioriteiten van alle respondenten opgeteld, waarna het beeld ontstond van Tabel IV.

Er bestaan tussen de kiezers op progressieve partijen dus wisselende overeenkomsten. Zo scoren CPN en PvdA hoger op werkloosheid, terwijl PPR en PSP relatief laag scoren. Op het punt milieuvervuiling scoren deze kiezers weer veel hoger dan de drie andere partijen. Voor de vier andere items uit onze programmavergelijking hebben we de meest progressieve scores van de progressieve kiezers samengebracht in Tabel V.

Tabel V

Percentuele scores progressieve kiezers op meest linkse standpunten voor 4 items.

Meest links bij item:	totaal	D'66	PvdA	PPR	PSP	CPN
De vrouw beslist bij abortus	48,7	61,8	68,9	80,0	80,0	85,7
Geen kerncentrales	46,2	52,4	65,7	86,7	87,5	89,3
Sterk voor inkomensnivell.	44,4	45,9	66,8	80,6	82,5	82,2
Sterk tegen kernwapens	31,6	43,0	46,9	75,0	82,5	75,0

Bij de issues 'abortus', 'kernenergie', en 'inkomensnivellering' hebben de respondenten in het verkiezingsonderzoek '81 zichzelf geplaatst op een 7-punts-schaal, waarmee de mate kon worden aangegeven waarin men een bepaald standpunt had. Voor wat betreft het item 'kernwapens' kregen de respondenten een viertal vragen te beantwoorden met elk vijf antwoord-kategorieën (van 'helemaal mee eens' tot 'helemaal mee oneens'). Deze antwoorden zijn (gewogen) samengebracht in één tabel met vijf categorieën.

Wij hebben alles teruggebracht tot drie categorieën, vooral vanwege het feit dat een duidelijk progressieve score eruit af te lezen diende te zijn. De meest progressieve scores hebben wij in deze tabel (met weglating van de twee andere categorieën) samengebracht.

Dit alles betekent natuurlijk dat er niet direkt uit is af te lezen welk percentage 'voor' of 'tegen' iets is, maar veel eerder welk percentage er 'sterk voor' of 'sterk tegen' is.

Op alle items blijkt een opmerkelijke overeenkomst tussen de kiezers op de drie linkse partijen. Zij wijken sterk af van het landelijk gemiddelde, terwijl ook het verschil met D'66- en PvdA-kiezers groot is. Bij de CPN-kiezers is opvallend dat zij nadrukkelijker dan het partijprogramma kiezen voor inkomensnivellering.

Met eenzelfde werkwijze hebben wij de antwoorden op de eigen indeling op de links-rechtsschaal teruggebracht tot drie categorieën. Van de D'66-ers rekent een overtuigende meerderheid zich tot het politieke midden (81,6%). Bij de PvdA is het aantal dat zichzelf links vindt (49,6%) net iets groter dan het aantal dat zich tot het midden rekent (47,5%). Van PSP, CPN en PPR rekent rond de 20% zich tot het midden, van de eerste ruim 80% tot links, voor de PPR is dat 71%. Hoewel in dit onderzoek PPR-kiezers zichzelf wat minder links vinden dan zij volgens de andere resultaten zijn, blijkt ook op dit punt een sterke overeenkomst tussen de kiezers van de drie linkse partijen, zeker in de vergelijking met D'66 en PvdA. Bij alle uitslagen moet be-

dacht worden dat de aantallen 'linkse' kiezers klein waren in de steekproef.

Wel is in alle onderzoeken opvallend dat bij PPR en CPN grote verschillen bestaan onder de aanhang, omdat zowel op 'progressieve' als op 'konserватieve' standpunten wordt gescoord. De PSP-kiezers hebben steeds de meest konsekwente opvattingen. Ook voor ons was een aantal uitslagen zeer verrassend, met name de grote aandacht van CPN-kiezers in 1971 voor de milieuproblematiek. Wij denken duidelijk te hebben gemaakt dat er grote overeenkomsten bestonden in opvattingen tussen de kiezers op de drie linkse partijen. Dat gold met name bij punten die aanhangers van de groene partij zo belangrijk vinden. Zijn de inhoudelijke verschillen in opvattingen niet groot, de onderlinge verschillen zijn gedeeltelijk reëel waar men tot een andere prioriteitenafweging komt.

Het beleven van de verschillen tussen de partijen heeft dus andere oorzaken. Dit berust gedeeltelijk op een wederzijds, overleefd, beeld van elkaar. Gaat men tot samenwerking over dan is er daarvoor een inhoudelijke voedingsbodem onder de aanhang. De onderling beeldvorming zal veranderen door de ervaringen in de samenwerking, maar zal voor een gedeelte van de aanhang langer nawerken. Aan die groep zal dan extra aandacht moeten worden besteed. Ook om deze reden zijn we een voorstander van een niet al te snelle ontwikkeling van de samenwerking en vinden wij het ook niet nodig nu al te praten over de vorming van één partij of iets dergelijks. Verlies kan bij verkiezingsamenwerking niet uitgesloten worden, maar zal dan vooral liggen bij die groepen kiezers die inhoudelijk eigenlijk op de verkeerde partij stemden.

G

aan we terug in de PPR-geschiedenis, dan zien we dat steeds het idee van democratisering van met name de economische macht een bijzonder groot aksent kreeg, waaraan de vakbondsbanden niet helemaal vreemd waren. In oktober 1968 werden twee kernthema's aangewezen voor het opstellen van een radikaal program: de noodzaak om sociale tekorten in de samenleving aan te zuiveren, en het streven mensen op alle terreinen zeggenschap te geven. Wel kreeg de milieuproblematiek langzamerhand meer aandacht in de programmatische standpunten en inhoudelijke analyses. Maar ook het milieuprogramma, gepubliceerd in januari 1976, zei dat het milieubeleid onverbreekelijk deel moest uitmaken van een totaalbeleid. Daarom vond men toen dat het maken van een partijprogramma wezenlijk verschilde van het opzetten van een milieu-actiegroep. Voor een programma komt men tot een totaalbeleid waarbij afwegingen hebben plaatsgevonden, waarin slechts in een deel van de gevallen de milieuoverwegingen de doorslag zouden geven. Bijvoorbeeld zou het duurder maken van milieubelastende goederen sociaal onakseptabel zijn wanneer er nog inkomensverschillen bestaan. Het discussiestuk in voorbereiding op het Machtkongres uit dezelfde periode, stelde vast dat de centrale PPR-doelstellingen vrede, milieubeleid, welzijn, spreiding en democratisering van de macht niet realiseerbaar zouden zijn zonder de huidige economische orde fundamenteel te wijzigen.

Wij geloven dus dat wij ons baseren op de lange rode draad in de PPR-geschiedenis. Wij vinden dat we aannemelijk hebben gemaakt dat er sprake is van een naar elkaar toegroeien van de drie partijen aan de basis

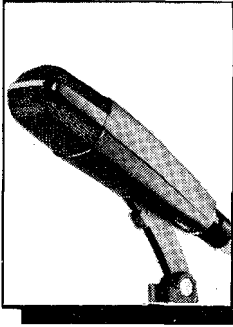
en dat er een grote overeenstemming bestaat in programma en in opvattingen van de kiezers. Wij vinden dan ook dat een versterking van de samenwerking tussen PPR, PSP en CPN de enige logische konklusie is die uit de geschiedenis getrokken kan worden. Daarin zou de eigen inbreng van de PPR moeten bestaan uit het benadrukken van het belang van ekologische en libertaire standpunten. De Nederlandse situatie heeft in vergelijking met bijvoorbeeld Duitsland en België bovendien als winstpunt dat de meest milieugerichte partij, de PPR, daarin niet alleen staat en dat zij zelf de samenhang met andere maatschappelijke problemen voortdurend aangeeft.

Wij vinden dat het groene partij-initiatief van Bas es niet beschouwd kan worden als een stap terug in de ontwikkeling van de PPR, maar een breuk betekent met de geschiedenis van de PPR. Wij hebben het onprettige vermoeden dat wij niet anders meer willen.

Wij willen eindigen op dezelfde wijze waarop we begonnen zijn, met een citaat, omdat het meest radikale nog altijd niet goed genoeg is.

'Het kan zijn dat de dreigingen van de milieu-rampen ons in de kaart spelen bij het proces van bewustwording. Als het ons tenminste lukt om aan te tonen dat de milieurampen uitloeisels zijn van hetzelfde mechanisme van vrije economische expansie (...) Temidden van de zeer grote urgentie rondom deze dreiging zullen we moeten blijven wijzen op de eigenlijke, de ware reden waarom wij zelfs niet meer samen konden beschikken over onze eigen boden, ons eigen water, onze eigen lucht, onze eigen natuur.'

Jaap P. de Jong
Jack A. Verduyn Lunel.

Het ronde-tafel-gesprek tussen Ria Beckers, Rouke Broersma, Kees Tilanus en Wim Wildeboer werd geleid en opgetekend door Hans A. Verstraaten.

In Debat PPR, HOE VERDER?

Vijf weken voor het vijftienjarig jubileum van de PPR zit een kwartet partijleden in het souterrain van het Amersfoortse Berghotel. Honderd meter verderop vergadert de PPR-kerngroep over de le-
denterugloop; hier moet het gesprek gaan over het gevoel dat mensen niet meer warm lopen voor links in het algemeen en de PPR in het bijzonder. Wat tot de vraag leidt wat de plaats van de PPR is in de jaren tachtig.

De aanwezigen is vantevoren gevraagd het gesprek op die vraag te richten — en dus stellingen over strategiën en met wie waarom wanneer samenwerken zoveel mogelijk achterwege te laten. Het kwartet: Ria Beckers, oud-voorzitter van de partij, nu fractievoorzitter; Rouke Broersma, partijbestuurslid; Wim Wildeboer, in de jaren zeventig als PPR-wethouder lid van het linkse kollege in Groningen; en Kees Tilanus, begin jaren zeventig partijbestuurslid, nu fractievoorzitter van de PPR/PSP/CPN-fractie in de Staten van Zuid-Holland. De selectie-kriteria: alle vier vervullen of vervulden een bestuurlijke functie in of voor de PPR, ze zijn reeds lange tijd lid van en actief in de PPR, en — daar gingen we vanuit — die factoren staan borg voor het ontwikkelen van een visie over de PPR in de toekomst.

Rouke Broersma begint het gesprek met een schets van het tijdsbeeld. Waarom gaat het niet goed met de PPR? “Mensen vragen zich nu af,” stelt hij, “welke klub het meest voor hun direkte *persoonlijke* belangen opkomt. Wie geeft mij de meeste ruimte? Neem een mooi voorbeeld — de zondagsmarkt. Het Kamerlid Nora Salomons van de PvdA is daartegen, dat kan niet, dat hoort niet, dat moet niet, of daar moeten weer allerlei regels voorkomen. Zo komt links dan toch vaak op de mensen over: de overheid wil weer iets regelen dat van óns is. Terwijl de tendens juist is, de trend, dat mensen steeds meer dingen zélf willen regelen — hun eigen werkomgeving, hun woonomgeving. Zonder dat een politiek apparaat zich daar meteen op stort.

“Naar mijn gevoel is de democratiseringsbeweging uit de jaren zestig stukgelopen in de burokratie. En links weet daar gewoon niet goed raad mee.”

Ria Beckers wil in aansluiting op die sfeerschets wel een poging doen om de PPR en zijn twee zetels daarmee in verband te brengen. Die zeven zetels in '73, stelt ze, waren te danken aan het optreden van Bas de Gaay Fortman en aan het feit dat we de tijd meehadden. Wat wil zeggen: nu, in deze periode van recessie, is het zeer moeilijk om mensen warm te krijgen voor ideeën die allesbehalve aansluiten bij traditionele

zekerheden. Daarbij, zegt ze, is de PPR een *gewone* partij geworden: "We hebben kongressen gekregen, gevechten, regeltjes. Iemand als Bas, die toen voor PPR-begrippen heeft gezorgd voor een enorme verkiezingswinst, kreeg al gauw te maken met een partij die reageerde op een manier van: ho, schei nou 'ns uit, jij altijd met je initiatieven, betrek ons er eens bij. Ik denk dat op dat moment die partij vraagt om iemand die dáár meer oog voor heeft. Dat heeft dan te maken met de tweede faktor: het tijdsgewricht. Bas opereerde in een tijd dat het mogelijk was om keer op keer met initiatieven te komen. Nu is dat anders, moeilijker. Veel moeilijker."

Wim Wildeboer: "Nou, daar zet ik wel vraagtekens bij. Ik denk dat er nog steeds een vrij groot maatschappelijk draagvlak is voor onze inhoudelijke ideeën. Daar ben ik eigenlijk wel van overtuigd."

Ria Beckers: "Dat ben ik met je eens. Maar dan moet je wel rekening houden met een aantal zaken. Er is een enorme onzekerheid bij mensen, vooral veroorzaakt door sociaal-ekonomische factoren. Dat zorgen voor het eigen stekkie, het terugtrekken op de eigen omgeving, dat vertaalt zich onmiddellijk naar de politiek toe. Neem de PvdA — de progressieve samenwerking interesseert die partij niets meer, is voorzichzelf bezig. Ik vind dat eigenlijk het grootste probleem op dit moment: als de politiek tot verrassende dingen kon komen, dan zou er wat gebeuren. Maar wat zie je? Dat gebeurt niet. De politiek laat zich meeslepen door die onzekerheid die er in de hele samenleving is, en heeft dus geen antwoord."

Rouke Broersma: "Aan dat terugtrekken op je eigen stek zitten twee kanten. De kant die Ria aangeeft, en de kant die ik aangaf. Er zit natuurlijk ook iets positiefs in het feit dat mensen voor hun eigen belangen opkomen en die 'lokettenmaatschappij' de rug toekeren. Mede door links is die democratisering geformaliseerd, gestructuraliseerd, on aantrekkelijk gemaakt. Je ziet dat ook binen de PPR — het program is steeds uitgebreider geworden, voor alles is 'n regeling gevonden. "Ik denk dat mensen daar nu niks meer van moeten hebben. Ze worden erdoor de gordijnen ingejaagd — of beter: naar de VVD gejaagd."

Wim Wildeboer: "En daar worden ze op hun wenken bediend, want de VVD is bezig al die regeltjes weer terug te schroeven."

Rouke Broersma: "Ik zeg dus niet dat we nu net als de VVD moeten handelen. Ik geef aan dat die vrijheidsdrang die er is allerlei kanten heeft, ook nare, maar ook goede. Een voorbeeld. Ik hoorde dat een deel van die jongens die op de rails gingen liggen om de munitie-treinen tegen te houden, ook meeliepen in die demonstratie voor gezag en vrijheid. Want in dat laatste geval ging het tegen dat rode stadsbestuur dat alles 'onmogelijk wil maken.'"

Ria Beckers: "Ik geloof toch dat je twee dingen door elkaar gooit. Aan de ene kant is het zo dat mensen zich terugtrekken in hun eigen wereldje, de politiek als De Politiek beschouwen, op één hoop gooien, en dan maar stemmen op iemand die aardig overkomt, of niet stemmen. Nummer twee is: er zijn een hele hoop mensen die, blijven vechten en uit

nood geboren, wel zelf dingen willen gaan doen. Maar als ze een klein bedrijfje willen oprichten, dan stuiten ze op die ellendige regels. En nou, ja, daar heeft links aan meegewerkt. Zeker.”

Rouke Broersma: “We hebben ons, meen ik, veel te veel laten meeslepen door het denken van vooral de Partij van de Arbeid. En zo is dat libertaire uit ons program, dat bij de PPR ook hoort, teveel verdwenen.”

Ria Beckers: “Ja, dat klopt wel. Maar hoe doe je het? Hoe draai je die regels terug? Neem nou de eigen partij; het partijbestuur wilde in de PPR de bureaucratie terugschroeven. Nou, daar is nog weinig van terechtgekomen. Dan zie je hoe moeilijk dat is.”

Gebruikmakend van termen uit de linkse partijkultuur wordt in het souterrain nu ‘een stuk spanning gesignaleerd’ tussen enerzijds de wens van veel mensen om hun eigen leven zonder teveel overheidsbemoeienis te leiden, anderzijds de rol van die overheid om als bemoeial onder meer sociale gelijkheid te scheppen. Zo’n stuk spanning signaleren — ’t heeft niet alleen iets deprimerends vanwege het feit dat die tegenstelling geen uitweg vindt in een pasklare oplossing. *Kees Tilanus*, die zich tot dit moment wat op de achtergrond heeft gehouden, neemt het woord: “Wat mij nu, in deze toch verdomd moeilijke economische situatie, opvalt is dat veel mensen weigeren om bij de pakken neer te zitten. Ze zeggen: we pakken wat aan, we nemen initiatieven, we doen wat. Een soort tegenstroming, een idealisme.”

Ria Beckers: “Maar de vraag is of ze dan niet snel doodlopen.”

Wim Wildeboer: “En de vraag is: wat is daarin de rol van de PPR? Hoe geven wij ze de ruimte, kunnen ze bij ons terecht.”

Kees Tilanus: “Precies. Daar gaat het om. Die stroming moet de kans hebben om ideeën te ontwikkelen zonder dat dit direkt in die besluitvorming vastloopt. Je moet die mensen bij je politieke werk zien te betrekken.

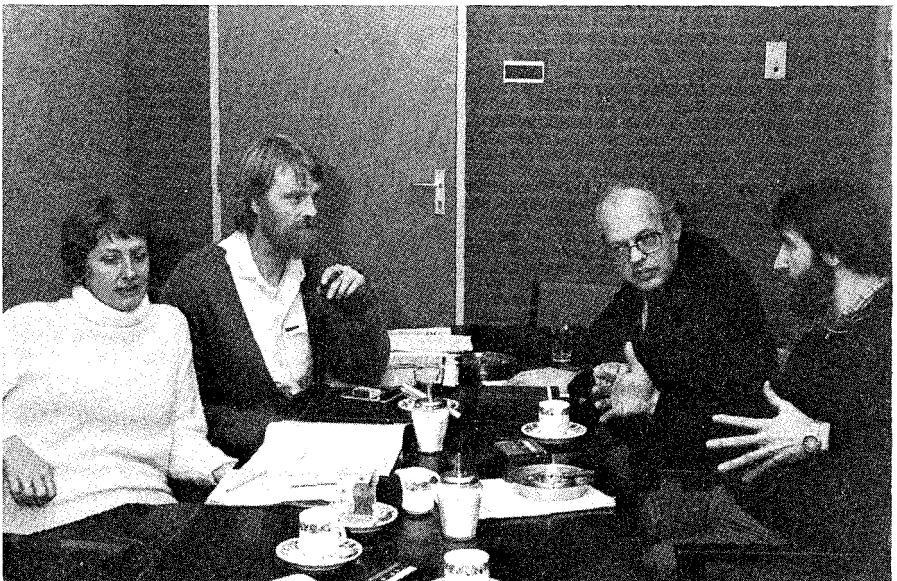
“En dat merk ik nu ook in de Statenfractie. Sinds we met PSP en CPN in een fractie zitten, gebeurt dat ook; met name de CPN neemt dan het initiatief. Gebeurt er iets, zijn er mensen met een goed plan, dan wordt er gezegd: jongens, daar moeten we bij zijn, ernaar toe! Terwijl ik in het verleden veel meer in dat politieke spel meedeed. daar al m’n tijd in stak. *Het is opnieuw luisteren naar wat er leeft.*”

Rouke Broersma: “Dat lijkt me toch ’n beperkt resultaat opleveren. Ik zal nog eens een voorbeeld geven. Toen dumping van atoomafval dreigde in Drenthe, heeft Het Nieuwsblad van het Noorden een enquête gehouden waaruit bleek dat zestig procent van de mensen bereid leek om harde tot zeer harde acties te voeren. Dat is nogal wat. En de linkse partijen zijn niet in staat om die mensen verder te ontwikkelen, te politiseren, of hoe je dat verder wilt noemen — in ieder geval hun ervan bewust te maken dat die dumping met een heleboel andere zaken te maken heeft, en dat dit in stemgedrag tot uiting moet komen. Zonder meer:

dat is een onvoldoende voor de linkse politiek.”

Zoals we al gedacht en gehoopt hadden, neemt het ronde tafel gesprek aan deze rechthoekige formika-tafels de vorm van een trechter aan. Bij aanvang werd een trend vastgesteld. Een samenleving met mensen die weinig trek meer tonen in overregulering, wat zich in negatieve en positieve zaken uit. De politiek die daar enerzijds een te makkelijk en verkeerd antwoord op vindt — het dereguleringsfanatisme van de VVD, in combinatie met ‘het opkomen voor jezelf en niet voor je buurman’ — en er anderzijds geen antwoord op vindt — de linkerkant, vaak meer in discussie met zichzelf dan met die stroming. Wat ons leidt naar de structuur van links, alvorens op het slot van dit gesprek aan te landen: de PPR zelf. Wat die linkse structuur betreft wijst Ria Beckers er met nadruk op dat het niet meer aangaat om bijvoorbeeld te gaan roepen dat de CPN ‘niet mee mag doen,’ daar die partij eerst nog maar ‘ns de tijd moet nemen om te bewijzen dat ze er écht bijhoort. De CPN hoort erbij. Rouke Broersma sluit zich hier van harte bij aan: “Ik heb de indruk, en het is meer dan een indruk, dat op het ogenblik de CPN dichter bij de PPR staat dan de PSP. Ik vind ook dat wij de plicht hebben dit aan de partij duidelijk te maken.” Waarmee impliciet een andere konstatering is gedaan: de speciale positie van de PSP. “Je ziet dat in de Drentse Staten,” zegt hij, “waar PSP en PPR één fractie vormen. Dat dreigt in feite twee fracties te worden.”

Ria Beckers: “Ik merk dat in de Kamer ook. Als je nu ziet hoe de PvdA doet — in de oppositie neemt ze een heleboel dingen over. Eerst in het kabinet gaan ze mee met Brinkhorst en het CDA: kruisraketten, dat is een feit, daar gaat het kabinet zijn beleid verder op richten. Vervolgens,

Van l.n.r. Ria Beckers, Rouke Broersma, Kees Tilanus en Wim Wildeboer (foto: Jan W. Dirx).

als ze eruit zijn, wordt dat standpunt anders.

“Dan krijg je een tamelijk automatische reactie, met name bij de PSP zie je dat: het gaan zoeken in andere dingen, het harder gaan roepen. Het oproepen van directeuren van de Sociale Dienst bijvoorbeeld om dingen niet meer uit te voeren, wat nogal makkelijk is omdat je 't dan gewoon doorschuift, in dit geval naar ambtenaren die zijn ingehuurd om de zaak uit te voeren. De huidige opstelling van de PvdA en het feit dat ze daarmee kiezers wint, lokt andere linkse partijen uit tot profilering — tot nog hárdere gaan roepen. En ik vind dat je daar niet in moet trappen. Want wij hebben dingen te bieden die de PvdA niet biedt: opvatting over werk, basisinkomen, individualisering... Dat moet je dan ook uitbuiten. En ik denk dat dat kan. Maar als je dan wil samenwerken, dan moet je wel emoties weglaten en er ook echt aan gaan werken.

“Dat is werken aan een alternatief, dan biedt je mensen wat. Dat kan ook aanslaan bij bredere groepen. En ik vind dat de Europese Verkiezingen een goede gelegenheid zijn om te proberen zoiets van de grond te krijgen. Iets nieuws.”

Wim Wildeboer: “Iets nieuws, ja, dat spreekt ook mij zeer aan. Waarbij je ervoor zorgt dat je ook die bredere groepen bereikt. En niet op zoek gaat naar die groepjes die het al heel erg met je eens zijn. Je moet op zoek gaan naar mensen die nu bijvoorbeeld in het CDA zijn — en je kreëert iets dat ze aanspreekt, waardoor het voor die groepen minder moeilijk wordt zo'n stap te maken. Ik denk dat dit in de huidige situatie — waar in de politiek zeker kansen liggen voor zo'n nieuw geheel — echt nodig is.”

Rouke Broersma: “Je kan dan zelfs denken aan VVD-stemmers.”

Wim Wildeboer: “Nou, dat lijkt me dan weer niet zo reëel...”

Ria Beckers: “Ja, zó moet je nu niet redeneren. Jullie praten weer over CDA-stemmers, over VVD-stemmers, dat is niet wezenlijk. Dat stemmen is tamelijk toevallig. Het gaat om jouw ideeën die je uitdraagt, maar op zo'n manier en door zo'n groepering dat het aanspreekt.”

Wim Wildeboer: “Ja, en dat aanspreken doe je niet door als links of kleinlinks telkens te vervallen in strategie-diskussies.”

Ria Beckers: “D'r is — dat is zeker — een aantal belemmeringen voor mensen om het niet in die hoek te zoeken. De sfeer van die partijen van wij-weten-het-allemaal-zo-goed-maar-oplossen-laten-we-aan-anderen-over. Dat soort indrukken bestaan wel. Maar ook zijn er historische belemmeringen, emotionele belemmeringen, en de gedachte: politiek, dat biedt niks, dat zit daar maar. Al dat soort dingen bij elkaar maakt het nodig dat, als je ervan overtuigd bent dat er een aantal dingen is om voor te vechten, dat je probeert een stuk van die ballast kwijt te raken. En dat je probeert onder een nieuwe noemer samenwerkend met anderen te starten. Ik vind dat heel legitiem. Wij hebben ook nooit gezegd: het gaat om de PPR als klub; het gaat erom wat we willen.

“Natuurlijk hangen we heel erg aan die klub vast, we voelen ons daar

thuis. Maar zo'n huisje kan ook teveel veiligheid bieden — op een gegeven moment kan het gebeuren dat mensen zich daarin dan teveel laten opsluiten. En daar moeten we uit. We willen een groot terrein vinden voor onze ideeën, en op dit moment gebeurt dat te weinig. Waarmee ik écht niet pleit voor het opheffen van de PPR.”

Dat maken we er anders wel uit op. “Néé,” zegt Ria Beckers, “We hadden het over de Europese Verkiezingen, om daar iets nieuws te proberen, en we kijken dan verder hoe samenwerking met anderen mogelijk is, ook naar de landelijke verhoudingen toe. En het voortbestaan van een partij — ook de mijne — is mij daarin niet heilig.”

Kees Tilanus: “Wij hebben nog steeds een boodschap. Ideeën waarmee je de samenleving anders kunt bekijken dan gebruikelijk. En daar hebben we niet het patent op. Die boodschap is niet alléén eigen aan de PPR, maar ook aan anderen, of kán dat zijn.”

Rouke Broersma: “Het gaat niet alleen om die ideeën, maar ook om de manier waarmee je eraan de slag gaat. Dus moet er inderdaad iets gebeuren. Je moet niet voor de zoveelste maal vervallen in politieke gevechten tussen linkse partijen over programpunten. Ik heb het gevoel dat niemand nu veel energie wil steken in dat soort discussies. Dat is al jaren en jaren gebeurd, daar krijg je mensen echt niet meer warm voor.”

Wim Wildeboer: “We krijgen straks weer verkiezingen, over drie jaar zal dat zijn, en dan krijg je weer *Stem PvdA, dát is uw alternatief.*”

Ria Beckers: “Tenzij je daar echt iets tegenover stelt. En ik denk dat een klein-linkse combinatie dat niet kan.”

Wim Wildeboer: “Ja, dat ben ik met je eens.”

Ria Beckers: “Met name het PvdA-idee — de overheid zorgt wel voor de mensen — dat is een punt dat op een héél andere manier ingevuld kan worden, en waar de PPR een héél belangrijke bijdrage in kan hebben. En waar ze medestanders in kan en moet vinden. Ook *partijen* als medestanders. Je moet de tijd nemen om tot samenwerking te komen, en die tijd hebben we want dit kabinet zal niet binnen een half jaar vallen.

“Het is een richting. Ik weet nog niet precies hoe je dat moet invullen. Ik hoop alleen dat bij het zoeken naar die richting, dat ‘iets nieuws’, de PPR niet vervalt in ruziën over rode, blauwe of groene opties — het tegenover elkaar zetten van partijpolitieke keuzen alsof er niks anders is. Dan heb je over een half jaar weer dezelfde discussie, en een half jaar later weer. En dat kan niet meer.”

Kees Tilanus: “Waar het omgaat is dat je in de partijdiskussie straks die richting aangeeft waar we naar toe moeten, en niet meteen het eindpunt vaststelt. Je moet dat open houden, zo min mogelijk uitsluiten. Echt open zijn.”

Rouke Broersma: "Het béeld dat de partij geeft is nog steeds als partij die ergens toch bij de sociaal-demokratie behoort. En als je nu keuzen gaat maken over bijvoorbeeld de centralistische verzorgingsstaat, dan kom je tegenover die sociaal-demokratie te staan."

Hans A. Verstraaten

Cox Merkelijn is PPR-lid en wethouder van openbare werken, volkshuisvesting en woonruimte-zaken in Wageningen; het interview met haar werd afgenomen door Jan W. Dirx.

In Het Kollege BESTUREN ALS AKTIEMIDDEL

Precies op de afgesproken tijd fietst de wethouder van *openbare werken, volkshuisvesting en woonruimte-zaken* van Wageningen haar tuin binnen. Na snel een paar broodjes verwerkt te hebben, gekocht in een nabij gelegen snackbar, heeft Cox Merkelijn precies twee uur de tijd voor een interview. Wij zitten in de kamer waar enige jaren de 'Wageningengroep' bij elkaar kwam. Dit was een groep van PPR-leden die na de crisis in het partijbestuur in 1977 verontrust was over de gang van zaken in de PPR en er zorg voor wilde dragen dat de partij haar links-radikale karakter zou behouden. Met Cox, die lid was van die groep en optrad als gastvrouw tijdens de bijeenkomsten, praten we over het linkse kollege in Wageningen en over de PPR.

Wij beginnen met de voorgeschiedenis. In Wageningen zat de PPR samen met de PSP in één fractie. Voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1982 wilde men dit uitbreiden met de CPN, die niet in de raad vertegenwoordigd was.

Hoe kwam de samenwerking tussen PSP, PPR en CPN tot stand? "Ongeveer een jaar voor de gemeenteraadsverkiezingen werd de CPN door de PSP en de PPR uitgenodigd om gezamenlijk mee te doen aan die verkiezingen. Dit zou moeten gebeuren op basis van één program, één lijst en één campagne. De CPN wilde graag, bovendien zouden ze alleen geen zetel krijgen. De besprekingen tussen de drie partijen zijn langdurig geweest en spitsten zich toe op een tweetal hete hangijzers. Het eerste was een mogelijke kollege-deelname, waar de PSP grote moeite mee had en PPR en CPN minder. Deelname aan een kollege waarin het CDA zou zitten, was voor de PSP onaanvaardbaar. Uiteindelijk konden de drie partijen zich vinden in de uitspraak, dat alleen deelgenomen zou worden aan een progressief kollege.

"Het tweede moeilijke punt lag bij de CPN. Deze partij vergaderde besloten, en wij (PSP en PPR) vonden dat die vergaderingen openbaar moesten zijn. Na zeer lang praten en het ter discussie stellen van de verdere samenwerking is de CPN uiteindelijk ermee akkoord gegaan, dat alle fractieleden — inclusief steunfractie — toegang hebben tot de

ledenvergaderingen van de CPN, voorzover deze praten over zaken van plaatselijk belang en nadat de bezoekers zich van te voren aangemeld hebben.

“Het opstellen van het gezamenlijke program heeft verder geen moeilijkheden opgeleverd. En we zijn toen gemeenschappelijk als PSP/PPR/CPN de verkiezingen ingegaan.”

Voor de verkiezingen is vanuit deze samenwerking geprobeerd tot afspraken te komen met de andere progressieve partijen in Wageningen, maar dat ketste af op een weigering van de PvdA die samen met het CDA in het kollege zat en bang was deze samenwerking daardoor op de tocht te zetten. De verkiezingsuitslag leverde een progressieve meerderheid op. De Wageningse raad telt 23 leden en na de verkiezingen zag de verdeling er als volgt uit: PvdA-6, PSP/PPR/CPN-4, D'66-2, SP-1, CDA-5, VVD-4 en SGP/RPF-1. Een kollege van PvdA, PSP/PPR/CPN en D'66 had de steun van 12 van de 23 zetels. Maar zover was het nog niet, want zowel de PvdA als D'66 hadden andere voorkeuren.

“De PvdA, als grootste partij, nodigde alle partijen uit om gezamenlijk een kollegeprogramma op te stellen. Daar zeiden alle partijen ja tegen en zo rolde er een kollege-program uit dat progressieve en minder progressieve elementen bevatte. Dit kwam grotendeels door D'66 die de ene keer met ons en de PvdA meestemde, maar de andere keer met het CDA en de VVD. Uiteindelijk konden PvdA, CDA en D'66 zich in het program vinden, haakten SP en SGP/RPF af en kon de VVD ermee akkoord gaan, mits er een bijlage zou komen waarin de VVD een aantal voorbehouden kon uitspreken, maar ze zouden wel loyaal in een kollege meewerken. Bij ons leverde het de nodige discussies op in de ledenvergaderingen. Daaruit kwam het volgende standpunt. Het kollege-program is niet dat we graag zouden willen, maar het geeft wel beleidsruimte die een door ons voorgestaan beleid mogelijk maakt. De invulling daarvan wordt echter bepaald door de samenstelling van het kollege. De fractie van PSP/PPR/CPN — ook wel PPC genoemd — zal het kollege-program alleen onderschrijven bij deelname aan een kollege, waarin dan verder alleen PvdA en D'66 mogen zitten. Toen begonnen natuurlijk de schermutselingen.

“CDA en VVD wilden een PvdA-CDA-VVD-kollege, de PvdA wilde een PvdA-CDA-PSP/PPR/CPN-kollege, en D'66 wilde een PvdA-CDA-D'66-kollege. Dit laatste was voor de PvdA tweede keus en de derde keus voor haar en voor D'66 de tweede, was een progressief kollege. Het is duidelijk welke belangrijke positie het CDA hierin innam. Door de opstelling van ons verviel de eerste keus voor de PvdA en werd er eerst onderhandeld over een mogelijke PvdA-CDA-D'66-kollege. Deze keus werd aan het CDA voorgelegd met de dreiging van een links kollege als alternatief. Het CDA heeft hier een maand over nagedacht en uiteindelijk gezegd dat ze aan zo'n kollege niet wilde meewerken, omdat D'66 overbedeeld zou zijn met één wethouder bij maar twee raadszetels en dat de VVD erin moest. Toen was het linkse kollege dus een feit.

“Het CDA heeft het linkse alternatief nooit serieus genomen en daarom konden zij hun eisen hard op tafel leggen. Dat was echter een misrekening.”

In september 1982 werd een kollege gekozen dat bestond uit twee wethouders van de PvdA, één van D'66 en Cox Merkelijn namens de fractie van PSP/PPR/CPN. Dat Cox de wethouderskandidaat zou zijn was geen punt van discussie. Zij was lijsttrekker en bovendien de enige met ervaring in het raadswerk. Het kollege zit een half jaar, hoe kijkt Cox er nu tegenaan?

“De Drie partijen in één fractie werkt uitstekend, er is geen wanklank geweest en ook geen onenigheid over wat er moest gebeuren. De relatie van mij met mijn fractie ligt wel wat anders. Met name in het begin heeft dat wat problemen opgeleverd. Je was zo druk bezig met je in te werken dat je in vergaderingen van het kollege wel eens wat dingen liet lopen, die in mijn fractie op weerstand stuitten en dan kreeg je ook een verschillend stemgedrag in de raad. Dat hebben we gelukkig al snel gesignaleerd. Nu bespreken we in de fractie politiek belangrijke punten voordat ze in het kollege ter sprake komen. En dat werkt tot nu toe goed.

“Ik zit toch wel in een dubbelpositie. Aan de ene kant in een kollege dat toch niet echt dat progressieve élan weerspiegelt, alleen al vanwege de voorgeschiedenis. Aan de andere kant in een fractie met drie nieuwe mensen (twee PSP-ers en één CPN-er), die er echt zitten van ‘de beuk erin’, flink wat invloed willen uitoefenen en ook duidelijke resultaten daarvan willen zien in het kollegebeleid. Dat betekent dat je ook intensief bezig moet zijn met zaken die niet je eigen portefeuille betreffen.”

Deelname aan een kollege, de verantwoordelijkheid daarvoor dragen, zeker bij een krappe meerderheid in de raad, brengt zijn eigen problemen mee; een voorbeeld.

“In het verleden stemden we altijd demonstratief tegen de verhoging van de gasprijzen, die ons van bovenaf opgelegd werd. Nu konden we dat niet meer maken, omdat je weet dat *geen* verhoging van de gasprijzen per cent een gat van vier ton in de gemeentebegroting slaat. Dan ga je je anders opstellen en andere wegen zoeken. Daar zijn we uit gekomen door met de kollegepartijen afspraken te maken over het voeren van actie samen met andere gemeenten, over het instellen van een gasfonds in Wageningen en over soepele betalingsregelingen. Zo proberen we om te gaan met zaken waar je als oppositiepartij snel nee tegen zou zeggen: onder voorwaarden nu akkoord gaan.”

De linkse wethouder probeert in het kollege haar kollega's warm te maken voor actie en verzet. Ze zou graag zien dat het kollege van B&W het voortouw zou nemen als het erom gaat de rechtse meerderheid in Den Haag duidelijk te maken dat het zo niet langer kan, dat de gemeenten dit afwentelen van bezuinigingen niet langer meer kunnen pikken. Zeker voor eens links (of progressief kollege) is het moeilijk beleid te maken in een tijd waarin de middelen steeds schaarser worden. Hoe lang kun je dat volhouden?

“Wij, als progressief kollege in Wageningen, kunnen niet zomaar dienen om de bezuinigingen vrolijk door te voeren. Actie zal ondernomen moeten worden. Als we alle voorgenomen bezuinigingen op ons dak krijgen en er niet aan kunnen ontkomen ze door te voeren, dan verliezen we onze legitimiteit. Dat kunnen we niet doen, dan moeten ze het zelf

maar opknappen. Dan is het duidelijk. Dat leeft ook wel zo, alleen in mindere mate, bij de PvdA, maar nauwelijks bij D'66. Die zijn zo bestuurlijk ingesteld. Zij zeggen, als dit de speelruimte is dan proberen we daarbinnen ervan te maken wat ervan te maken is. Het meest pragmatisch zijn zij wel."

Hoe probeert het progressieve kollege in Wageningen nu om te gaan met de bezuinigingen en tegelijkertijd nog nieuw beleid te ontwikkelen ook?

"Aan de ambtenaren is gevraagd alles op tafel te leggen wat ook maar enigszins diskutabel gesteld kan worden. Dus veel meer dan feitelijk bezuinigd moet worden. Dan proberen we dit voorjaar vast te stellen wat voor Wageningen een basisvoorzieningennivo zou zijn. En aan de hand van datgene wat op tafel gekomen is moeten dan keuzen gemaakt worden. Het basisvoorzieningennivo speelt dan een grote rol en ook andere randvoorwaarden die je gaat stellen, zoals bv. werkgelegenheid, huisvesting. Het gaat er dan om politieke keuzen te maken uit oud en nieuw beleid, en daarin moet duidelijk worden dat er een progressief kollege zit.

"Er moet een gezamenlijke geïnspireerde aanpak komen, waaruit blijkt dat het dit kollege ernst is met het willen bereiken van bepaalde zaken. Willen wij, als fractie, het kollege kunnen blijven steunen, dan zal het kollege een zeer duidelijke opstelling moeten kiezen in de bezuinigingsproblematiek. En het kollege zal naar buiten toe ook duidelijk moeten maken waar het voor kiest en waarom en wat er aan gedaan wordt om de bezuinigingen voor Wageningen ongedaan te maken. Je aktiemiddelen moeten duidelijk zijn, en daarbij wil ik zover gaan tot het gebruik van het middel van bestuurlijke ongehoorzaamheid."

Wat Cox het meest opgevallen is sinds ze achter de kollegetafel heeft plaats genomen is de andere verhouding waarin je tegenover mensen komt te staan, vergeleken met de positie van raadsleden.

"Als wethouder kun je niet zo maar overall op af stappen, met mensen praten en uitspraken doen. Want alles wat je zegt kan gezien worden als een toezegging of iets dergelijks. Enerzijds stel je jezelf anders op, je wordt voorzichtiger; anderzijds benaderen mensen of groepen je ook anders. Ik vind dat wel vervelend maar het hoort erbij. Toch probeer ik veel persoonlijke kontakten te houden, ook met die groepen waar ik als raadslid goed mee kon opschieten, al was het alleen maar om niet af te glijden tot de positie van professionele bestuurder die voor de mensen werkt, maar boven de mensen staat. Het blijft echter moeilijk, want aan alle verwachtingen kun je nooit voldoen."

Ten slotte de PPR. Cox is jarenlang actief geweest in de partij, maar daar heeft ze nu geen tijd meer voor. Dat betreurt ze en ze hoopt dat dat binnen afzienbare tijd toch verandert. Want: "actief zijn in je eigen partij, vormt een deel van de motivatie om door te kunnen blijven gaan." Hoe kijkt ze aan tegen de PPR en hoe verder?

"Ik ben in '73 lid geworden van de PPR vanwege het program van de partij en omdat ik me toen goed kon vinden in de houding van de partij, welke gericht was op zoveel mogelijk binnen halen. Over dat

laatste dacht ik toen vrij ongecompliceerd. Ik ben dat later duidelijk anders gaan wegen. Het gaat om de lange en de korte termijn en om een afweging tussen compromissen sluiten en herkenbaar blijven.

“Ik vind dat de PPR teveel in het defensief zit, zich ook in het defensief laat drukken door de problemen waarmee de maatschappij te kampen heeft. Juist onze filosofie en ideeën kunnen positief en offensief gebruikt worden. De noodzaak tot verkorting van de arbeidstijd wordt, als voorbeeld, in het algemeen door de mensen als negatief gezien maar noodzakelijk vanwege de werkloosheid; terwijl wij daar juist het positieve van moeten benadrukken: doorbreking van rolpatronen bv. Onze ideeën uit de zeventiger jaren zijn nog steeds aktueel en we moeten ze dan ook propageren.

“Wat betreft de samenwerking met andere partijen, vind ik, dat je dat in eerste instantie moet laten afhangen van de situatie waar je plaatselijk of op een ander nivo in zit. Zo zou ik voor de Europese Verkiezingen een samenwerking tussen PPR, PSP en CPN zeker nastreven. Voor het landelijk nivo ligt dat echter toch nog wel anders. Wel zouden op dat nivo al afspraken gemaakt kunnen worden tussen de fracties om gezamenlijk dingen aan te pakken en zo. Maar op één lijst staan, lijkt me op dit ogenblik nog niet wenselijk. Daarvoor zouden in PSP en CPN de ontwikkelingen die daar bezig zijn, en waar wij als PPR door onze beslissingen duidelijk invloed op kunnen uitoefenen zich eerst moeten uitkristalliseren. Je ziet in die partijen dat ze hun dogmatische karakter zowel op het vlak van het inhoudelijk denken als op het vlak van de strategie beginnen te nuanceren. En dat is belangrijk, want ik ben bang dat anders groepen PPR-kiezers zich te weinig zullen herkennen in een samenwerkingsverband tussen de PPR en PSP en CPN. Het gaat om het willen bereiken van bepaalde doelstellingen, en daarin past op een gegeven ogenblik het sluiten van compromissen, nogmaals gezegd: een redelijke mate van pragmatisme hoort in de politiek thuis.

“Als er echter tussen de kleine linkse partijen nauwelijks meer verschillen zijn, zowel inhoudelijk als strategisch, dan mogen ze, wat mij betreft, ook fuseren.”

Jan W. Dirx

Publikaties

PvdA'er In Problemen.

De titel van hoofdstuk 2: 'Probleemstelling en doel.' De titel van paragraaf 2.1.: 'Leer en Leven.' Paragraaf 2.2.: 'Probleemstelling.' Paragraaf 2.3.: 'Doel.' Paragraaf 3.1.a: 'Een noodzakelijke keus.' Paragraaf 3.3.: 'Participatie, doel of middel?' Paragraaf 4.1.b: 'Rapporten.'

Ik geef toe: erg aantrekkelijke *Ankeilers* zijn het niet. En 'Democratie In Problemen — Participatie En Besluitvorming In de PvdA' is dan ook geen aantrekkelijke publikatie. In 122 pagina's zet auteur Gerard Heyne den Bak uiteen wat er volgens hem mis is met die participatie en besluitvorming in zijn partij en in dit gering aantal pagina's weet hij heel wat ongehoegen op te sommen. Ik doe slechts een greep. Kongressen werken niet goed. De strijd tussen bestuurlijke top en het kader is niet goed. De participatie van de leden is niet goed: te weinig PvdA'ers zijn actief, zij die actief zijn nemen veel teveel activiteiten voor hun rekening en hebben dus teveel macht. De partijcultuur is niet goed: de kaderleden gaan onvriendelijk, soms keihard, met elkaar om, er is sprake van voortdurend wantrouwen.

Ik geef toe: dat is nogal wat. Potdomme, zou je zeggen, die Partij van de Arbeid zit diep in de mod-

der. Komt het ooit nog goed? En het feit dat dit boekje is uitgegeven door de Wiardi Beckman Stichting en zodoende een wetenschappelijk karakter heeft, maakt 't er niet beter op. Paniek!

Wie de inhoud van Heyne den Baks publikatie echter goed doorneemt zal vanzelf die paniek vervuilen voor berusting. Het is weer zover. Een linkse auteur neemt een onderwerp ter hand en maakt er in *no time* een probleemveld van. Wat is eraan de hand?

Gerard Heyne den Bak was het grootste deel van de jaren zeventig partijsekretaris van de Partij van de Arbeid en is momenteel partijbestuurslid. Sekretaris van een grote linkse partij zijn — of een kleine linkse partij — is geen leuke job lijkt me. De werkdag is lang en gevuld met lange vergaderingen over 'problemen' in de partij, in Nederland en de wereld. Verder zijn er de te sussen konflikten — tussen partijbestuur en kader, tussen partijbestuur en Tweede Kamerfractie, tussen partijbestuurders onderling, tussen gewestleden onderling, tussen afdelingsleden onderling en vele andere kombinaties. Zo'n partijsekretaris moet al gauw het beeld krijgen dat het in die partij eeuwig rotzooi is, terwijl die partij nu net is opgericht om problemen in de maatschappij op te lossen.

Wellicht is het door die ervaringen

dat deze WBS-publikatie loodzwaar beladen is met het begrip *problematiek*. Om de schrijver in zijn betoog te kunnen volgen lijkt me een zeer beknopte historische schets hierop z'n plaats. Tot de tweede helft van de jaren zestig werd de PvdA geteisterd door het spruitjessocialisme, dat een vieze lucht van degelijkheid verspreidde maar verder in elk geval voor efficiënte besluitvorming zorgde.

Konfektie-pakken mensen als Drees, Roemer en Tans vertelden een zaal kongresgangers hoe het moest en dan gebeurde het ook. Vervolgens diende zich onder leiding van Nieuw Links een democratiseringsgolf aan. Zo'n zaal vol kongresgangers kreeg meer inspraak, meer bevoegdheden, meer macht — niet alleen op kongressen, ook in gewesten, afdelingen en andere geledingen van de partij. Dat was heel mooi en bijdetijds; het bleek ook inefficiënt. Die leden die al hun vrije tijd offerden aan de partij bleken behept te zijn met een grandioze bemoeizucht en een naargeestige moppermentaliteit. In die sfeer is een bekende sociologische konstruktie geboren: die van het georganiseerde wantrouwen, waarin verantwoordelijkheid voor denken en doen zo is opgedeeld dat een deelnemer aan dat proces zich nergens meer voor verantwoordelijk hoeft te voelen en dat dan ook zelden doet.

Kortom, stelt Heyne den Bak, die partijstructuur en -cultuur die we sinds Nieuw Links hebben zorgen ervoor dat we steeds weer in lastige situaties terechtkomen. Men kan deze analyse instemmend lezen en vervolgens brommen dat oplossingen nodig zijn. Het lijkt me echter beter om Heyne dan Baks analyse skeptisch tegemoet te treden. Het onderwerp dat hij behandelt is al vele malen eerder behandeld. Ik denk aan Bart

Tromp (die het leuker deed), aan Gerad van Benthem van den Bergh (die het polemischer deed) en aan Ed van Thijn (die het intelligenter deed). Aanleiding was dan per definitie het jaar '77, toen het kader zich avonden en zaterdagen lang met de kabinetsformatie bezighield, op zo'n wijze dat onderhandelaars verplicht werden hun onderhandelingsruimte tot één vierkante centimeter te beperken. Ik geef Heyne den Bak gelijk als hij zich bij de rij mensen aansluit die dit onzin vinden — wil een grote sociaal-democratische partij als de PvdA behoorlijk functioneren dan is het nodig dat onderhandelaars de ruimte krijgen.

Dát is een probleem, ja. Maar wat de auteur verder aan problemen opeen weet te stapelen zie ik van een afstand nou niet als problemen. Ik denk dat hij in de fout vervalt die zoveel linkse mensen voortdurend maken. Men staart zich voortdurend dood op het eigen partijgebeuren. Een onenigheid wordt dan al snel opgeblazen tot een crisis; en in ellenlange debatten wordt vervolgens het beeld naar buiten gebracht — vaak terecht — dat het weer eens oorlog is. Gemaakte fouten worden meteen bestempeld als 'historische vergissingen'. Tegenstellingen zijn altijd 'onverzoenlijk'.

Maar kijk eens hoe dat in de praktijk werkt. Voorjaar '82 kwam de PvdA in een diep dal terecht. Een deel van de aanhang liep weg, het partijbestuur kondigde de noodtoestand af en prominente partijleden trachtten elkaar te overtroeven in somberheid. Een jaar later al heeft men dit dal ver achter zich gelaten, de kruitdamp is opgetrokken en de aanhang is weer terug. Dit volledig gebrek aan relativiteitszin, dit konstant gericht zijn op het interne gebeuren, dit voortdurend vervallen in pessimisme,

dit verruilen van nuchter denken voor te pas en te onpas gebruiken van opgeklopte emoties — ik zou dát partijcultuur willen noemen. Kreativiteit, het afscheid nemen van achterhaalde ideeën en oplossingen en het zoeken naar nieuwe loopt dan weldra vast in het gemekker dat is samengesteld uit oud zeer, een overgeorganiseerd partij-apparaat en een dogmatisme dat armzalige kontakten onderhoudt met het elektoraat en een veranderde realiteit. Enfin, 't is het trieste lot van zoveel subkulturen die vijftien jaar terug van de grond kwamen.

Wanneer Heyne den Bak dit 'probleemveld' nu als uitgangspunt had genomen en daarop voortbordurend via partijstructuur en partijcultuur op het onderwerp een andere manier van politiek bedrijven was uitgekomen, dan had dit een zinnige WBS-publikatie kunnen worden. Dat doet hij niet. Hij graaft zich in cijfers en conflicten en ervaringen in, om uiteindelijk met aanbevelingen naar buiten te komen à la er mot 'ns wat aan onze structuur gebeuren. Hetgeen er in linkse kringen altijd toe schijnt te leiden dat nader-diskussie-nodig is—waarvoor-een-kommissie-in-het-leven-geroepen-moet-worden.

De waarde van dit werk van de oud-partijsekretaris? Ik kan het warm aanbevelen aan een wetenschapper die in het jaar tweeduizend op zoek gaat naar tijdverschijnselen uit de jaren zeventig. Vooruitlopend op zo'n onderzoek zou ik nu al een suggestie voor de these willen doen: prominente leden van links toonden toen de neiging zich te beperkt, te paniekerig en te laat met 'een probleemveld' bezig te houden, *Yes — they were part of the problem.*

Hans A. Verstraaten

'Democratie In Problemen — Participatie En Besluitvorming In De PvdA; Gerard Heyne den Bak; Wiardi Beckman Stichting/Kluwer; f 24,50.

Walden drie?

Als introductie voor een boekje over 'nieuwe vooruitgang' geven Hans Bouma, Wouter van Dieren en Bas de Gaay Fortman een gesprek weer tussen drie moderne types: de 'doemdenker', die het einde van de wereld ziet naderen en alleen af te wenden acht door een versterkte nieuwe groei, ook van de bewapening; de 'strukturoloog', voor wie maatschappelijke verandering pas mogelijk is als het kapitalisme vervangen is door een totaal ander systeem; en de 'optimist', voor wie de nieuwe vooruitgang al begonnen is via het initiatief van velen om een ander leven te leiden, met meer respect voor de medemens en natuur en milieu. De schrijvers 'laten' het aan de lezer 'over' te bepalen welke van de drie types gelijk heeft. Maar waar hun voorkeur ligt is wel duidelijk. Daarom is het interessant de 'filosofie' van de optimist te lezen:

"Ik droom van een vredig paradijs op aarde, waar het lelijke kapitalisme evenmin bestaat als het lelijke socialisme en waar mensen in bescheidenheid, soberheid en verdraagzaamheid naast elkaar en met de natuur leven. Een groene, vreedzame wereld van gelijke mensen, zoals Arcadia, Utopia en mischien Eden eruit hebben gezien. Ik weet wel dat die wereld er niet zo maar komt, maar daarom kan ik mijn droom nog niet opgeven. En dus poog ik slechts één stofje van die droom te vangen en er wereldse werkelijkheid van te maken.

(...) Zonder die droom kan ik, in alle bescheidenheid, niet leven.”

Bij de analyse van de maatschappelijke werkelijkheid wordt de lezer steeds voorghouden, dat, voor wie het zien wil, de ontwikkeling naar de nieuwe vooruitgang in feite al begonnen is: van de grote anti-kernwapenbeweging, via de milieubeweging naar de ‘nieuwe levensstijl’. Buiten het kapitalisme om, maar ook los van de arbeidersbeweging (die wordt zelfs nergens genoemd!).

De essentie zit hem natuurlijk in: voor wie het zien wil. Daarmee dreigt iedere kritiek uitgesloten te worden. Ziet De Gaay Fortman nog wèl problemen op de weg naar het gewenste ideaal, de twee andere schrijvers vallen van een lyrische beschrijving over ‘medeschepelijkheid’ en ‘moeddenken’ in een klagende schets van hoe slecht en onethisch degenen zijn die zich nog niet ‘bekeerd’ hebben.

De ‘nieuwe vooruitgang’ blijkt een nieuw geloof. Voor nuances en twijfel weinig ruimte, laat staan voor nieuwe tegenstrijdigheden. Een nieuw moralisme?

Wat houdt dat geloof dan wel in?

1. Er wordt een beeld gesneden van de mens, die steeds meer geneigd is tot het goede, zowel voor de medemensen, als voor de ‘medeschepselen’ op de aarde. Iedereen die het daar niet mee eens is, aanbid de idolen van het ‘Ik-tijdperk’.

2. Een samenleving mag slechts die naam dragen, wanneer zij is opgebouwd uit spontaan ontstane structuren, gedragen door bezieling en engagement. Het ‘Ik-tijdperk’ leidt tot ‘zo a-sociaal mogelijk gedrag’, waardoor de samenleving ophoudt te bestaan.

3. De gedecentraliseerde staat wordt heilig verklaard; zijn bruikbaarheid voor het afdwingen van de gewenste ontwikkeling staat

niet ter discussie.

Nostalgie! Hoewel nadrukkelijk wordt bezworen, dat men niet terug wil naar het verleden², wordt de individualisering scherp afgewezen, de chip zonder meer als een ongewenste ontwikkeling gezien³ en ieder gedrag verworpen dat niet op harmonie tussen ‘de mens’ en ‘de natuur’ is gericht.

Voor mij is dit kleinburgerlijk gepreek. Van de ronkende, bombastische stijl van m.n. Bouma krijg ik bepaald braakneigingen. Zelfs De Gaay Fortman, hoewel hij het meest leesbare en akseptabele deel produceert, ontsnapt niet aan de politieke naïviteit plannen te lanceren die, in een tijd waarin aan rechts het initiatief is gelaten, tegen alles wat progressief en links is kunnen worden ingezet. De nieuwe ‘soberheid’ is juist voor rechts een bruikbare slagzin. Terwijl degenen die er door getroffen worden de verwerpelijke ‘verspilzucht’ nauwelijks, in ieder geval het minste, hebben kunnen botvieren.

Je zal overigens van mij niet horen dat er geen goede ideeën naar voren worden gebracht in het boek. Basisinkomen, het loskoppelen van arbeid en betaling, het onvoorwaardelijk verwerpen van kernenergie en dito bewapening, allemaal zaken waar ik het volstrekt mee eens ben. Ook moet een heel belangrijke plaats worden toegekend aan het ‘groene’, maar waarom moet dat allemaal met een allesomvattend ‘ecocentrisch’ credo overgoten worden?

Of radicale jongeren erg warm zullen lopen voor een leer, die hen ‘verbiedt’ nieuwe kleren te kopen als de oude nog niet versleten zijn? Die hen ‘opdraagt’ alleen nog gezond (“door en door aards”) voedsel te kopen en ‘de natuur’ als iets menselijks te zien?

Wat mij betreft: ik vind het pri-

ma⁴ van verdwijnende aard te zijn⁵, omdat ik van avant-garde inrichtingen houd. Ik heb geen behoefte aan dergelijke (nieuwe?) degelijkheid. Ik 'begeer' veeleer de spanning van maatschappelijke, politieke vraagstukken, waarvoor het antwoord niet bij voorbaat gegeven is.

John P. Steegh

Noten

1. *"Bekeringen tot het ecocentrisme vormen geen uitzondering"*

2. *Welk verleden?*

3. *"de chipautomatisering leidt tot een terugval naar 19de-eeuwse klasseverhoudingen, omdat net als toen de produktiemiddelen in handen van een kleine elite komen..."*

4. *Met dank aan Freek de Jonge.*

5. *"Het zijn geen meubels (bedoeld zijn modieuze J.S.), die hun een gevoel van zekerheid en veiligheid zullen verschaffen, integendeel. De meubels, die zo onmiskenbaar van verdwijnende aard zijn, suggereren dat de eigenaars van verdwijnende aard zijn — wegwerpmensen, die elk moment vervangen kunnen worden."*

Hans Bouma, Wouter van Dieren,
Bas de Gaay Fortman — *Nieuwe Vooruitgang*, 198 blz.
Uitgeverij Boekencentrum, 's Gravenhage 1982, f 24,90.

Berichten

De rode draad

Veel tijd, zo niet de meeste tijd, van parlementaire vertegenwoordigers steekt in het lezen. Dit geldt voor parlementariërs op alle nivo's, van een dorpsraad tot de Tweede Kamer. Niet alleen moeten 'de stukken' gelezen worden, maar moeten de dag- en weekbladen worden bijgehouden, vele nota's doorgeworsteld en menig vaktijdschrift worden doorgebladerd. Met name de vaktijdschriften leveren vaak boeiende en nuttige lectuur op, die of direkt bruikbaar is in het parlementaire werk zelf, of dient als achtergrondinformatie daarbij, of informatie verschaft over wat er op andere plaatsen aan de gang is. Bekende bladen, die gelden als vakliteratuur voor raads- en statenleden zijn o.a. *De Nederlandse Gemeente* (het weekblad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten) en *Binnenlands Bestuur* (een door uitgeverij Samson uitgebracht onafhankelijk weekblad voor funktionarissen bij lagere overheden en daarop betrokken departementen).

Een wat minder bekende, maar zeker zo interessante groep van bladen die van belang is voor raads- en statenleden wordt gevormd door de uitgaven van politieke partijen voor hun vertegenwoordigers. Zo geeft de PvdA het blad *Lokaal Bestuur* uit, een maandblad over de gemeente- en provinciepolitiek

van de PvdA. En zo heeft de Vereniging van Staten- en Raadsleden der VVD ook een eigen maandblad, getiteld *Provincie & Gemeente*. De jongste telg in de rij van partijbladen wordt gevormd door *De Rode Draad*. Dit is een uitgave van de PSP-landelijke werkgroep parlementair werk. Het is een maandblad en het eerste nummer verscheen in november 1982.

De nummers van *De Rode Draad* bestaan grotendeels uit direkte en konkrete informatie, welke bedoeld is voor raads- en/of statenleden, of leden van een fractiegroep. Het kan informatie zijn die van belang is voor alle gemeenten (bv. verzetsakties tegen bezuinigingen op het gemeentefonds) of informatie welke gericht is op bepaalde situaties (bv. de voor- en nadelen van een artikel 12 situatie). Naast deze direkte informatie worden in elk nummer ook achtergrond-artikelen geplaatst (bv. gemeenten en ontwikkelingshulp). *De Rode Draad* is een makkelijk leesbaar en informatief blad. Het biedt progressieve vertegenwoordigers nuttige informatie voor hun handelen op korte en langere termijn. Met name kan dit blad zich, door zijn frekwente verschijnen en korte produktietijd, ontwikkelen tot een konsentratiepunt in het verzet dat in vele gemeenten ontstaat tegen het Haagse beleid.

Wat we missen in *De Rode Draad* is de discussie. Vele van de bespro-

ken zaken of aangeboden informatie leent zich zeer goed voor beschouwingen vanuit diverse gezichtspunten. Zeker ook voor het functioneren van raads en statenleden kan het een goede zaak zijn een bepaalde vraagstelling van diverse kanten belicht te krijgen. Het zou het blad ten goede komen als de redactie aan dat aspect eens aandacht zou schenken. Verder zou een 'moderner' vormgeving het voorhoede-karakter van dit PSP-orgaan meer tot uiting kunnen brengen.

De Rode Draad, uitgave van de Landelijke Werkgroep Parlementair Werk van de PSP, Postbus 700, 1000 AS Amsterdam, 020-267374. Verschijning: tien maal per jaar. Kosten f 25,— per jaargang.

Raadsduo's

Onlangs hebben we in de krant kunnen lezen dat, dankzij de CPN-raadsfractie, in Amsterdam het raadswerk aanmerkelijk zal worden verlicht.

Genoeg redenen om eens uit te zoeken wat er gaande is.

Het voorstel van de CPN houdt in dat elk raadslid een schaduwlid kan laten benoemen door de raad. Dit tweede lid mag met stemrecht bepaalde openbare en besloten commissievergaderingen bijwonen. De achterliggende gedachte van het voorstel is het chronische tijdgebrek waar een raadslid mee gekonfronteerd wordt. Raadswerk, aldus Jeroen Saris (CPN-raadsfractie Amsterdam) is een full-time baan. Maar helaas noodzaakt de betaling vele raadsleden naast hun politieke werk nog een andere bezoldigde functie te bekleden. En die dubbele taak maakt het gebrek aan tijd alleen maar erger. Tevens weet Jeroen te vertellen dat de

'raadsduo's' (dit vindt hij een beter woord dan schaduwleden) in feite samen een baan delen, en dat het voorstel dus een emancipatorische achtergrond heeft.

Een leuk idee, maar een bezoldiging voor het duolid is voorlopig nog niet in zicht. Een reden te meer voor Dick v.d. Horst (PPR raadslid Amsterdam) om grote vraagtekens te zetten bij het voorstel. Ook is hij niet gelukkig met de beperking van één duolid per raadslid. Er zijn betere vormen denkbaar.

Helaas was Jeroen Saris (CPN) niet op de hoogte van het Nijmeegse model, iets wat bij het doen van een dergelijk voorstel onontbeerlijk lijkt.

In Nijmegen is het al jaren mogelijk meerdere personen te laten benoemen in commissies ter vervanging van één raadslid. Deze vervangers hebben stemrecht en toegang tot de besloten vergaderingen. De regeling is nu wel beperkt tot maximaal 5 vervangers maar toch biedt een dergelijk model al duidelijk meer perspectief dan het Amsterdamse voorstel.

Zeker als je in ogenschouw neemt dat deze 'vervangers' wel presentiegeld ontvangen voor hun commissiewerk.

De Lezer Kan Ook Schrijven

Broekriem als economisch instrument?

De grote verdienste van het eerste nummer van Radikale Notities is zonder twijfel dat het overtuigend aantoonde dat Links Bezuinigen een fictie is.

Leo Jansen geeft aan dat de PPR tussen 1977 en 1981 maar liefst 30 miljard wilde *ombuigen*. De fractie bepleitte tegelijkertijd een *verruiming* van de kollektieve uitgaven en een beleid gericht op verhoging van de bedrijfsinvesteringen tot rond 40 miljard. Besparingen moesten, in deze zienswijze, dan ook volledig in de particuliere consumptie worden gevonden. Een beleid ter beheersing van de geldstromen en een integraal inkomensbeleid moeten de overheid de instrumenten verschaffen om de voorgestelde *ombuigingen* te realiseren. Bezuinigd, dat wil zeggen: minder uitgegeven bij de overheid, wordt er nog niet voor een dubbeltje.

Ook Dirck Van Bennekom ("Met minder geld beter welzijnswerk") zoekt het voor een deel in ombuigingen. Hij wil in het welzijnswerk de eerste lijn meer aandacht geven ten opzichte van tweede en derde lijns zorg. Toch wordt er bij hem ook bespaard. Van Bennekom stelt voor de eerste lijn een nieuwe opzet voor waarin voorzieningen in elkaar worden geschoven, functies door lager gekwalificeer-

de (en dus goedkopere) werkers worden vervuld, overlappende werkzaamheden verdwijnen en het ondersteunend ambtenarenapparaat wordt uitgedund (p.31). In de bejaardenverzorging en zwakzinnigenzorg (de derde lijn) kan best wat meer thuis gebeuren. Voor wat in tehuizen overblijft kan 'minder outillage' en een 'minder grote stafbezetting' uitkomst bieden. Dit levert geld op en hoeft niet ten koste van de kwaliteit te gaan. Maar, zoals Van Bennekom ook zelf ergens stelt, bezuinigingen kosten arbeidsplaatsen. De staf die overbodig wordt, komt toch weer ten laste van de Rijksbegroting en werkloze welzijnswerkers met een uitkering die beduidend lager is dan het laatst verdiende loon, besteden natuurlijk ook weer minder. Nieuwe overcapaciteit en nieuwe werkloosheid elders is hiervan al snel het gevolg.

Jack Verduijn Lunel ("De volkshuisvesting") wil, net als Jansen eigenlijk helemaal niet bezuinigen. Hij pleit voor het 'verleggen van de keuze': "Niet steeds meer werkloze bouwvakkers in de hoop ooit eens onze exportpositie te verbeteren (...) Integendeel, we moeten gaan voldoen aan een wettelijke binnenlandse vraag: het aanpakken van de woningnood en de stadsvernieuwing, wat ook direct werkgelegenheid oplevert." (p.46).

Blijft Eduard J. Bomhoff over. Onlangs zorgde hij nog voor enige hilariteit in het meestal zo mistroostige ekonomen-wereldje door, na een bezoek aan Helsinki, voor Nederland en een 'Operatie Finland' te bepleiten. In '76 en '77, toen het nergens nog echt slecht ging, werd daar rigoreus bezuinigd. Een versnelde economische groei was het gevolg. Behulpzame kollega's moesten de enthousiaste Bomhoff er echter op wijzen dat deze groei wel erg kortstondig is geweest: De Finse economie is nadien zeer ver in het slop geraakt. Maar het heeft Bomhoff niet van z'n geloof gebracht.

In Radikale Notities wordt het botte snijmes kwistig gehanteerd. Eén omvangrijk bezuinigingsprogramma per jaar, wil Bomhoff: 'Dan moeten de pressiegroepen die de status-quo willen verdedigen, met elkaar concurreren om aandacht bij de media en plaats op het Binnenhof.'

Waar economisch onderzoek op hoog nivo al niet toe kan leiden.

Vanwaar nu eigenlijk die nu al jaren durende propaganda-oorlog die de broekriem tot het meest verfinde instrument van economische politiek heeft uitgeroepen? Vanwaar die euforie in heel rechts Nederland nu een kabinet jaarlijks 7 tot 10 miljard op de kollektieve uitgaven snijdt?

Het gaat allemaal om het financieringstekort. De overheid geeft sinds een aantal jaren ongeveer de helft van ons nationaal inkomen uit. Ze krijgt echter een dalend en kleiner gedeelte van dit inkomen weer in de schatkist binnen (op dit moment 40% van het nationaal inkomen) en komt dus geld te kort. Nu staan we allemaal wel eens rood op de giro en zolang we onze rente maar betalen is er niemand die daar 's nachts van wak-

ker ligt. Bij de overheid is het kennelijk allemaal wat problematischer. Er zijn hiervoor tenminste twee redenen:

1. Over de schulden moet steeds meer rente worden betaald (de rentelast is opgelopen tot meer dan 6% van het nationaal inkomen).

2. Door al dat lenen van de overheid op de kapitaalmarkt blijft er voor de particuliere investeerders te weinig over en wordt bovendien de rente opgedreven.

Is deze 'analyse' — sinds Duisenberg in Den Haag algemeen aanvaard — eigenlijk wel houdbaar? Dit is om een aantal redenen hoogst onwaarschijnlijk.

- De hoogte van de rentelast moet worden afgewogen tegen het rendement dat de overheid op het geleende geld maakt. Mits goed besteed (aardgaswinning, stadsvernieuwing, onderwijs) kan dit de 6% gemakkelijk overstijgen.

- De interventies van de overheid op de kapitaalmarkt leiden slechts in zeer beperkte mate tot een rentestijging. In de eerste plaats omdat er, bij gebrek aan interesse van particuliere investeerders, in het geheel geen sprake is van kapitaalschaarste die de prijs van geld zou opschroeven. En in de tweede plaats omdat de kapitaalmarkt bij uitstek zo internationaal van karakter is dat de geldpolitiek van de Centrale Bank in de VS voor de rente hier nog altijd minstens zo belangrijk is als het koopgedrag van de Nederlandse overheid.

De noodzaak tot bezuiniging is voornamelijk dus dubieus. Over de gevolgen van het beleid bestaat wat meer zekerheid. Bezuinigen kost arbeidsplaatsen, we herhalen het nog maar eens. Door de bezuinigingen die het kabinet-Lubbers door wil voeren om de lasten van het bedrijfsleven te verlichten (verwachte opbrengst:

40.000 arbeidsplaatsen) gaat, naar verwacht wordt, zeker het dubbele aantal arbeidsplaatsen verloren. Alleen al een aangekondigde bezuiniging op de maatschappelijke dienstverlening (600 miljoen) zal aan 30.000 veelal part-time werkenden (vaak ook vrouwen) hun baan gaan kosten.

Als we even afzien van alle extra sociale ellende waarvoor de overheid op deze wijze rechtstreeks verantwoordelijk wordt, dan blijft staan dat al deze werklozen opnieuw ten laste van de overheid komen. De teruggang in hun besteedbaar inkomen, gevoegd bij de koopkrachtdaling die het gevolg is van het korten op lonen en salarissen, zorgt voor een verdere afzetting en daarmee voor nieuwe werkloosheid, stijgende uitkeringslasten voor de overheid (tegenover een verlaging van de belastinginkomsten) en dus voor een verder oplopen van het financieringstekort.

Met zo'n beleid moet links zich nooit verbinden, ook niet door bezuinigingen op een eigen, 'betere' manier te gaan invullen.

Beter zou het zijn als we ons eens verdiepten in de vraag wie er nu eigenlijk belang heeft bij een beleid met zulke desastreuze gevolgen voor grote groepen Nederlanders. Misschien iets voor een komend themanummer.

Bram van Ojik

Ik wil een abonnement op Radikale Notities van f 25,— per jaargang.
Ik betaal na ontvangst acceptgirokaart.

Naam :

Adres :

Plaats :

Opsturen naar Radikale Notities, Singel 277, 1012 WG Amsterdam.

Nog te verkrijgen het 'proefnummer' van Radikale Notities met als thema 'Links Bezuinigen'. Maak f 4,50 over op giro 2144633 t.n.v. PPR-Studiestichting Amsterdam, onder vermelding van 'Links Bezuinigen'.

RADIKALE NOTITIËS

U

UITGAVE

Radikale Notities, kaderblad van de PPR, verschijnt vier keer per jaar. Jaargang 1983, nummer 1. Radikale Notities is een uitgave van de PPR-Studiestichting in samenwerking met de Stuurgroep Raads- en Statenwerk, Singel 277, 1012 WG Amsterdam, 020-226018.

K

KOLOFON

Redactie:
Els Boxhoorn,
Jan Dirx,
Jaap de Jong,
Hans Verstraaten.
Met medewerking van:
John Steegh.

Vormgeving:

Joep Paulussen.

Zetwerk, lay-out & druk:

Stichting Studentenpers Nijmegen

Redactie-adres:

Singel 277, 1012 WG Amsterdam.

A

ABONNEMENTEN

f 25,- per jaargang (vier nummers). Voor abonnementen en bestellen losse nummers (f 5,50 + f 1,60 verzendkosten) is het adres:

Singel 277, 1012 WG Amsterdam, tel. 020-226018;

of via gironr. 2144633, t.n.v. PPR-Studiestichting Amsterdam, onder vermelding van het gewenste.

PPR *STUDIESTICHTING*

SINGEL 277 | 1012 WG AMSTERDAM | TELEFOON 020-22 60 18

RADIKALE

1983 / NR. 2

NOTITIE'S

THEMA:

**WERKEN
IN 'T KLEIN**

Inhoud

- 1 *Aan de lezer*
- 2 Kees M. Paling
Werken in 't klein: MeMO-bedrijven
- 8 Jan Kees Looise
Werken in 't klein: koöperatieve vormen van ondernemen
- 15 Interview met Arrie Vermeulen
Werken in 't klein: vrouwen scheppen werk
- 19 Koen de Pater
Werken in 't klein: gemeentebeleid en werkgelegenheid
- 25 *Publikaties*
- 29 *Berichten*
- 33 Paul Kuypers
De verzorgingsstaat: een politiek-ideologische analyse

Aan De Lezer

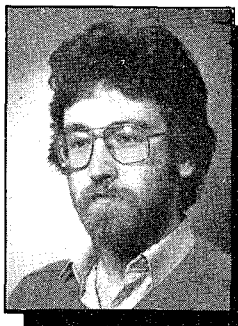
Het aantal kleine bedrijven is de laatste jaren dusdanig toegenomen en in een zo'n markante vorm dat we kunnen spreken van een ontwikkeling van belang. Een ontwikkeling bovendien die niet of nauwelijks door de centrale overheid wordt gestimuleerd via wetgeving of subsidieverstrekking.

Dit nummer van Radikale Notities schetst in een aantal artikelen die ontwikkeling. Kees Paling schrijft over de opkomst en de structuur van de MeMO-bedrijven — het mens- en milieuvriendelijk ondernemen. Eenzelfde verhaal is er van de hand van Jan Kees Looise — over koöperatieve vormen van ondernemen. Anita Keuning portretteert de geboorte en bloei van een vrouwenbedrijf. De serie wordt gekompleteerd door een artikel van Koen de Pater: over het gemeentelijk beleid inzake steun en stimulering van kleine bedrijven in hun gebied.

Met dit laatste verhaal komen we gelijk op het punt: hoe staat de centrale overheid ten opzichte van deze ontwikkeling? Het antwoord is: de centrale overheid hééft amper een beleid op dit terrein en het ziet er niet naar uit dat ze van plan is er een te gaan ontwikkelen.

De opkomst van nieuwe kleine bedrijven is er dan ook een die vooral buiten 'het officiële circuit' om tot stand is gekomen en eveneens vooral buiten 'het officiële circuit' voortgaat. Nóg wel. Deze opkomst is een *maatschappelijke* ontwikkeling — maar één die blijkt aan te slaan en die in de dienstverlenende sektor een steeds ruimere plaats verwerft via het vraag- en aanbodsysteem. Gezien de aard van de bedrijven en gezien de arbeidsintensieve faktor van de bedrijven meent de redactie van Radikale Notities er goed aan te hebben gedaan deze ontwikkeling op schrift te zetten.

Verder in dit nummer, naast de gebruikelijke rubrieken, een artikel van Paul Kuypers over linkse politiek en de verzorgingsstaat. Met deze politiek-ideologische reflectie op de verzorgingsstaat start de redactie een serie waarin verschillende visies op de verzorgingsstaat aan bod zullen komen. De redactie wil hiermee een bijdrage leveren aan de voor 'links' zo moeilijke, soms zelfs pijnlijke, maar actuele en noodzakelijke discussie over de verzorgingsstaat.

Kees M. Paling is stafmedewerker op het ministerie van WVC en bestuurslid van het actiecentrum Den Haag van de PPR.

Werken in 't klein MEMO-BEDRIJVEN

Een MeMO-bedrijf is geen onderneming die zich heeft toegelegd op het vervaardigen van handzame papiertjes waarop ambtenaren en managers hun krabbels kwijt kunnen. MeMO staat voor Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen. Wie kiest voor een MeMO-bedrijf — zo valt te lezen in de MeMOKrant — geeft aan kwaliteit de voorkeur boven kwantiteit, laat zich niet in met de jacht naar groei en winst, springt zuinig om met energie en grondstoffen en streeft naar zelfbeheer in een bedrijf, dat op menselijke maat is toegesneden. Uit een vorig jaar gehouden onderzoek blijkt dat er in 1982 zo'n 1100 MeMO-bedrijven waren, waarin zo'n 4500 mensen werk vonden. Dat wil zeggen: gemiddeld 4,1 werker per bedrijf. Bij de start van een bedrijf ligt dit gemiddelde op 2,6 terwijl het streven is gericht op een gemiddelde van 5,1. De meeste bedrijven willen dan ook bewust klein blijven. De leeftijd van de werkers ligt tussen de 21 en 35 jaar. Het opleidingspeil is hoog. De MeMO-gids — een soort Gele Gids van MeMO-bedrijven — vermeldt een bont gezelschap van ondernemingen. Men treft er ecologische landbouwbedrijven naast alternatieve administratiekantoren, klussenbedrijven naast vegetarische eethuisjes, drukkerijen naast ambachtelijke smederijtjes, en ga zo maar door. De namen van de ondernemingen zijn op zich vaak al het vermelden waard: klussenbedrijf 'Alles Kan', café 'De Puinruimer', tweedehands kledingwinkel 't Rafeltje', de drukkerijen 'Hupsaprint' en 'Overmorgenklaarzeker?' en uitgeverij 'Lamme Goedzak'.

De grenzen van het Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen zijn moeilijk te trekken. Voor het reeds genoemde onderzoek is uitgegaan van alle bedrijven die zich hadden opgegeven voor een vermelding in de MeMO-gids. Het aantal verwante bedrijven dat zichzelf niet tot de 'MeMO-beweging' rekent, wordt geschat op enkele honderden. Ook binnen de MeMO-beweging worden de aksenten verschillend gelegd. Zo kan in een landbouwbedrijfje het milieuvriendelijke aspect benadrukt worden, terwijl bij een drukkerij het zelfbeheer op de voorgrond staat. Daarbij komt nog dat het vaak moeilijk blijkt te zijn om milieuvriendelijkheid te combineren met economische zelfstandigheid. In het onderzoek wordt melding gemaakt van problemen met het vermijden van schadelijk afval en het zuinig gebruik van grondstoffen en energie. Kenmerkend voor MeMO-bedrijven is tenslotte ook nog de afkeer van cliëkvorming. Zo bleek het moeilijk om voldoende medewerking te krijgen voor het uitvoeren van een representatief onderzoek. Argumenten: teveel bureaucratische rompslomp en het gevaar van klubvorming. Een voorstel

tot invoering van een MeMO-keurmerk als waarborg voor de Mens- en Milieuvriendelijkheid van een bedrijf, bleek nogal controversieel te liggen. Velen vreesden dat invoering controle noodzakelijk zou maken en zou leiden tot meer bureaucratie. De eigen vrijheid — zo meldt het onderzoeksrapport — staat voor veel bedrijven hoog aangeschreven.

Terug in de tijd. Het is allemaal begonnen in 1976 met de oprichting van de Stichting MeMO. De stichting had vooral tot doel het verlenen van hulp aan beginnende bedrijfjes door middel van kredietverstrekking en -bemiddeling. Daartoe werd onder andere een eigen Beleggingsfonds opgericht, waarvoor 'MeMObligaties' werden uitgegeven à *f* 100,— of *f* 1000,— per stuk. Sinds augustus 1982 bestaat er naast het Beleggingsfonds de Vereniging MeMO-Munt, waarin gebruikers en verstrekkers van risikodragend kapitaal bijeengebracht worden. Lid van de Vereniging wordt men door deelname voor minimaal *f* 100,— in het aandelenkapitaal. Door de verenigingsvorm worden gebruikers en verstrekkers van kapitaal beiden betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe projecten. Doordat de waarde van een aandeel min of meer vastligt, zien kapitaalverstrekkers in feite af van rente.

Ook wanneer aan de vereniging een meer gebruikelijke lening wordt verstrekt, wordt ervan uitgegaan dat de kapitaalverstrekker genoegen neemt met een lager rentepercentage dan op dat moment berekend wordt op de traditionele kapitaalmarkt. Het maatschappelijk rendement wordt dus belangrijker gevonden dan het persoonlijk rendement. In het begin van dit jaar kon de vereniging beschikken over zo'n *f* 200.000,—. Men verwacht in de loop van het jaar het half miljoen te overschrijden. Met deze alternatieve wijze van financieren staat de Vereniging MeMO-Munt bepaald niet alleen. Zo bestaat er sinds enkele jaren de Triodosbank te Zeist, die kredieten verstrekt aan 'initiatieven die een maatschappelijke vernieuwing beogen'. De bank komt voort uit de Antroposofische Vereniging en de Christengemeenschap, Beweging tot Religieuze Vernieuwing, en heeft een aandelenkapitaal van zo'n 2,5 miljoen gulden. Ook hier wordt gestreefd naar lage rentepercentages en een grotere betrokkenheid van kapitaalverstrekkers bij de te starten projecten. Vaak wordt gewerkt met persoonlijke borgstellingen voor een bepaald bedrag. Dit versterkt niet enkel de betrokkenheid met een project, maar evenzeer de levensvatbaarheid van dat project. Waar traditionele kredietverstrekkers het rentepercentage verhogen wanneer het risico groter wordt (met als gevolg dat dat risico in feite nóg groter wordt), berekent men bij de alternatieve financieringswijze in zo'n geval juist een lager rentepercentage, omdat de totstandkoming van het project belangrijker wordt gevonden dan het (financiële) rendement van de investering. Andere alternatieve financieringsfondsen zijn onder meer de Stichting Stimulans in Den Bosch, welke werd opgericht door de Kapucijnerorde en welke met een kapitaal van zo'n 8 miljoen gulden kredieten verstrekt aan levensvatbare bedrijven waar 'niet de winst maar de mens centraal staat'; en een aantal organisaties welke kapitaal bijeen brengen voor ontwikkelingsprojecten of handel met ontwikkelingslanden, zoals SOS-Wereldhandel te Kerkrade, de Stichting Abal te Voorschoten en de ECDS te Amersfoort.

Bij de beoordeling van een kredietaanvraag gaat men bij MeMO bepaald niet over één nacht ijs. Ook bij alternatieve bedrijven geldt dat mens- en milieuvriendelijke doelstellingen alléén nog geen brood op de plank brengen. Bij MeMO wordt dan ook terdege gekeken naar de economische levensvatbaarheid van een projekt. Dat men daarbij een zekere deskundigheid heeft opgebouwd, moge wel blijken uit het feit dat de Nederlandse Middenstandsbank na aanvankelijke aarzelingen bij kredietverstrekking aan MeMO-bedrijven, nu zelfs adverteert in de MeMO-krant. Enkele zinsneden uit de tekst van de advertentie: 'Wij realiseren ons dat voor MeMO-bedrijven in bepaalde opzichten andere maatstaven gelden dan voor de overige bedrijven. Daarom is overeengekomen dat de Stichting MeMO de bank behulpzaam is bij het geven van kredieten en hypotheeklen aan MeMO-bedrijven. Aanvragen voor een NMB-krediet of een NMB-hypotheek moet u daarom bij de Stichting MeMO indienen.'

Ook een andere bank heeft het alternatieve bedrijfsleven als groeisector ontdekt. Zo maakte de MeMO-krant van april '82 melding van een aantal schattingen van de RABO-bank. Bij de bank gaat men ervan uit dat 'aan de echte mens- en milieuvriendelijke distributiepunten 60% van de reformmarkt mag worden toegerekend. Van die markt krijgen de MeMO-ers 165 miljoen op hun bord. Daar komen bij: 105 miljoen voor de verdeelcentra en 75 miljoen omzet van de producenten van eko-producten. Samen maakt dat 345 miljoen, en die omzet kan binnen enkele jaren worden gehaald. (...) De omzet van de overige MeMO-bedrijven schatten wij in 1981 op circa 65 miljoen. (...) Een omzetverdubbeling binnen enkele jaren lijkt een niet te optimistische verwachting. (...) De totale MeMO-sektor kan op grond van bovenstaande becijferingen binnen enkele jaren een omzet bereiken van 475 miljoen.'

Sinds de oprichting in 1976 hebben de activiteiten van de Stichting MeMO zich snel uitgebreid. Naast kredietverstrekking en -bemiddeling werden er bedrijfseconomische adviezen verstrekt aan beginnende ondernemers. Er werden cursussen gegeven over boekhouden, management en marketing. Er werd aan de weg getimmerd middels de uitgave van een MeMO-krant (in het begin eenmaal per kwartaal, nu tienmaal per jaar), een MeMO-gids, de organisatie van MeMO-beurzen en de aanbidding van een vijfjarenplan aan een vijftal departementen. Op grond van dit laatste plan werd MeMO van rijkswege subsidie verstrekt voor de verdere uitbouw van haar activiteiten. Een opmerkelijke andere vorm van erkenning was de toekenning aan MeMO van een prijs voor vernieuwend ondernemerschap. De prijs werd uitgereikt ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van het Financieel Economisch Magazine, in samenwerking met P.A. Management Consultants, en aan MeMO toegekend voor de aansluiting die zij tot stand had weten te brengen tussen ideële activiteiten en de maatschappelijke realiteit.

Een belangrijke ontwikkeling in het alternatieve bedrijfsleven was de afgelopen jaren de versterking van de organisatie door de oprichting van lokale en regionale kleinschaligheidsgroepen. Deze groepen, waarvan er momenteel een kleine 20 bestaan, worden gevormd door lokale MeMO-ondernemers en -vrijwilligers. Op lokaal en regionaal nivo houden deze groepen zich bezig met kredietbemiddeling en advisering, het organiseren van MeMO-beurzen en het onderhouden van contacten met onder

andere Kamers van Koophandel en diverse gemeentelijke instellingen. Een andere ontwikkeling is de voortgaande professionalisering van het alternatieve bedrijfsleven, en de verbetering van de organisatie per branche. Zo bestaat er een Stichting Alternatief Warenonderzoek, een Ekologisch Landbouwkonsulentschap, en een Ekologische Voedselfederatie. Verdere branchegerichte organisaties zijn onder meer het Kleinschalig Drukkersoverleg, de Stichting Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde en de Stichting Wilg en Mand.

Kleinschalig ondernemen is 'in'. Boekjes met titels als 'Scheep je eigen werk' en 'Voor jezelf beginnen' vinden gretig aftrek. MeMO-beurzen worden druk bezocht en de Kleinschaligheidsgroepen kunnen het aantal adviesaanvragen vaak niet aan. Ook buiten de MeMO-kring is er veel in beweging. Het VNO startte een actie voor beginnende ondernemers onder het motto: 'Word je eigen werkgever'. Ooit begonnen als een plan van het NVV-Jongerencontact, bestaat er nu een regeling voor Experimentele Arbeidsprojecten voor Jeugdige Werklozen — door de overheid gesubsieerde projecten waarin werkloze jongeren vier jaar de tijd krijgen om een levensvatbaar bedrijf op poten te zetten. Het CNV Den Haag richtte onlangs een drietal 'Werkverenigingen' op waarin werkloze jongeren op soortgelijke wijze proberen een eigen bedrijfje van de grond te krijgen. Kleine bedrijfjes gelden niet enkel als een flexibele, innoverende en mens- en milieuvriendelijke wijze van ondernemen: veel belangrijker lijkt tegenwoordig het feit dat juist kleine bedrijfjes nog werkgelegenheid scheppen. Een rapport van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf toont aan, dat sinds het eind van de jaren zeventig het Midden- en Kleinbedrijf nog werkgelegenheid schept, terwijl deze bij de grote bedrijven voornamelijk wordt afgebroken.

Een eigen bedrijfje beginnen is echter geen peuleschil. Van alle beginnende bedrijfjes houdt de helft het nog geen vijf jaar vol. Hoe dit bij de MeMO-bedrijfjes ligt is nog niet te overzien, maar de indruk bestaat dat deze het er iets beter van af brengen. Niettemin resteert dan nog altijd een behoorlijk afvalpercentage. Uit het onderzoek naar de MeMO-bedrijven blijkt, dat van de 98 onderzochte bedrijven er 43 gezonde 'loonvormende' bedrijven zijn, met gemiddeld 4,3 werkers; 37 worden er gekenschetst als zwak loonvormend (gemiddeld 3,7 werkers) en 18 als niet loonvormend (gemiddeld vier werkers). Het gemiddeld maandloon ligt op *f* 1125,—.

De gemiddelde leeftijd van de loonvormende bedrijven is 6,7 jaar, die van de andere bedrijven 4,3 jaar. Het niet of zwak loonvormend zijn kan daarom samenhangen met het feit dat beginnende bedrijven doorgaans pas na zeven jaar uit de rode cijfers komen. Datzelfde gegeven kan echter weer een groot probleem vormen voor bijvoorbeeld de Experimentele Arbeidsprojecten. Deze krijgen immers maar vier jaar de tijd om op eigen benen te kunnen staan. Daarbij komt dat hun financieringsbron voortdurend bedreigd wordt door de bezuinigingswoede van de rijksoverheid. Soortgelijke problemen spelen bij MeMO-bedrijven waar mensen voor een bepaalde tijd werken met behoud van hun uitkering. Uit het onderzoek onder MeMO-bedrijven blijkt dat de helft van de werkers op één of andere manier een aanvulling op het inkomen ont-

vangt. Dat betekent dat op lokaal nivo voortdurend onderhandeld moet worden met onder andere gemeentelijke instanties over het kunnen blijven werken met behoud van (een deel van de) uitkering. Andere problemen betreffen het al dan niet 'konkurrentievervalsend' zijn van bepaalde projecten of het al dan niet dienen te beschikken over vestigingspapieren. Zo'n konflikt speelt momenteel rond de klussenbedrijven, die een dusdanig breed werkerterrein kennen, dat ze niet in de gebruikelijke hokjes passen. Een ander kenmerkend konflikt tussen alternatief bedrijfsleven en overheid is de weigering van een MeMO-bakker om kaliumjodide aan zijn brood toe te voegen. Het is een voorschrift in de Warenwet, maar de MeMO-ondernemer bestrijdt het recht van de overheid om bepaalde toevoegingen dwingend voor te schrijven.

Het zal duidelijk zijn dat mens- en milieuvriendelijk ondernemen een behoorlijke inzet en motivatie vergt. Dat is echter niet voldoende, want ook deskundigheid is een belangrijke vereiste. Helaas geeft het onderzoek onder MeMO-bedrijven aan — alle activiteiten van MeMO en Kleinschaligheidsgroepen ten spijt — dat er nog steeds een groot gebrek bestaat aan kennis op het gebied van subsidies en financiële regelingen voor het midden- en kleinbedrijf. Voorts, dat er nog heel wat te verbeteren valt op het gebied van boekhouden, marketing en bedrijfsmanagement. Het zijn de bekende problemen waar alle beginnende bedrijfjes mee te kampen krijgen. Om deze problemen enigszins op te vangen zijn er de laatste jaren — in navolging van buitenlandse projecten — steeds meer 'bedrijfsverzamelgebouwen' gekomen. Gebouwen waar beginnende bedrijfjes bijeen worden gebracht en waar ze verzekerd zijn van deskundige begeleiding en administratieve ondersteuning. De ervaringen in het buitenland leren dat de overlevingskansen van de bedrijven op deze manier verveelvoudigd kunnen worden. Bedrijfsverzamelgebouwen zijn er momenteel in Groningen, Almere, Enschede en Amsterdam, terwijl er plannen bestaan voor projecten in Arnhem en Eindhoven.

Een andere ontwikkeling is de woon- en werkgemeenschap, waarin wonen en werken tesamen gaan. Zoals er in de regio al langere tijd leefgemeenschappen bestaan als De Kleine Aarde en De Hobbitstee, ontstaan er nu soortgelijke gemeenschappen in de steden. Voorbeelden hiervan zijn 't Veem' in Amsterdam, 'De Refter' in Nijmegen en 'De Blauwe Aanslag' in Den Haag. Het grootste projekt in dit verband is wel de vestiging van een volledige Mens- en Milieuvriendelijke wijk in de gemeente Dronten. Dit jaar zal de eerste steen worden gelegd, en gestreefd wordt naar woon- en werkruimte voor zo'n 1000 mensen in het jaar 2000. Er is, kortom, de komende jaren voldoende werk aan de winkel voor de Stichting MeMO en de lokale Kleinschaligheidsgroepen. De positie van de bestaande bedrijven moet worden versterkt en de activiteiten dienen verbreed te worden tot ook de minder traditionele MeMO-branches. De meeste bedrijven bevinden zich momenteel in de voedselbranche, de dienstverlening en de ambachtelijke en grafische sektor.

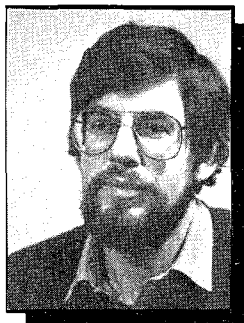
Binnen MeMO wordt de laatste tijd steeds meer gepleit voor een uitbreiding van het aantal industriële bedrijven. Ook schaalvergroting — met name in de industriële sektor soms noodzakelijk om te kunnen concurreren — wordt daarbij overwogen. In tegenstelling tot wat algemeen wordt verondersteld, houdt Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen

men namelijk niet bij voorbaat in: het zo klein mogelijk houden van het bedrijf. Schumacher — de filosoof van het kleinschalig ondernemen — ging er van uit dat elke onderneming een optimale grootte kent. Een grootte waarbij een evenwicht bereikt wordt tussen bv. economische en sociale doelstellingen (de vertaling van Schumachers boeken 'Small is beautiful' en 'Good Work' in 'Hou het klein' en 'Hoe kleiner, hoe beter' is dan ook een miskleun van de eerste orde).

Het verhaal van MeMO is het verhaal van een aantal mensen die proberen hun idealen daadwerkelijk vorm te geven. Dat gaat gepaard met bloed, zweet en tranen; en niet in de laatste plaats het doen van concessies.

De economische orde zal door MeMO alléén niet worden veranderd, en Mens- en Milieuvriendelijk Ondernemen op zich zal geen oplossing bieden voor de werkloosheid. Maar dat heeft men bij MeMO ook nooit beweerd. Wat men wél kan doen, is laten zien dat het ook anders kan. En dat men daar succes mee heeft, zal uit de voorgaande pagina's duidelijk zijn geworden. Ondernemen is niet vies meer.

Kees M. Paling

Jan Kees Looise is socioloog, lid van de themagroep macht van de PPR, en werkzaam op de afdeling bedrijfskunde van de Technische Hogeschool Twente.

Werken in 't klein KOOPERATIEVE VORMEN VAN ONDERNEMEN

On linkse kringen bestaat traditioneel veel aandacht voor alternatieve vormen van ondernemen, zoals zelfbestuur en produktie-koöperaties. In vrijwel alle politieke programma's van de linkse partijen worden hierover dan ook standpunten ingenomen. Zo ook in het PPR-program 1981-1985 dat vermeldt:

'In ons land bestaan nu al een aantal bedrijven waarin vormen van werknemerszelfbestuur worden toegepast. In de meeste gevallen gaat het hierbij om bedrijven die het eigendom zijn van degenen die erin werken, zoals bv. de produktie-koöperaties. Deze bedrijven kunnen een belangrijk voorbeeld zijn. De overheid dient de totstandkoming van dergelijke bedrijven dan ook te vereenvoudigen door de bestaande belemmeringen op het gebied van de wetgeving, de sociale verzekeringen, de kredietverschaffing, e.d. weg te nemen.'

Tegen deze achtergrond is er eigenlijk weinig aanleiding om dit onderwerp nog weer eens opnieuw aan de orde te stellen. Toch ben ik blij dat de redactie van dit blad me die gelegenheid wel verschaft, en wel om de volgende redenen:

- in de eerste plaats omdat ingenomen standpunten weinig betekenis hebben als ze niet van tijd tot tijd aan de praktijk worden getoetst;
- in de tweede plaats omdat zich juist in de praktijk de laatste tijd interessante ontwikkelingen voordoen, waarvan het de moeite waard is ze onder de aandacht te brengen;
- in de derde plaats omdat juist op dit moment praktische steun — en dan met name van links — noodzakelijk is (en dat gaat verder dan papieren standpunten).

In dit artikel zal ik achtereenvolgens ingaan op vragen als: waar gaat het om, hoe werkt het, wat hebben we eraan, wat zijn de ervaringen in het buitenland. Aan het slot ga ik in op een aantal voorwaarden dat vervuld moet worden om tot een uitbreiding van de koöperatieve sektor in ons land te komen.

In de titel van dit artikel wordt gesproken over 'koöperatieve vormen van ondernemen'. Daarnaast is er echter sprake van begrippen als 'zelfbestuur', 'mede-eigendom', 'produktie-koöperaties', etc. Dit duidt er al

op dat er weinig duidelijkheid bestaat over de te hanteren terminologie. Behalve de ideologische achtergronden — die vooral in het verleden een sterke rol speelden — is dat gebrek aan duidelijkheid vooral ook een gevolg van het feit dat in ons land geen specifieke rechtsvorm voor zelfbesturende ondernemingen bestaat. In het buitenland (Frankrijk, Engeland, Italië) is dat wel het geval, zodat op grond van de rechtsvorm direkt valt aan te geven met wat voor soort onderneming men te maken heeft. In ons land moeten bedrijven die zelfbestuur willen toepassen zich echter behelpen met rechtsvormen, die ‘van huis uit’ niet voor dat doel bestemd zijn¹. We zien bij de bestaande bedrijven met zelfbestuur dan ook tal van varianten, ieder met z'n specifieke kenmerken. Zoals:

- De Koöperatieve Vereniging. Deze rechtsvorm is in feite bedoeld als samenwerkingsverband tussen zelfstandige ondernemers, die delen van hun activiteiten — zoals de verwerking van bepaalde producten, de financiering, etc. — bundelen. En hoewel de Koöperatieve Vereniging hier in feite niet voor bedoeld is, heeft de minister van Justitie toestemming verleent om werknemers hierin eveneens hun arbeid te laten bundelen. Het resultaat is de produktie-koöperatie.
- De Naamloze of Besloten Vennootschap. In deze rechtsvormen komt een belangrijke zeggenschap toe aan de aandeelhouders. Door nu de werknemers aandeelhouder te maken, kan deze zeggenschap overgeheveld worden naar de werknemers. Om op langere termijn niet tot nieuwe ongelijkheid te komen, moet dan wel in de statuten worden vastgelegd dat iedere werknemer slechts over één stem beschikt en dat nieuwe werknemers eveneens aandeelhouder worden.
- De dubbelkonstruktie. Hierbij gaat het veelal om een NV of BV gekombineerd met een Vereniging of Stichting die als beheerder van de aandelen optreedt. Door alle werknemers lid te maken van de Vereniging of te het recht te geven gezamenlijk het Stichtingsbestuur te benoemen, kan eveneens zelfbestuur worden uitgeoefend.

In ons land komen al deze vormen van zelfbestuur voor. De preciese aantallen zijn niet bekend. De Associatie van Bedrijven op Coöperatieve Grondslag (ABC) schat het totale aantal zelfbesturende bedrijven in ons land op ongeveer tweehonderd. Bij de ABC zelf zijn er daarvan 44 aangesloten (met ongeveer 2000 ‘werkers’). De meeste ABC-leden zijn produktie-koöperaties. Men zou dit dan ook de meest ‘idealistische’ vorm van zelfbestuur kunnen noemen. Bij de zelfbesturende bedrijven die zich (nog) niet bij de ABC hebben aangesloten, komt de NV/BV-vorm (al dan niet in combinatie met een Vereniging/Stichting) het meeste voor. Behalve de wat minder idealistische opstelling spelen daarbij ook vaak praktische overwegingen — zoals een meer eenvoudige omzetting, de houding van opdrachtgevers en klanten, de mogelijkheid van een geleidelijke overgang, etc. — een belangrijke rol.

Wie een bedrijf met zelfbestuur binnenstapt ziet op het eerste gezicht weinig verschil met een ‘gewoon’ bedrijf. Er wordt ook — en soms zeer hard — gewerkt. Er zijn ook hiërarchische verhoudingen, vooral bij de grotere. En de economische gegevens (omzet, winst, kosten) spelen ook hier een doorslaggevende rol.

Toch zijn er wel belangrijke verschillen. Als we het voorbeeld van de

produktie-koöperatie nemen, dan betekent dit dat alle werknemers (na een korte introductietijd) lid kunnen worden van de Koöperatieve Vereniging. Alle leden vormen vervolgens samen de algemene vergadering, die tenminste twee maal per jaar bijeenkomt. Deze algemene vergadering is tevens het belangrijkste orgaan binnen het bedrijf: hier worden alle belangrijke besluiten genomen over investeringen, uitbreidingen, inkrimpingen, kollektieve ontslagen, beloning, winstuitkering, etc. Uit en door de algemene vergadering wordt tevens het bestuur gekozen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het dagelijkse beleid van de produktie-koöperatie en legt daarover verantwoording af aan de algemene vergadering. Het bestuur benoemt en (indien nodig) ontslaat ook de direktie. De direktie is verantwoordelijk voor de uitvoering van het beleid. Zij legt daarover op haar beurt regelmatig (één of meermalen per maand) verantwoording af aan het bestuur.

Uit het voorgaande blijkt dat met name op het punt van de zeggenschapsverhoudingen duidelijke verschillen bestaan tussen produktie-koöperaties en andere bedrijven. Nu wordt daarover nog wel eens opgemerkt dat dat op papier allemaal wel klopt, maar dat er in de praktijk soms weinig van terecht komt. Daarbij wordt dan gewezen op het nogal lage lidmaatschapspercentage (gemiddeld 50%) bij de bestaande koöperaties en op enkele mislukte pogingen om tot beter intern (werk)overleg te komen.

In die kritiek zit wel een kern van waarheid. Het blijkt telkens weer een moeilijke opgave goede zeggenschapsverhoudingen — zelfs als ze in de statuten zijn vastgelegd — ook in de praktijk te laten functioneren. Dat neemt echter niet weg dat dit bij de bestaande produktie-koöperaties wel voortdurend wordt geprobeerd en in sommige gevallen ook met succes². Daarnaast blijft er toch altijd een fundamenteel verschil met 'gewone' bedrijven. In tijden van nood — zoals bijvoorbeeld reorganisaties, afvloeiingen, etc. — *moet* men in de koöperatie terugvallen op de democratische organen, zoals de algemene vergadering, etc. In andere bedrijven zijn zulke situaties daarentegen nogal eens aanleiding om de bestaande democratie (voor zover aanwezig natuurlijk) overboord te zetten.

Nu kan men vervolgens zeggen: dat is allemaal mooi en aardig, leuk dat er in Nederland nog bedrijven zijn die iets speciaals aan medezeggenschap willen doen, maar wat hebben we er aan? Het gaat immers maar om een zeer klein gedeelte van het totale bedrijfsleven.

Dan kan in de eerste plaats worden geantwoord dat het op zich toch van belang is dat aangetoond wordt — ook al is het maar op kleine schaal — dat bedrijven wel degelijk op democratische wijze kunnen functioneren. In het overheersende managementdenken wordt daar nog al eens aan getwijfeld: bedrijven met zelfbestuur zouden niet slagvaardig kunnen handelen, zouden te weinig vernieuwingsgezind zijn, zouden meer gericht zijn op het consumeren van de opbrengsten in plaats van het doen van nieuwe investeringen, etc. Uit onderzoek naar het economisch functioneren van Nederlandse en buitenlandse produktie-koöperaties blijkt duidelijk dat deze twijfels ongegrond zijn. Bedrijven met zelfbestuur kunnen — mits opererend onder gelijke omstandigheden — net zo efficiënt (zo niet efficiënter) zijn als gewone bedrijven³.

Overigens is het natuurlijk maar de vraag wat we onder efficiënt verstaan. Gaat het daarbij om puur economische criteria (winst, rendement) of mogen daarbij ook andere — zoals continuïteit, werkgelegenheid — worden meegewogen? Als we ons alleen aan de eerste houden, pakt dat trouwens slecht uit voor een groot deel van het Nederlandse bedrijfsleven. Bij de beoordeling van de produktie-koöperaties moeten in ieder geval de beide andere criteria worden meegenomen. De ervaring leert namelijk dat deze bedrijven het in de praktijk lang volhouden. Deze konstatering lijkt op het eerste gezicht nogal strijdig met de vele faillissementen en mislukkingen zoals die uit de geschiedenis van de zelfbesturende bedrijven bekend zijn. Daarbij moet echter bedacht worden dat de meeste van die mislukkingen een gevolg zijn geweest van een verkeerde start. Partikuliere bedrijven die in moeilijkheden verkeerden werden ten einde raad maar aan de werknemers overgedaan. In vrijwel alle gevallen betekende het slechts een kort uitstel van executie. Daartegenover staat echter dat in de koöperaties die wel een goede start hebben gehad, de werkgelegenheid over het algemeen erg stabiel is gebleven. Dat blijkt ook uit het feit dat ondanks de huidige recessie het aantal 'werkers' bij de bestaande produktie-koöperaties verhoudingsgewijs weinig is afgenomen.

En daarmee zijn we dan bij het voornaamste punt van de produktie-koöperatie aangeland, namelijk het maatschappelijk belang. Produktie-koöperaties kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het behoud en de uitbreiding van werkgelegenheid. Ze zijn per definitie arbeids- in plaats van kapitaalsintensief. De bestaande werkgelegenheid geniet een zo goed mogelijke bescherming; het is immers nogal wat om medeleden van de koöperatie te moeten ontslaan. Liever zoekt men daarom tot het einde toe naar alternatieven, zoals nieuwe werkterreinen, verdeling van werk en inleveren van loon. De koöperaties zijn ook overwegend kleinschalig. De koöperatieve sektor is een van de weinige sectoren in ons land die de laatste jaren groei hebben laten zien. Tal van nieuwe bedrijfjes kiezen voor een vorm van zelfbestuur. Het aantal leden van de ABC is in enkele jaren gegroeid van 15 naar 44. Onder de nieuwkomers zitten behalve enkele vertegenwoordigers van de alternatieve voeding, ook ambachtelijke en industriële activiteiten en groepen die in de dienstverlening actief zijn. Het ziet er naar uit dat deze ontwikkeling de komende jaren nog wel zal doorgaan. De vraag is dan waar dat uiteindelijk toe zal en kan leiden. Om op deze vraag een antwoord te kunnen geven is het goed de blik kort naar het buitenland te wenden.

Als we de stand van zaken in het buitenland opmaken, dan moeten we vaststellen dat met uitzondering van Joegoslavië nergens sprake is van een volledig zelfbestuurde economie. Wel is er een aantal landen waar de produktie-koöperatie een meer of minder belangrijke plaats inneemt. Voorbeelden daarvan zijn Frankrijk, Italië, Spaans-Baskenland en Groot-Brittannië. In Frankrijk heeft de produktie-koöperatie al een lange traditie, met daarin — vanwege de houding van de overheid — de nodige ups en downs. Op dit moment telt de koepelorganisatie van Franse koöperaties zo'n 600 leden-bedrijven (waarin 33.000 mensen werken) met een gezamenlijke omzet van ruim drie miljard gulden. De koöperaties beschikken over een eigen bank en een zetel in de Franse Sociaal Economische Raad.

In Italië is de koöperatieve beweging pas laat op gang gekomen, onder meer vanwege tegenwerking door het fascisme. Nu zijn er bijna 9.000 produktie-koöperaties (waarin 400.000 mensen werken), waaronder een aantal in technologisch hoogwaardige sectoren. Er is een nauwe samenwerking met andere delen van de koöperatieve beweging, zoals de landbouwkoöperaties en de kredietkoöperaties. In z'n totaliteit ontplooit de beweging veel activiteiten op het gebied van het scheppen van nieuwe werkgelegenheid.

In Spaans-Baskenland — en dan met name in de plaats Mondragon — zijn de koöperaties pas na 1940 (het einde van de burgeroorlog) ontstaan. Nu zijn er meer dan 140 (met daarin 34.000 werkenden) die actief zijn in vrijwel alle sectoren van de economie. Tevens beschikt men over een eigen bank, die ook als ontwikkelingscentrum fungeert. De produktie-koöperaties hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van Spaans-Baskenland, dat nu één van de meest welvarende gebieden is van heel Spanje.

Groot-Brittannië is de bakermat van de koöperatieve beweging. Aanvankelijk kwam deze hier ook het meest tot bloei, maar daar is later door tal van factoren (waaronder de opstelling van links) verandering in gekomen. Opmerkelijk is dan ook dat de laatste jaren juist vanuit links (vakbeweging, plaatselijke afdelingen, etc.) allerlei initiatieven worden genomen om tot een nieuwe bloei van de koöperaties te komen. Belangrijkste motief daarbij is het scheppen van nieuwe werkgelegenheid. Dank zij de steun van verschillende kanten — waaronder de overheid — heeft dit ertoe geleid, dat in enkele jaren ruim 600 nieuwe produktie-koöperaties zijn ontstaan, waarin ongeveer 7.500 mensen hun werk vinden.

Uit deze voorbeelden blijkt dat het mogelijk is voor de produktie-koöperaties zich in Westers kapitalistische economieën een eigen plaats te verwerven. In Italië wordt wat dat betreft wel gesproken over een derde sektor, naast de partikuliere sektor en de staatsbedrijven. Bij nadere bestudering van de rol van de koöperatieve bedrijven in de genoemde landen, blijkt verder dat ze een sterk 'maatschappelijk' gedrag vertonen, door hun bijdrage aan het behoud en de uitbreiding van de werkgelegenheid, hun mogelijke inzet in zwakke regio's, hun kleinschaligheid, hun dienstbetoon, etc. Al deze factoren maken het de moeite waard de toepassing van produktie-koöperaties in ons land ook nog eens te overwegen. Tot nu toe hebben daarbij vrijwel alleen argumenten op het gebied van de demokratisering voorop gestaan. Nu ons land op dit moment met de snelst groeiende werkloosheid van alle industrielanden wordt geconfronteerd, lijkt dat echter een minstens zo belangrijk motief om tot een uitbreiding van de koöperatieve sektor te komen. De vraag is echter hoe dat te verwezenlijken is.

Uit onderzoek onder buitenlandse koöperaties blijkt dat om tot een succesvolle ontwikkeling van de produktie-koöperaties te komen aan een aantal belangrijke voorwaarden moet worden voldaan. Deze voorwaarden betreffen onder meer de opstelling van de overheid, de financiering, de houding van de vakbeweging en de interne organisatie van de koöperatieve beweging zelf. We zullen de stand van zaken in ons land

op elk van deze punten kort de revu laten passeren.

De opstelling van de Nederlandse overheid is tot nu toe erg terughoudend. Weliswaar heeft het Ministerie van Sociale Zaken enkele studies naar zelfbestuur laten uitvoeren en is men bereid subsidie te verschaffen aan de Stichting Zelfbestuur (een aan de ABC gelieerde stichting die zich richt op de begeleiding en bevordering van zelfbestuur); daar staat echter tegenover dat de aanpak van concrete belemmeringen op het gebied van de sociale verzekeringen, belastingen, wetgeving en dergelijke nog weinig voortvarend is. Daar komt bij dat door het Ministerie van Economische Zaken zelfbestuur nog altijd als negatieve faktor bij kredietverlening wordt beschouwd. Dit alles staat in scherpe tegenstelling met de opstelling van de overheid in andere landen (Frankrijk, Italië), waar koöperaties juist bepaalde faciliteiten — met name op belastinggebied — genieten. Voor de (linkse) politieke partijen ligt hier dus nog een belangrijke taak.

Bij de oprichting van nieuwe koöperatieve bedrijven speelt de financiering vanzelfsprekend een cruciale rol, net als trouwens voor alle beginnende bedrijven. Hoewel gebleken is dat de banken koöperaties bij kredietverlening niet anders behandelen dan gewone bedrijven, kan toch niet bepaald van een stimulerende opstelling worden gesproken. Ervaringen in het buitenland wijzen erop dat wat dat betreft een eigen bank onmisbaar is. Hoewel er in Nederland wel enkele aanzetten in die richting zijn — zoals het Waarborgfonds van de ABC, de Triodosbank en de Stichting Stimulans in Den Bosch — is dit alles toch nog onvoldoende om een echte vuist te kunnen maken. Er dient daarom naar wegen te worden gezocht die tot meer omvangrijke fondsvorming kunnen leiden.

De relatie tussen de vakbeweging en de produktie-koöperaties is in het verleden in ons land nogal moeizaam geweest. Er zijn de laatste tijd echte duidelijke signalen die op verandering wijzen. In dit verband kan de intentieverklaring genoemd worden die in de loop van 1982 tussen FNV en CNV enerzijds en de ABC anderzijds tot stand is gekomen. In deze verklaring verplicht men zich tot geregelde contacten en wederzijdse ondersteuning. Hiermee is een eerste aanzet gegeven voor een betere samenwerking tussen vakbeweging en koöperaties in de toekomst. Van belang is nu dat één en ander niet beperkt blijft tot een afspraak op papier, maar dat die samenwerking ook concreet gestalte krijgt, bijvoorbeeld bij het opzetten van nieuwe bedrijven, de omzetting van bestaande bedrijven en het gebruik maken van deskundigheid.

Tenslotte is er de organisatie van de koöperatieve beweging zelf. Tot voor kort bestond die alleen uit de ABC, die het moest hebben van de vrijwillige inzet van mensen uit de aangesloten bedrijven. Daaraan is sinds het begin van dit jaar de Stichting Zelfbestuur⁴ toegevoegd, waardoor het mogelijk is enkele personen full-time hun krachten aan de advisering van bestaande en nieuwe koöperaties te laten wijden. Hoewel dit op zich een belangrijke uitbreiding is, blijft het vanzelfsprekend onvoldoende om een koöperatieve sektor van enige omvang van de grond te tillen. Om zoiets te bereiken moet op alle plaatselijke en regionale activiteiten — die in de praktijk zeker wel blijken te leven — actief worden ingespeeld. Met enkele 'deskundigen' op een centraal kantoor is dat niet haalbaar. Wel zou het echter mogelijk zijn met een netwerk van vrij-

willigers te werken, die beginnende of pas omgezette koöperaties adviseren. In Groot-Brittannië zijn met dergelijke netwerken goede ervaringen opgedaan, zodat het misschien de moeite waard is zo iets ook hier toe te passen. Politieke partijen en vakbonden kunnen bij de levering van deskundigen een belangrijke rol spelen.

Uit het voorgaande blijkt dat er zeker mogelijkheden zijn om tot een uitbreiding van de koöperatieve sektor in ons land te komen. Weliswaar dient daarvoor eerst nog een aantal voorwaarden te worden vervuld, maar deze zijn niet van een zodanige aard dat de kans van slagen nihil is. Integendeel: veel tekenen wijzen erop dat er wel degelijk mogelijkheden zijn voor uitbreiding van het aantal produktie-koöperaties (of andere vormen van zelfbestuur). Er dient echter nog wel het nodige werk te worden verricht, zowel op politiek als op praktisch gebied. Er is dus voor linkse mensen een mooie taak weggelegd.

Jan Kees Looise

Noten

1. Weliswaar is een ambtelijke werkgroep in een onderzoek naar de belemmeringen van werknemerszelfbestuur (*Werknemerszelfbestuur: mogelijkheden en beperkingen*, Den Haag, nov. 1981) tot de konklusie gekomen dat de bestaande rechtsvormen voldoende mogelijkheden bieden om tot zelfbestuur te komen. Dat neemt echter niet weg dat hiervoor allerlei speciale aanpassingen nodig blijven en dat de zelfbesturende bedrijven — en dat is een belangrijk psychologisch motief — niet over een 'eigen' rechtsvorm kunnen beschikken. Vandaar dat de ABC naar een dergelijke rechtsvorm blijft streven.

2. Zie de uitkomsten van het onderzoek van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales 'Werken in koöperatie', Amsterdam/Utrecht, sept. 1979.

3. Zie H. Thomas en C. Logan, *Mondragon. An economic analysis*, Den Haag, 1982.

4. Het adres van de Stichting Zelfbestuur is: Oude Gracht 322, 3511 PL Utrecht. Telefoon: 030-312219.

Arrie Vermeulen is medewerkster van vrouwendrukkerij Iris te Culemborg. Het interview met haar werd afgenomen door Anita M. Keuning.

Werken in 't klein VROUWEN SCHEPPEN

WERK

In een tijdschrift waar werken in het klein aan de orde komt, mag een artikel over vrouwenbedrijven niet ontbreken. De vrouwenbedrijven schieten als paddestoelen uit de grond. Er is zelfs een compleet vrouwencircuit aan het ontstaan. Vrouwen spelen elkaar de bal toe. Waarom doen ze dat en waarom juist nu?

Op de traditionele arbeidsmarkt zien we dat er nog maar weinig banen te vergeven zijn. Daar tegenover staat dat een groeiend aantal vrouwen behoefte heeft aan betaald werk buitenshuis. Het is dan ook niet zo vreemd dat er binnen de vrouwenbeweging veel aandacht is voor alles wat met arbeid te maken heeft.

We zien de strijd voor economische zelfstandigheid, de acties tegen het kostwinnerschap, de acties binnen de vakbonden, enz. Maar juist voor het kreëren van eigen werk ontstaan er momenteel allerlei groepen die vrouwen ondersteunen. Zo is er de Stichting KOM (adviesburo voor eigen-werk-makers/sters) en de Stichting Landelijk Steunpunt Vrouw en Werk. Ook op lokaal nivo ontstaan er her en der in den lande *vrouwewerkwinkels*. Al deze groepen geven allerlei kursussen en adviezen aan vrouwen die een eigen bedrijf willen starten.

Een bedrijf dat al een tijdje draait is de Vrouwendrukkerij Iris in Culemborg. Een klein-offsetdrukkerij, waar vrouwen werken en een vak kunnen leren. Na een intensieve voorbereiding van drie jaar is een groepje vrouwen ongeveer een jaar geleden gestart met deze drukkerij. Zij werken er met tien vrouwen, part-time, met kinderopvang en met aangepaste werktijden.

Naar het zich nu laat aanzien zullen zij zich het komende jaar zonder financiële steun van de overheid of welke instantie dan ook, staande weten te houden. Bovendien verwachten zij dat ze binnen niet al te lange tijd zoveel zullen verdienen dat ze alle medewerksters een loon kunnen uitbetalen. Hoe dat allemaal in z'n werk is gegaan vertelt ons Arrie Vermeulen, een van de medewerksters.

“Het is begonnen op een thema-avond in het vrouwenkafé hier in Culemborg. Nelleke van Kasteren, konsulente van de Geldersche Stuurgroep Werkloosheid, vertelde die avond iets over werkgelegenheid voor

vrouwen. Aan het eind van die avond waren er tien vrouwen die wel eens wilden uitvogelen wat zij zelf aan hun eigen werkloze situatie konden doen.

“Onder leiding van diezelfde Nelleke is deze groep aan de slag gegaan. In eerste instantie zijn we gaan kijken welk soort werk we wilden gaan doen. Al gauw kwam er uit dat we geen echt ‘vrouwenwerk’ wilden of iets waar je al gauw op uit komt — bijvoorbeeld een winkel of een restaurant of een handel in tweedehands spulletjes. We wilden echt ook een vak leren. In die tijd was er juist een aantal rapporten verschenen over de grafische industrie en dat daar nog voldoende werk zat. We hebben dat onderzocht en zijn op bezoek gegaan bij een aantal drukkerijen waaronder de vrouwendrukkerij in Amsterdam. Daar waren we allemaal erg enthousiast over. Uiteindelijk hebben we zelf een plan opgesteld hoe een dergelijk bedrijf er volgens ons uit zou moeten zien. Dat hebben we vastgelegd in een nota: ‘Vrouwen Maken Er Werk Van’. Deze nota is gepresenteerd op een regionale manifestatie over vrouwen en werk en is daar toen erg positief ontvangen. Daarin stonden ook de doelstellingen die we hadden met het opzetten van een offset-drukkerij. Dat was:

- Het mogelijk maken van een part-time scholings- en werkproject voor vrouwen.
 - Het produceren van klein-offset drukwerk in een kleinschalig en arbeidsintensief bedrijf.
 - Het door onze produktiemethode en organisatievorm ook mogelijk maken voor verenigingen, klub- en buurthuiswerk, aktiegroepen, vrouwenbeweging, vakbonden en dergelijke hun publikaties in goed drukwerk uit te voeren.
 - Het realiseren van betaalde arbeid voor vrouwen.
- Tevens was in deze nota de krèche geregeld en de aangepaste werktijden.

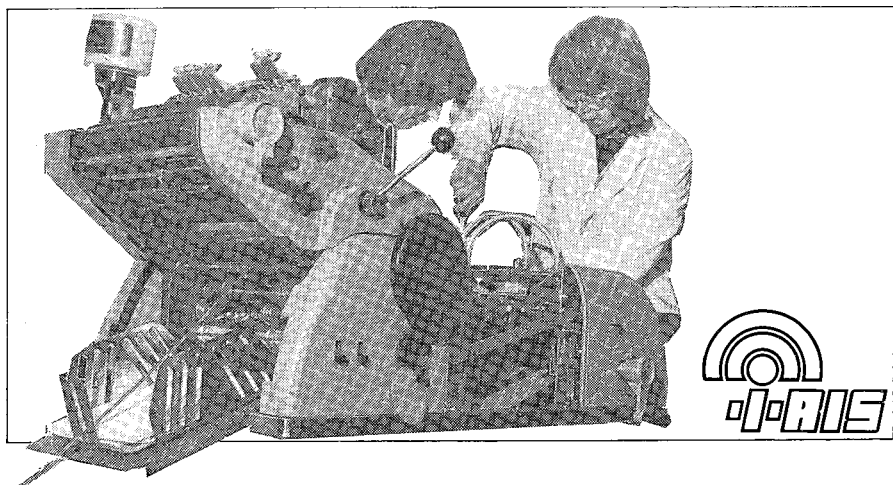
W

Ze hebben toen de groep opgesplitst in kleine groepjes om het werk wat te verdelen. Eén groep ging zich bezig houden met de organisatie van de scholing, een andere met de financiële aspecten en de derde met de interne organisatie. Vooral de kwestie hoe-komen-we-aan-geld was een belangrijk aandachtspunt. Al gauw kwamen we terecht bij de provincie. Daar hebben we erg veel steun van ontvangen, mede door toedoen van Nelleke van Kasteren. Samen met een aantal mensen van de provincie en Nelleke hebben we onderzocht hoeveel geld er nodig was voor het geheel. Inmiddels waren we ook een stichting geworden, dus we hadden een eigen rechtspositie.

“Welke instanties kwamen nu in aanmerking als eventuele subsidiegevers? Dat waren: CRM, Economische Zaken, de provincie en het Koningin Juliana Fonds. Het contact met al de instanties verliep nog al moeizaam. Het arbeidsburo wilde wel meedoen mits Economische Zaken meedeed, enz. Zo werden we tijden lang aan het lijntje gehouden. We hebben toen een tweede nota geschreven, en daarna geprobeerd om alle betrokken instanties om de tafel te krijgen. Dat is uiteindelijk gelukt. We hebben tijdens dat gesprek ook onze rechtspositie ter discussie gesteld, want we wilden graag als koöperatie gaan werken. Bij Economische Zaken deden ze daar ontzettend moeilijk over, want die zitten eigenlijk alleen voor de reguliere ondernemer. Ze wilden dat we een di-

rekteur aanstelden. Belachelijk natuurlijk want dat was helemaal tegen onze principes. De provincie vond echter wel dat we een goed plan hadden gepresenteerd – jullie willen werken en jullie hebben aangegeven hoe je dat wilt doen en wij zien wel een mogelijkheid om dat te starten. Wij hadden zelf een marktonderzoek gedaan waaruit bleek dat er werk voor ons was. De provincie zag het dus wel zitten en besloot dat zij de exploitatie voor een jaar zou bekostigen. Zij betaalde huur, gas, water en licht. CRM heeft toen geld gegeven voor de inrichting van de krèche uit de emancipatiepot. We zaten echter nog met de scholing van de vrouwen en met de aanschafgelden voor machines. Het arbeidsburo had ons wel veel toezeggingen gedaan maar dat stond wel allemaal op een laag pitje. Zelf zijn we er toen achtergekomen dat we aanspraak konden maken op de zgn. SOB-regeling (Samenwerking Overheid Bedrijfsleven). Daaruit probeerden we geld te krijgen voor onze scholing en onze lonen. Bij het Koningin Juliana Fonds hadden we tegelijkertijd een lening aangevraagd voor de aanschaf van de machines.

“Op een gegeven moment stonden we voor het blok. Onze opleiding starten, want inmiddels was de opleiding buiten het bedrijf zelf al begonnen, of nog een heel jaar wachten. We zijn toch maar op eigen initiatief met de scholing begonnen, zonder dat we een pand hadden en ook zonder dat we wisten of onze aanvraag bij het arbeidsburo voor omscholing gehonoreerd zou worden. Goddank zijn de toezeggingen die we hadden toch nagekomen. Alleen ten aanzien van de loonwerving tijdens de opleiding werd negatief geadviseerd. Wel de scholing buiten het bedrijf en in het bedrijf werd gesubsidieerd. Dus we konden mensen aannemen om ons in het bedrijf te gaan scholen. Dat zijn uiteindelijk een man voor het bedienen van de machines en een vrouw voor de lay-out geworden. Alleen die machines hadden we nog niet. De aanvraag bij het Koningin Juliana Fonds werd afgewezen. Uiteindelijk hebben we geld kunnen lenen bij Sociale Zaken. Dat is iets heel bijzonders. We zijn met ons wanhoopsverhaal bij hun terecht gekomen. De ambtenaren hadden echt wel begrip voor ons. Die hebben toen gezegd: ‘Geld geven kunnen we jullie niet, maar je kunt wel lenen.’ We lenen nu gewoon tegen een rente die we ook bij de bank zouden moeten betalen.

Eindelijk konden we toen van start gaan na drie jaar touwtrekken en aflopen van allerlei instanties met alle frustraties van dien.”

Op de vraag hoe zij denkt over het verwijt dat ze concurrentievervalsing bezig zijn antwoordt Arrie Vermeulen: “We werken niet onder de normale tarieven en bovendien, bestaande bedrijven krijgen toch ook investeringssubsidies, loonsuppletie en toeslagen, is dat dan niet concurrentievervalsing? Daar hoor je nooit iemand over. We hebben het er wel heel moeilijk mee gehad hoor. Toen we hier begonnen was er net een groot grafisch bedrijf failliet gegaan. Dat heeft ons plaatselijk heel wat negatieve publiciteit opgeleverd. Net of het onze schuld was dat een bedrijf door slecht management failliet gaat. De werknemersorganisatie van de grafici is zelfs zo ver gegaan dat ze de gemeente heeft verzocht om ons geen hinderwetvergunning te geven. Maar toen kreeg ze wel de knip op de neus, terecht.”

Ook het Landelijk Steunpunt Vrouw en Werk — bij monde van Anja de Liema — constateert dat verhoudingsgewijs er veel meer geld naar bestaande bedrijven gaat dan naar nieuwe.

“Het is voor nieuwe bedrijven vaak heel moeilijk om te starten. Allerlei subsidies komen pas los als een bedrijf al een tijdje draait. Vooral voor vrouwen is het daarom moeilijk om te beginnen want die bezitten over het algemeen geen eigen kapitaal. Voor een man is het bijvoorbeeld heel normaal om een tweede hypotheek op zijn huis te nemen als hij geld nodig heeft, een vrouw zal dat nooit doen.”

Naast de normale obstakels waar iedere beginnende onderneming tegen aan loopt, zoals: waar halen we geld vandaan, het huisvestingsprobleem, werken met een uitkering, hebben de vrouwenbedrijven nog met een ander verschijnsel te maken. Dat zijn namelijk de vooroordelen die er in de maatschappij bestaan, met name met betrekking tot gehuwde werkende vrouwen. Het wordt ze vaak erg moeilijk gemaakt en ze komen onder een behoorlijke morele druk te staan. Het verwerven van een eigen inkomen door vrouwen wordt door de betrokken ambtenaren vaak als onzin ervaren. Zo komen aanvragen voor startsubsidies door vrouwenbedrijven nog al 'ns onder in de la terecht. Volgens Anja de Liema zou het zinvol zijn als bestuurders/sters eens wat beter op hun winkeltje gingen passen wat dat betreft. Vooral in de provincies bestaan er nog wat geldpotjes van welk bestaan nauwelijks iemand op de hoogte is. Een actief beleid en een actieve voorlichting door de provincies op dit terrein is zeker geen overbodige luxe. De provincie Gelderland is in deze een gunstige uitzondering. Dat blijkt wel uit het verhaal van de Iris-vrouwen. Mannen zullen in de Culemborgse drukkerij vooralsnog geen werk vinden.

“Zolang het er voor vrouwen op de arbeidsmarkt nog minder rooskleurig uitziet dan voor mannen, denken we er niet over om ook mannen in dienst te nemen. En dat zal nog wel een tijd zo duren,” aldus Arrie Vermeulen.

Anita M. Keuning

Koen de Pater is politikoloog en was tot voor kort medewerker van de PPR-gemeenteraadsfractie in Amsterdam.

Werken in 't klein GEMEENTEBELEID EN WERKGELEGENHEID

Een toenemend aantal gemeenten onderneemt zelf pogingen om de werkloosheid terug te dringen. Tilburg maakte onlangs bekend, de werkweek van ambtenaren te gaan verkorten naar 25 uur met behoud van 30 uur salaris. Utrecht richtte een bureau op dat als een economische vroedvrouw de geboorte van nieuwe bedrijfjes moet begeleiden. Almere kent het industriehotel: kant-en-klare bedrijfsruimte met centrale voorzieningen als een kantine en telefoon-dienst.

Gemeenten *doen* meer — maar hun mogelijkheden zijn nog steeds uiterst *beperkt*. Wat voor de hele overheid geldt, geldt het sterkst voor de onderste bestuurslaag: middelen en mogelijkheden om in te grijpen in de economie zijn er nauwelijks. In een periode van economische bloei valt zo iets minder op dan nu, in een periode dat het niet meer voldoende is om een hoopvol bord 'industrieterrein' in een weiland te plaatsen en de bekende aanprijzingen in Het Financieele Dagblad: de uiterst centrale ligging, de vele voorzieningen, de willige arbeidsmarkt.

Ondernemingen komen niet meer vanzelf. Ze gaan alleen nog maar vanzelf, en aan geen van beide kan een gemeentebestuur veel doen. Waarom niet? Waardoor groeit de werkloosheid zo snel?

Meer mensen willen een baan — het aantal banen loopt terug. Twee factoren, die samen verantwoordelijk zijn voor de werkloosheid en die voorlopig van kracht zullen blijven. Daarvan is de eerste nog de meest tijdelijke: demografen verwachten dat de stijging van het arbeidsaanbod na het jaar 2000 zal omslaan in een daling als gevolg van het dalend kindertal. Niet iets waar een gemeentebestuur enige invloed op kan uitoefenen. De groei van het arbeidsaanbod is voor gemeenten een gegeven.

Dat geldt in mindere mate voor de tweede faktor. Het afnemend aantal banen is het resultaat van tendenzen in de vier deelsektoren van de economie. In de landbouw neemt het aantal banen al vanaf het begin van deze eeuw af, in de industrie vanaf de jaren zestig, in de dienstensektor vanaf de jaren zeventig. Nu is ook de laatste *groeier* — de (kwartaire) overheidssektor — tot stilstand gekomen. Zowel de ervaring als de verwachting is dat de industrie het met steeds minder mensen afkan: af-

zetmarkten zijn na twintig vette jaren verzadigd terwijl concurrentie uit andere werelddelen opdringt. In de dienstensektor eist automatisering tol en de overheid is voor haar financiering aangewezen op de andere sectoren. Dat biedt weinig perspectief op een nieuw tijdvak van economische expansie.

Een gemeentebestuur kan daar vrijwel niets aan doen. Het heeft dagelijks te maken met bedrijven die niet meer kunnen opboksen tegen concurrenten, met managers die hun orders via de telex uit de top van een multinational krijgen, met bedrijven die hun vakatures stilzwijgend opvullen met de nieuwe komputergeneratie. Het instrumentarium van een gemeente is niet gericht op dergelijke processen. Het is op economisch vlak bovenal *passief*: het biedt en stelt voorwaarden voor het vestigen en uitbreiden van bedrijven. De bedrijven opereren zelfstandig en gemeenten reageren als daaraan een vergunning, verplichting of een bepaalde vorm van medewerking te pas moet komen. De aangrijpingspunten voor een gemeentelijke interventie liggen vooral in situaties dat een bedrijf iets wil doen. Als een bedrijf iets niet (meer) wil doen staat een gemeente vrijwel machteloos.

De laatste jaren is er echter een tendens te zien dat gemeenten naast hun passieve instrumentarium een actief instrumentarium proberen op te bouwen. Daarmee laten ze het initiatief niet geheel over aan bedrijven maar nemen ze het in sommige gevallen zelf, met als doel om bestaand werk te behouden of te verdelen en nieuw werk te scheppen.

Over dat laatste, het scheppen van nieuw werk, wil ik het nu verder hebben. Een instrumentarium dat zich daarop richt moet in ieder geval voldoen aan twee algemene voorwaarden, wil het passen in een linkse politiek en daarnaast succes hebben. De eerste is dat het past in een duidelijk *beleid* over de economische ontwikkeling van de gemeente. Incidentele maatregelen kunnen op zich goed zijn, en de verleiding is groot om ze terwille van werk zoveel mogelijk te nemen, maar ze dienen aan te sluiten op een plaatje van de gewenste ontwikkeling. De tweede voorwaarde is dat het instrumentarium aansluit op de factoren die nodig zijn voor een *produktieproces*: het moet passen op de specifieke voorwaarden voor het scheppen van werk.

Het beleid: het gaat niet om werk-op-zich, maar om zinvol en maatschappelijk verantwoord werk dat past — qua huisvesting, productie enzovoort — in een gemeentebeleid. Met een passief beleid zijn alleen randvoorwaarden aan te geven. Zo staat in bestemmingsplannen waar bedrijven zich wel en niet kunnen vestigen. In een beleid voor een actief instrumentarium kan dit aangevuld worden met een inventarisatie van de sterke en zwakke punten van de lokale economie (welke sterke punten kunnen we uitbuiten: toerisme, bereikbaarheid, aanwezigheid van sleutelindustrie, etcetera; welke zwakke punten moeten we extra aandacht geven?) en een keus voor de groepen die speciale aandacht verdienen (welke groep werklozen dient vooral te profiteren van gemeentelijke uitgaven voor werkgelegenheid: jongeren, vrouwen, een bepaalde buurt?). Bij het maken van zo'n beleid is het de taak van links, het te richten op mens- en milieuvriendelijke productie en het bevoordelen van achtergestelde groepen.

Het instrumentarium moet verder aansluiten bij de produktiefactoren. Daarbij is van belang dat de faktor arbeid niet een moeizaam te verwerven faktor is maar eerder een gegeven en het inzetten daarvan het doel van de hele operatie. De volgende factoren blijven dan over:

1. Een produktidee
2. Grond en huisvesting
3. Scholing en organisatie
4. Kapitaal
5. Afzet.

Een gemeentebesleid zal op deze factoren moeten aangrijpen.

Elk produktieproces begint met een idee over een te vervullen behoefte. Dat kan een kartonnen bloemenvaas zijn, een mikrocomputer, of een toevoeging aan iets dat al bestaat. Een voorbeeld van zo'n nieuwe combinatie van bestaande dingen is dat van een Gorinchemse scheepsbouwer die een afzetmarkt voor kleine schepen zag in de derde wereld. Omdat veel landen zelf schepen willen leren bouwen maakte hij bouwpakketten. De koper kon hulp krijgen van lokale servicestations. Dit aanbod blijkt aan te slaan in Afrika en het Midden-Oosten — de werf is een van de weinig bloeiende in Nederland.

Een ander voorbeeld is te vinden in Nijmegen, waar vakbonden, onderzoeksinstanties en andere instanties samen werkten aan plannen voor vernieuwing van het produktenpakket en aanpassing aan de afzetmarkt. De rol van de gemeente is hierbij bescheiden. Het gaat vooral om het krijgen en toepassen van ideeën en kennis, die ten dele opgeslagen ligt bij universiteiten, TH's en andere instituten. Vrijwel alle universiteiten en TH's hebben nu een zogenaamd transferpunt waar de vraag naar en het aanbod van kennis bij elkaar gebracht worden. Gemeenten kunnen aan zo'n transferpunt meedoen en erop hameren dat het zich actief moet opstellen. Bovendien kan een gemeente eigen ideeën aanmelden over produkten die nodig zijn en over het elders toepassen van eigen ervaringen, bijvoorbeeld met de bouw van energiezuinige gebouwen of het opruimen van gifgrond.

Er zijn verder ook kulturele minderheden met ideeën over het zelf scheppen van werk die gestimuleerd kunnen worden. Tot nu toe vinden veel (ex-)buitenlanders werk in de horeca en de detailhandel: Surinaamse eethuisjes, Turkse snackbars en slagerijen, Marokkaanse koffiehuisen. Maar er zijn veel meer mogelijkheden. Te denken valt aan de ambachten, zoals leerbewerking en goud- en zilversmeedwerk.

Gemeenten bieden vanouds grond en een infrastructuur aan om nieuwe bedrijven te lokken. Een voorbeeld dat ik uit eigen ervaring ken is Amsterdam, dat zich op dit gebied altijd ijverig heeft getoond. Er zijn grote bedrijfsterreinen aangelegd, er werden snel vergunningen gegeven voor de bouw van kantoren, bijvoorbeeld langs de metrolijn, en voor de binnenstad is lange tijd geen bestemmingsplan gemaakt zodat investeerders daar vrij spel hadden. De hoofdstad is slechts op één punt minder meegaand: nieuwe bedrijfsterreinen worden nooit verkocht, alleen in erfpacht uitgegeven.

De laatste tijd groeit de werkloosheid echter net zo snel als de verleiding om nieuwe vestigingen niet meer te toetsen aan een eigen gemeen-

tebeleid, bijvoorbeeld ten aanzien van het milieu. Het vestigingsstatuut dat B en W van Amsterdam in het voorjaar van 1982 toezegden is er nog niet en het zal waarschijnlijk ook niet meer komen. Dat is een gevaarlijke ontwikkeling die voor Amsterdam ook directe *nadelen* met zich meebrengt. De PPR heeft er wel eens op gewezen dat Amsterdam nieuwe bedrijven die (1) niet specifiek aan deze stad gebonden hoeven te zijn en die (2) werknemers nodig hebben die vooral in overloopgemeenten wonen, beter kan verwijzen naar bijvoorbeeld Almere of Purmerend. Dat vermindert het forensisme en de verkeersdruk en daar heeft Amsterdam baat bij.

De Amsterdamse service gaat nu nog wat verder met het aanbieden van complete huisvesting voor bedrijven. Er zijn enkele bedrijfsverzamelgebouwen en er zijn enkele in de maak, met name voor bedrijfjes die door stadsvernieuwing worden verdreven van hun oude stek. Almere, Den Haag en Groningen gaan nog een stap verder door dergelijke gebouwen te voorzien van enkele centrale voorzieningen als verwarming, telefoondienst, administratie, bedrijfsadvisering en een kantine. Dergelijke gebouwen zijn bedoeld voor startende ondernemers.

De service zou verder uitgebreid kunnen worden door van grote bedrijven uit de regio bijdragen te vragen in de vorm van produktideeën die geschikt zijn voor kleinschalige toepassing.

Het zou daarnaast een flinke bijdrage aan het behoud van werk zijn als bestaande gebouwen in stadsvernieuwingsgebieden niet meer primair worden gezien als mogelijke lokaties voor woningbouw. Bedrijfspannen kunnen beter overeind blijven en bestemd worden voor bedrijvigheid.

Voor het opzetten van een bedrijf is enig zakeninstinct onmisbaar maar niet genoeg. Ook praktische kennis van marketing, strategie, financiën is noodzakelijk. Een gemeente kan de beschikbare kennis op deze gebieden bundelen tot cursussen. Die zijn er al voor vrouwen, opgezet door een tiental werkwinkels in samenwerking met het landelijk steunpunt vrouwen en werk. Tevens is nazorg nodig. Mensen die een bedrijfje beginnen of willen uitbreiden hebben behoefte aan adviezen waar de Kamer van Koophandel, het CIMK en de Rijksnijverheidsdienst niet op zijn ingesteld. Utrecht heeft het buro Stimulans dat dergelijke 'intensive care' wel kan bieden of doorverwijst.

Bedrijven plegen kapitaal aan te trekken van andere bedrijven: voornamelijk banken. De laatste jaren zijn daar bijgekomen: het rijk (regionale ontwikkelingsmaatschappijen en landelijke instanties, vooral de NIB, Nationale Investeringsbank) en de alternatieve Triodosbank. (Zie voor de Triodosbank ook het artikel van Kees M. Paling.)

Gemeenten doen op het gebied van kapitaalverschaffing tot nu toe weinig. Enigszins in de buurt daarvan komt de verkapte subsidiëring van bedrijfsvestigingen door lagere kosten te rekenen voor grond en voorzieningen. Deze concurrentie tussen gemeenten heeft weinig nut. Makro-economisch schiet je niets op met het geven van geld om bedrijven bij buurgemeenten weg te lokken — de enige profiteur is het bedrijf.

Ook bij andere vormen van kapitaalverschaffing lijkt me terughoudendheid geboden. Gemeenten zelf zijn nauwelijks toegerust voor kredietverlening. De financiële administratie is vaak verouderd en de specifieke

vaardigheden van een kredietinstelling ontbreken geheel. Daar komt bij dat de normale kredietverleners gaan strijken met de meest belovende aanvragers zodat de kneusjes aan de gemeente toevallen. De enige zinvolle aanvulling op het huidige systeem van kredietverlening lijkt me de kleine kredietverlening te zijn. Voor de banken zijn kredieten onder de halve ton niet interessant genoeg doordat de bijkomende kosten in verhouding te hoog worden. Een gemeente zou op dit gebied kunnen inspringen, bijvoorbeeld door een zelfstandig buro kleine aanvragen te laten beoordelen. De gemeente draagt dan de bijkomende kosten en het eigenlijke krediet kan door gewone banken of de Triodosbank verschaft worden.

B

ij de druk om werk te scheppen wordt weleens voorbijgegaan aan de basis van werk: de behoefte aan een produkt. Die behoefte ligt ten grondslag aan elk gezond productieproces. In een kapitalistische ekonomie worden de meeste behoeften opgespoord door ondernemers die op zoek zijn naar gaten in de markt. De behoefte aan produkten kan in het algemeen vier vormen aannemen:

- De behoefte is *bekend* en *koopkrachtig* genoeg om er kosten-dekkend in te voorzien. Het scheppen van arbeidsplaatsen op zo'n markt betekent waarschijnlijk dat wat het ene bedrijf méér weet af te zetten ten koste gaat van een ander. Daar is niets op tegen als het succesvolle bedrijf betere of goedkopere produkten aanbiedt. Maar in veel gevallen gaat het ook om een verscherpte concurrentie die geen extra werk oplevert.
- De behoefte is aanwezig, maar *niet bekend* en in principe *koopkrachtig*: het veelgezochte 'gat in de markt'. Productie die daarin voorziet is zinvol. In feite mikken alle ondernemingen op dergelijke behoeften.
- De behoefte is aanwezig en bekend, maar *onvoldoende koopkrachtig*. Voorbeelden te over: kinderopvang, woningverbetering, afvalverwerking. In deze behoefte is slechts te voorzien door het overhevelen van koopkracht (subsidie).
- De vierde vorm is alleen van theoretisch belang: de onbekende en onvoldoende koopkrachtige behoefte. Een denkvoorbeeld: de behoefte om een ruimtereis te maken.

Het scheppen van nieuw werk is zinvol als het zich richt op het voorzien in:

- Gaten in de markt (de tweede soort behoefte)
- Onvoldoende koopkrachtige behoeften (de derde soort).

Het zal duidelijk zijn dat gaten in de markt zeldzaam zijn. Dit neemt echter niet weg dat een gemeente er veel aan kan doen om het vinden van gaten te bevorderen. Daarbij zijn vooral gaten op de exportmarkt aantrekkelijk.

De meeste projekten die momenteel lopen richten zich op de derde soort behoeften. In dit kader zijn er de klussenburo's waar jongeren met behoud van uitkering het werk van loodgieters, behangers en timmerlui doen. Er zijn drukkerijen die boeken drukken waar commerciële drukkerijen onvoldoende brood in zien. Deze projekten zijn geen volwassen alternatieven voor commerciële ondernemingen. De meeste leveren geen geld op (worden niet *loonvormend*).

Er is een mogelijkheid dat een gemeente de produktie in dergelijke projecten probeert te richten op behoeften in een derde wereldland door een band aan te gaan met een stad of streek. Tot nu toe zijn dergelijke stedenbanden voornamelijk tussen Westerse steden tot stand gekomen, zoals tussen Amsterdam en Toronto. Met enige fantasie zijn echter ook meer economisch getinte banden denkbaar, met een gemeente in de derde wereld.

Het volgende schema vat samen wat een gemeente met een actief instrumentarium kan doen aan het scheppen van nieuw werk — en ook, wat een gemeente *niet* kan doen.

produktiefactor:	kan een gemeente er wat aan doen?
produktidee	ja, in samenwerking met vakbonden, universiteiten en dergelijke
grond en huisvesting	ja, door bedrijfsverzamelgebouwen, starterscentra, oude bedrijfspanden handhaven
scholing en organisatie	ja, maar niet veel. Kursus, advies
kapitaal	nee, nauwelijks. Misschien door buro voor bemiddeling kleine kredieten
afzet	nee, nauwelijks of niet.

Het aanpakken van werkloosheid kan alleen effect hebben op grote schaal. Voor zo'n makrokwaal past slechts een makro-aanpak. Hiervoor is zelfs het nivo van een natie te laag — we moeten eerder denken aan een beleid op Europees of zelfs wereldnivo. Ondertussen hoeven gemeenten echter niet stil te zitten. Op praktische, kleine schaal kunnen ze kleine verbeteringen aanbrengen, waarmee misschien geen honderden arbeidsplaatsen gemoeid zijn maar wel tientallen en op de langere duur meer. Een systematische aanpak is daarbij vereist. Dit artikel geeft daarvoor enkele ideeën.

Koen de Pater

Publikaties

De onechte schoonzoon

Niemand die kiest voor een progressief politiek standpunt ontkomt aan de confrontatie met de ideeën van Marx. Niet vanwege de juistheid van die ideeën, maar om de grote invloed die deze hebben gehad op het 'maatschappelijk bewustzijn' — de manier waarop problemen in de samenleving worden gezien en geformuleerd. Voor de moderne sociale wetenschappen geldt Marx daarnaast als een *Founding Father*. Nu dit jaar Marx honderd jaar dood is, probeert menig uitgever een graantje mee te pikken van de te verwachten belangstelling voor Marx.

In de PvdA werd een bestuurder niet herkozen die geldt als de nieuwe ideoloog: Bart Tromp. Een aantal jaren geleden opende hij in een geruchtmakend artikel de aanval op de 'aktiepartij'-gedachte en op de daaruit volgende interne politieke verhoudingen in de PvdA. Diezelfde 'belangengroependemokratie' heeft hem ondertussen de politieke nek gekost. Tromps mening werd door sommigen onmiddellijk ingedeeld bij 'rechts', wat de bewondering van weer anderen zeer snel deed toenemen. Zijn artikelen verdienen een intelligentere reactie. Toch is Tromp zich meer gaan gedragen naar dat rechtse stempel. In die ontwikkeling moest het moment komen van de definitieve afrekening met Marx zelf.

Zo motiveert Tromp zijn boek natuurlijk niet. Als eerste reden noemt hij het gemis aan een oorspronkelijke en moderne Nederlandse inleiding. Erg steekhoudend is die reden niet, want sinds december 1982 ligt er in de boekwinkels een bundel onder redactie van H.P.M. Goddijn, 'Karl Marx, Zijn leven, leer en invloed', waaraan twaalf deskundige Nederlandse auteurs hebben meegewerkt. Het interessante van deze bundel is dat ook wordt ingegaan op het maatschappelijk belang van het marxisme, wat voor de actuele politiek interessanter is dan de ideeën van Marx.

De tweede, belangrijkere reden zijn Tromps bezwaren tegen de meeste hem bekende studies over Marx. Daarin wordt vanuit het heden teruggedeneerd, waardoor de denkbeelden van Marx niet worden gemeten aan zijn eigen doeleinden en maatstaven. Zijn theorieën worden zo historisch en sociaal ontkoppeld. Marx zou zich in zijn monumentaal detonerend graf op het Londense *Highgate Cemetry* moeten omdraaien, elke keer wanneer er op zo'n 'burgerlijk-ideologische' wijze met zijn denkbeelden wordt omgegaan.

Tromp wil Marx' denken niet behandelen als een voltooid stelsel, maar de ontwikkeling erin laten zien. Daarom schenkt hij meer aandacht aan de biografische en historische kontekst dan gebruikelijk. Inderdaad komt op twee plaatsen

het hoogst waarschijnlijke vaderschap van Marx voor de zoon van zijn trouwe huishoudster aan de orde.

Tromp kiest dan verder voor twee uitgangspunten. Hij beschouwt Marx niet als filosoof, socioloog, econoom of strijder voor het socialisme, maar als *klassiek politiek theoretikus*. Bovendien wil hij een evenwichtig beeld geven van het oeuvre van Marx. Laat meteen vermeld zijn dat hij daarin slaagt. Zo is zijn samenvatting van de 'politieke theorie' van Marx (blz. 78-80) kort en krachtig. Maar door Marx te behandelen als politiek theoretikus neemt Tromp, via de achterdeur, wel een paar voordelen mee in zijn polemieken tegen orthodoxe marxistische opvattingen. Alle pretenties dat het marxisme wetenschappelijk zou zijn, hoeft hij niet meer te weerleggen. Bovendien is Marx zo op het terrein getrokken waar zijn kritikus zich het beste thuisvoelt. Dat mag, in de polemieken is bijna alles veroorloofd, maar het is de vraag of het nog wel past in Tromps opzet Marx te willen beoordelen op eigen doeleinden en maatstaven. Op blz. 42 konstateert Tromp dat de grootste lakune in Marx' oeuvre is het ontbreken van een uitgewerkte politieke theorie. Dat wordt verklaard uit het geringe belang van die theorie binnen het paradigma van de politieke economie, waarin Marx zijn voornaamste theorieën heeft uitgewerkt. Een onvoldaan gevoel blijft hier toch achter.

Elke klassieke politieke theorie is volgens Tromp vervat in een specifieke woordenschat, een 'kenmerkend vocabularium'. (Hetgeen overigens woordenlijst betekent. Tromp bedoelt waarschijnlijk vocabulaire. Tromps woordenschat is beter dan zijn woordenlijst.) Marx heeft zijn politieke theorie, waar-

van het centrale probleem steeds bleef de verzoening van de mens met zijn wezen, in drie versies in verschillende vocabulaires uitgedrukt. Achtereenvolgens de filosofie van Hegel; de socialistische doktrines en de politieke economie. Van een laatste draai, naar de taal van de natuurwetenschappen, zijn bij Marx wel aanzetten te bemerken, maar het zou de eerste beheerder van zijn erfenis, Friedrich Engels, zijn, die de denkbeelden konsekwent in dat vocabulaire vertaalde. Overigens doet Tromp Engels tekort: hij schildert hem af als de veroorzaker van het orthodoxe marxisme, als degene die de denkbeelden wist om te vormen tot een populistische en kanonieke vorm. Iets meer begrip voor de historische situatie waarin Engels verkeerde zou op zijn plaats zijn. De wijze waarop deze zich bijvoorbeeld verdedigde tegen jonge radicale aanhangers moet Tromp toch kunnen aanspreken. Engels heeft verklaard waaruit de benadrukking van het economische in zijn en Marx' denken voortkwam. Tegenover hun tegenstanders moesten zij de klemtoon wel leggen op het sterkst aangevochten hoofdbeginsel: de bepalende invloed van economische verhoudingen. Daardoor konden relaties tussen het economische en het politieke en ideologische minder uit de verf komen. (Zie brief aan Bloch van 21 sept. 1890.)

Het onderscheid dat Tromp maakt in de kenmerkende vocabulaires werkt inderdaad verhelderend; zeker wanneer men de discussies kent over de vraag of er wel dan geen verschil is tussen de jonge 'humanistische' en de oudere 'wetenschappelijke' Marx.

Tromp durfde de konfrontatie met Marx aan en is daarin staande gebleven. Zijn boek is inhoudelijk

sterk en goed geschreven in de van Tromp bekende polemische taal. Zowel inhoud als wijze waarop zijn op zichzelf al voldoende reden het boek ter lezing aan te bevelen. Als introductie op Marx' ideeën voldoet het boek. Al geïnformeerde lezers zouden, als zij de konfrontatie met Marx niet aanwillen, die met Tromp toch niet mogen schuwen. Tromp wordt weleens de onechte schoonzoon van Marx genoemd. Tussen beiden is één verschil: Tromp wordt bij leven al gewaardeerd. Tussen beiden is ook één overeenkomst: al hun theoretische kwaliteiten zeggen niets over de juistheid van hun actuele politieke uitspraken.

Jaap P. de Jong

Karl Marx, Bart Tromp, Boom Meppel, 1983, f 23,50.

Koöperaties en het eigenbelang

Een discussie over koöperaties verwordt maar al te gauw tot een babylonische spraakverwarring. Weinig is bekend over de grondbeginselen, rechtspositie, specifieke vormen en economische kenmerken van deze ondernemingen die, ondanks dat, het hart bij vele linkse mensen nog steeds iets sneller doen kloppen.

In het boekje dat dr G.J. ter Woorst voor de Stichting Maatschappij en Onderneming over de koöperatie schreef, blijkt duidelijk dat er voor dit laatste weinig grond is. Het idee van een volledige gedemocratiseerde arbeidsorganisatie, waar de produktiemiddelen in handen van de werkers zijn, heeft meer met een ideaalbeeld dan met de werkelijkheid te maken.

Met name in de land- en tuinbouw is de koöperatie in Nederland van

uitzonderlijk belang. Ze zorgt in deze sektor — met activiteiten op het gebied van inkoop en afzet, be- en verwerking — voor bijna 60% van het inkomen van boeren en tuinders in ons land.

Ook in de inkoop van produkten voor de detailhandel komt de koöperatieve vorm nogal eens voor. Op het gebied van levensmiddelen zijn ENKABE, Sperwer en Co-Op bekende namen. Ook textiel, huishoudelijke artikelen en apothekersbenodigdheden worden vaak koöperatief ingekocht.

De koöperatieve vorm die het ideaal van de gesocialiseerde produktie het meest benaderd is de *arbeidersproduktiekoöperatie*. Deze bedrijven hebben zich in Nederland aangesloten bij de Associatie van Bedrijven op Coöperatieve grondslag (ABC) die, in 1981, 45 leden telde. Bij deze bedrijven waren in dat jaar ongeveer 1900 werknemers betrokken. Gezamenlijke omzet in 1981: 250 miljoen.

In vergelijking met de andere genoemde vormen, sluit de produktiekoöperatie (hoe beperkt ook haar betekenis in de praktijk is) nog het meeste aan bij de idealen van de grondlegger van het systeem, de Brit Robert Owen (1771-1858). Ter Woorst wijdt in zijn boek een zeer interessant hoofdstuk aan het ontstaan van de koöperatie-gedachte. Owen, zelf ondernemer, streeft ernaar de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal op te heffen. Zijn ideale samenleving is opgebouwd uit zogenaamde 'villages of co-operation' waar de produktiemiddelen gemeenschappelijk bezit zijn. De uitwerking in de praktijk is nooit erg succesvol gebleken; het idee echter is door de geschiedenis heen blijven bestaan.

Zoals gezegd, waren het vooral de

verbruikerskoöperaties (inkoop, etc.) die bleken aan te slaan. Vergroting van het inkomen is hier veel belangrijker dan de anti-kapitalistische ideologie. De eerste in Nederland opgerichte landbouwkoöperatie (1877, te Aardenburg) heet 'Welbegrepen Eigenbelang' en is daarmee illustratief voor de hele daarop volgende ontwikkeling.

Ter Woorst rekent in de eerste 30 bladzijden van zijn boek af met een aantal ongefundeerde oordelen omtrent het verschijnsel van de koöperatie. Daarna wordt het boek erg technisch. Hij vergelijkt dan met andere ondernemingsvormen, bespreekt de rechtspositie van koöperaties en gaat uitgebreid in op een aantal bedrijfseconomische bijzonderheden van deze ondernemingsvorm. Wellicht is dit niet voor iedereen even interessant. Dan nog, maken de inleidende hoofdstukken, vooral vanwege hun feitelijke informatie, de publicatie de moeite waard.

Bram van Ojik

De coöperatieve onderneming, dr. G.J. ter Woorst, SMO-boek 23, 1982, 126 pag. f 20,-.

Te bestellen bij: Stichting Maatschappij en Onderneming, Badhuisweg 91, Den Haag.

Rektifikatie

In het eerste nummer van deze jaargang van Radikale Notities stond een artikel van Bas de Gaay Fortman. Dit artikel droeg als *chapeau* 'PPR, niet verder!' Dit was er door de eindredactie bovengezet. Bas de Gaay Fortman stelt er prijs op te laten weten dat hij het met deze keuze van de eindredactie niet eens is, omdat 'PPR, niet verder!' geen recht doet aan de inhoud van het artikel.

Berichten

Gemeenten en milieu

Missen gemeenten de macht om een goed milieubeleid van de grond te krijgen? Zijn ze als bestuurseenheid te klein om voldoende know how in huis te halen? Of ontbreekt het aan de *wil* om werk te maken van de milieu-mogelijkheden die er wel degelijk zijn?

Dat zijn de vragen die centraal staan in het zojuist verschenen nummer van het kwartaaltijdschrift *Arbeid en Milieu* (nr. '83/1).

Belangrijke vragen, want 'milieu' heeft zeker niet alleen te maken met 'grote' kwesties als grondstofuitputting, uitstervende diersoorten en zure regen. Juist gemeenten kunnen in beginsel grote invloed uitoefenen op het 'alledaagse' milieu: het stimuleren van milieuvriendelijke werkgelegenheid, van energiebesparing en alternatieve energie, een uitgekiende ruimtelijke ordening, een gifloze groenverzorging, voorlichting en educatie op milieugebied, enz.

Hoe is de praktijk? Wat zijn de mogelijkheden en hoe worden ze benut? *Arbeid en Milieu* onderzocht dat in een aantal ronde tafelgesprekken en interviews.

Naast de thema's 'wonen en werken, het regelen van een konflikt' en 'problemen en kansen voor grote en kleine gemeenten' biedt het blad concrete voorbeelden. De milieu-ambtenaren van Velsen en Enschede komen aan het woord en

ook wordt de kwestie 'Rotterdam en het LPG' geanalyseerd.

De artikelen geven een vaak verrassende kijk op dit vergeten milieuechelon. De algemene konklusie is dat gemeenten nog vaak mogelijkheden voor een goed milieubeleid laten liggen.

Arbeid en milieu, Dam 47, 4331 GG Middelburg, 01180-25347. Losse nummers f 5,50. Verkrijgbaar bij de boekhandel of (per post) door overmaking van f 7,- op postgiro 4495231 t.n.v. Stichting Arbeid en Milieu, Middelburg, o.v.v. 'gemeenten en milieu'. Jaarabonnement: f 20,-.

Gemeenten en werkgelegenheid I

Decentralisatie van het sociaal-economisch beleid is een wens die leeft bij vele provincie- en gemeentebestuurders en ook bij een aantal politieke partijen (zoals de PPR). Argumenten daarvoor zijn dat men plaatselijk beter de specifieke regionale omstandigheden kan beoordelen en daar op inspeken en het gegeven dat 'Den Haag' wel oog heeft voor grote bedrijven, maar nauwelijks voor kleine en middelgrote bedrijven. En juist dit laatste soort bedrijven vormt vaak het economisch draagvlak van een regio. De gewenste decentralisatie heeft echter tot nu toe nauwelijks

gestalte gekregen. Dit bracht met zich mee dat er op lokaal en regionaal nivo ook weinig aandacht was voor het proberen vorm te geven van een eigen sociaal-ekonomisch beleid, want er was geen geld voor en geen bevoegdheden. Er blijkt echter een kentering op te treden in de opstelling van de bestuurders. De afgelopen tijd hebben met name de provincies verschillende initiatieven genomen om te komen tot een eigen beleid op dit terrein. Recentelijk beginnen de gemeenten zich ook duidelijk te roeren. Dit wordt in sterke mate gestimuleerd door de snel stijgende werkloosheidscijfers, welke voor de gemeenten een zware last betekenen. Enerzijds door de bijdrage die de gemeente moet leveren aan de bijstandsuitkeringen en anderzijds door de noodzaak om een voorzieningenpakket aan te bieden aan de werklozen.

Het 'nieuwe' beleid kent dan ook twee pijlers. Op de eerste plaats wordt alles in het werk gesteld het aantal werklozen te verminderen en op de tweede plaats worden er voorzieningen geschapen en maatregelen genomen ten behoeve van (langdurig) werklozen. Voor de meeste gemeenten betekent dit het op zich nemen van taken die onbekend zijn en dat dan ook nog in een geheel van regels, voorwaarden, subsidies en bepalingen, dat alleen nog maar door een paar echte deskundigen overzien kan worden. Het is dan ook geen wonder dat de belangenorganisatie van de gemeenten, de *Vereniging van Nederlandse Gemeenten* (VNG), gemeend heeft deze wirwar van mogelijkheden en onmogelijkheden voor een eigen gemeentelijk beleid eens overzichtelijk op papier te moeten zetten.

De VNG stelde twee werkgroepen in die het voorbereidende werk voor een publikatie zouden moe-

ten verrichten. Een *sociaal-ekonomische werkgroep* hield zich bezig met de relatie gemeente-bedrijfsleven. Hierbij werd zowel de ordenende, als de stimulerende kant van deze relatie bekeken. Ook de gemeente als werkgeefster werd in de arbeid van deze werkgroep betrokken. De *werkgroep werkloosheidsbrochure* hield zich bezig met de zorg van de gemeente voor (langdurig) werklozen.

De door de twee werkgroepen verrichte studies zijn door de VNG verwerkt tot een ruim 100 pagina's tellend boekje, dat onlangs onder de titel *Gemeente, werk en werkloosheid* gepresenteerd werd. In dit boek is de indeling in de twee aandachtsvelden duidelijk terug te vinden. De eerste hoofdstukken handelen over het ekonomisch beleid, terwijl het tweede gedeelte van het boek zich bezighoudt met het sociale beleid, de zorg voor werklozen.

In het eerste gedeelte wordt uitvoerig ingegaan op de verhouding gemeente-bedrijfsleven. Aan de orde komen zaken als: planologisch beleid, vergunningen, voorlichting en advisering, kennisuitwisseling en acquisitie. Veel aandacht wordt besteed aan de financiële steunverlening aan het bedrijfsleven. De rol van het rijk en de provincie in deze worden besproken en daarna worden alle aspecten die zitten aan financiële steunverlening door gemeenten uitvoerig toegelicht. Bijzondere aandacht krijgen de *startende ondernemingen* en welke rol de gemeente bij zo'n starter kan spelen. In dit kader worden de mogelijkheden van *bedrijvencentra* belicht. Met name zal ook voor veel gemeenten en voor veel starters van belang zijn de mogelijkheden die besproken worden om te starten met tijdelijk behoud van uitkering.

Een apart hoofdstuk wordt besteed

aan *De gemeente als marktpartij*. Hierin worden zowel de aspecten van de gemeente als werkgeefster besproken, als de rol die de gemeente speelt — als de opdrachtgeefster — voor de lokale/regionale economie.

In het tweede deel van het boek, waar de zorg voor de werklozen centraal staat, ligt de nadruk op *werkprojecten* voor werklozen. De diverse varianten die hierin bestaan worden op een rijtje gezet en toegelicht aan de hand van een paar voorbeelden. Speciale aandacht wordt nog besteed aan *jeugdwerkloosheid*. De gemeente zou het *gemeenschapstakenplan* als een aktiepunt moeten opvoeren.

Tenslotte wordt ook de organisatorische vormgeving van zo'n gemeentelijk werkgelegenheidsbeleid besproken. Hierbij komen zowel de interne aspecten (binnen het gemeentelijk apparaat), als de externe aspecten (samenwerking met andere instellingen en gemeenten) aan de orde.

Al met al heeft de VNG met deze uitgave een handig en duidelijk boek op de markt gebracht, dat vele bestuurders een grote hulp kan zijn bij het vorm geven van een eigen sociaal-ekonomisch beleid op lokaal of regionaal nivo. Vrijwel alle aspecten die aan deze problematiek zitten, worden helder gepresenteerd en wel op een zodanige wijze dat een vertaling in beleids-uitgangspunten en beleids-aktiepunten onmiddellijk kan gebeuren. De VNG zelf maakt in dit boek geen beleidskeuzen, zij presenteert slechts. Hoewel dit misschien vrijblijvend overkomt, is het wel begrijpelijk, want juist de verschillen tussen de diverse regio's maakt het moeilijk in zijn algemeenheid te opteren voor bepaalde beleidskeuzen. Het formuleren van een stellingname naar de rijks-

overheid toe, zou echter wel mogelijk geweest zijn. Want elke gemeente heeft er profijt bij als er een werkelijke decentralisatie van het sociaal-ekonomisch beleid met de daarbij behorende middelen zou plaatsvinden.

Gemeente, werk en werkloosheid, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Groene Reeks nr. 64, 1983, 110 pag., f 19,50 (exklusief verzendkosten). Te bestellen bij: Uitgeverij VNG, postbus 30435, 2500 GK Den Haag, 070-624721.

Gemeenten en werkgelegenheid II

Burgemeester H. Wierenga van Enschede was voorzitter van de werkgroep ekonomische zaken, die bovengenoemde VNG-uitgave mede heeft voorbereid. Niet alleen voor de VNG houdt hij zich bezig met het vraagstuk van de werkgelegenheid, maar ook in zijn eigen partij — de PvdA — zwengelt hij de discussie aan over de relatie gemeenten en werkgelegenheid. De PvdA organiseerde onlangs een discussie- en studiedag voor hun raads- en statenleden. Daar hield Wierenga een verhaal over 'werkgelegenheidsinitiatieven' en in dat verhaal presenteerde hij een tiental konkrete maatregelen die gemeenten kunnen nemen in het kader van een werkgelegenheidsbeleid. Hij kwam tot de volgende opsomming:

- *Deregulering is het toverwoord van rechts. Laten wij al onze aandacht vestigen op een versnelling van de procedures en een cliëntgericht werken van het ambtelijk apparaat.*

Maak één loket voor de ondernemer — met name voor de startende — om alle vergunningen aan te vragen die hij of zij nodig heeft. Regel de rest intern, werk gelijk-

tijdig en niet volgtijdig aan de vergunningen, beperk het aantal adviezen, laat de economische belangen zwaarder wegen bij de beoordeling, zorg voor duidelijk vastgelegde normen en eisen en laat ze door hobbyisten niet steeds verhogen.

- *Zorg voor korte en snelle verbindingslijnen met voor de ondernemer belangrijke adviesinstanties, zoals: de Kamer van Koophandel, de ontwikkelingsmaatschappijen, de rijkskonsulenten, bedrijfskonsulenten, het CIMK. Bedrijfseconomische advisering is geen gemeentelijke taak, doch de ondernemer — vooral de startende — heeft deze broodnodig.*

- *Stimuleer kennisuitwisseling tussen onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven. Bij universiteiten, technische hogescholen, HTS-sen, HEAO-instellingen ligt veel voor de ondernemer belangrijke kennis in de kast.*

- *Jammer niet altijd, doch doe aan goede beeldvorming voor uw stad en streek.*

- *Richt een provinciaal, regionaal of gemeentelijk werkgelegenheidsfonds op. Via dit fonds kan gerichte, individuele steun gegeven worden aan kleine bedrijven met minder dan 20 werknemers in de ambachtelijke en industriële sektor. Garanties voor aan te trekken leningen of directe leningen voor relatief korte termijn (2 à 3 jaar) kunnen worden verleend aan bedrijfjes met toekomst. Bevorder participaties door de regionale ontwikkelingsmaatschappijen in het midden- en kleinbedrijf.*

- *Sticht — indien er voldoende vraag naar is — bedrijfsverzamelgebouwen, ten einde starters aan goedkope bedrijfsruimte te helpen. Een belangrijke zaak in stadsvernieuwingsgebieden en indien men leegstaande bedrijfsgebouwen bezit.*

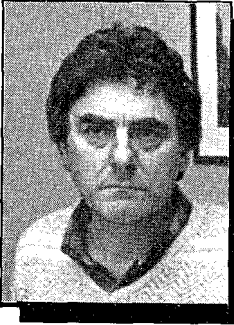
Tracht bedrijvencentra van de grond te krijgen als broedplaats voor innoverende activiteiten.

- *Let er bij de op ons afkomende bezuinigingen goed op dat de investeringen en het onderhoud aan gebouwen niet als eerste onder het hakmes sneuvelen. De keuze zal vaak gaan tussen een formatieplaats voor een kommie en werk voor een paar bouwvakkers. Heb de moed voor de bouwvakkers te kiezen.*

- *Doe aan energiebesparing. Isoleer grootscheeps alle oudere woningen, met name de woningwetwoningen. Werk voor plaatselijke bedrijven, lagere woonlasten voor de burgers. Kies voor de burger en niet voor de winst van uw eigen nutsbedrijf. Isoleer alle gemeentelijke gebouwen, inclusief scholen, entameer de isolatie van woningen van institutionele beleggers.*

- *Maak optimaal gebruik van de rijks gelden voor bijvoorbeeld plaatsingsbevorderende maatregelen, werkgelegenheidsverruimende maatregelen, experimentele arbeidsprojecten voor jeugdige werklozen en scholingsprojecten. Sommige potjes worden niet uitgeput.*
- *Pak grootscheeps het gemeenschapstakenplan aan. De langdurig jeugdige werklozen hebben er recht op.*

Een verdere uitwerking van deze punten is (hoe kan het ook anders) te vinden in de VNG-publikatie 'Gemeente, werk en werkloosheid'.

Paul Kuypers is directeur van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant en lid van de PSP.

De verzorgingsstaat EEN POLITIEK- IDEOLOGISCHE ANALYSE

Het is gebruikelijk, maar onjuist om de verzorgingsstaat te zien als een arrangement van voorzieningen. Men kijkt dan alleen maar naar de verschijningsvorm van de verzorgingsstaat. Zijn intrinsieke reden van bestaan laat men echter buiten beschouwing. De verzorgingsstaat is namelijk *niet* het bewust nagestreefde produkt van het sociaal-demokratische streven van de zorg voor de burgers op de weg van de wieg tot het graf. Wanneer men dat aanneemt, huldigt men wel een erg primitieve opvatting over de wijze, waarop een maatschappij tot stand komt. Dat gaat niet volgens het gedetermineerde patroon van een partijopvatting of partijbelang, dat zich onder bepaalde (gunstige) omstandigheden weet door te zetten; en dat vervolgens (want dat is de omgekeerde logika van een dergelijke opvatting) wanneer de tijden ongunstiger worden weer wordt teruggedreven.

De geschiedenis verloopt niet als het getij van eb en vloed, in beweging gebracht door de krachten die de natuur van de maatschappij beheersen. Het is ingewikkelder. Maatschappijformaties hebben een innerlijke reden van bestaan maar zij vertonen tegelijk ook een funktionele samenhang met economische, kulturele en politieke verhoudingen. Toegepast op de verzorgingsstaat houdt deze gedachtengang in, dat de voorzieningen die de uiterlijke verschijningsvorm van dit maatschappij-type bepalen, hun bestaansgrond vinden in de wijze, waarop de maatschappij op de tegenstellingen en de tegenspraken of (wat neutraler gezegd) de problemen waarop zij stuit, reageert.

De Duitse socioloog Claus Offe drukt dat als volgt uit: 'Het gaat, in het algemeen gesproken, om de vraag, op welke manier een historische maatschappij haar identiteit (of niet-identiteit) weet vast te houden; welke structuren en mechanismen haar continuïteit en identiteit verzekeren of de breuken daarin tot stand brengen.' Continuïteit zegt Offe is nooit op voorhand veilig gesteld. Zij wordt voortdurend door structuurproblemen bedreigd en zij roept dus de behoefte aan bepaalde vormen van integratie op — de voorzieningen van de verzorgingsstaat zijn daar een sprekend voorbeeld van — die deze bedreigingen kunnen afwenden of opvangen.

Men mag niet de fout maken de verzorgingsstaat, als konsekwentie van

deze gedachtengang, uitsluitend als een vorm van overheidsingrijpen te zien. Het concept van de verzorgingsstaat is meer dan een samenstel van wetten en regels; het is het beeld van een maatschappijformatie, waarin de verhoudingen, die kenmerkend zijn voor deze formatie, op een bepaalde manier tot uitdrukking komen. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de klassieke verhouding tussen produktiekrachten en produktieverhoudingen, produktie en reproductie, betaald werk (loonarbeid) en niet betaald werk.

Fundamenteler nog zijn de klassenverhoudingen en de stand van de klassenstrijd. Een van de opvallendste kenmerken van de verzorgingsmaatschappij is de bevrozing van de klassenstrijd en de daarmee gepaard gaande onderdrukking of versluiering van de klassentegenstellingen. Gramsci spreekt in dit verband over de verzorgingsstaat als een vorm van passieve revolutie, waarmee hij duidt op 'de gekontroleerde beheersing door de dominante klasse van de andere klassen met behulp en instemming van die klassen zelf'.

Typerend voor de verzorgingsmaatschappij is verder het bestaan van een specifieke verhouding tussen openbaar en niet openbaar en tussen publiek en privaat. Zonder daar uitvoerig op in te gaan, kan daarover in het algemeen worden opgemerkt, dat het terrein van het niet openbare en van het private, vaak onder de schijn van het tegendeel, door het openbare en het publieke wordt bezet. In gewichtige termen wordt dit proces aangeduid met woorden als vermaatschappelijking of verstatelijking. Allerlei apparaten en instituties nemen taken ter hand, die eertijds toebehoorden aan de familie, het gezin, de buurt, de clan of het dorp. Deze apparaten beperken zich niet tot de voortzetting van datgene, wat onder de vroegere verhoudingen door de traditionele instanties werd gedaan. Zij gaan een eigen leven leiden en doordringen van daaruit het individuele en kollektieve bestaan van de mensen tot in de verste en meest afgelegen uithoeken. Dit proces is nog steeds aan de gang. Het heeft zich uitdrukkelijk gemanifesteerd in de groeiende invloed van de instellingen in de verzorgingsmaatschappij; het zet zich nu in andere vormen en verhoudingen voort in nieuwe kodes en arrangementen, waarbij een terugval in reaktionaire denkbelden en handelingsvormen niet ongebruikelijk is.

De verzorgingsstaat niet primair zien als een kompleks van voorzieningen, houdt in, dat men breekt met het positief image van een periode, die het maatschappelijke klimaat tot voor kort bepaalde. In plaats van het rozige of verafschuwde beeld van een brede maatschappelijke zorg voor alles en iedereen, komt dan het beeld naar voren van een maatschappijstructuur, die de institutionele neerslag vormt van de (machts)verhoudingen tussen klassen en andere groepen en formaties in de historische conjunctuur van een periode van kapitalistische economische groei. Eerder heb ik al opgemerkt, dat de verzorgingsmaatschappij een maatschappij is, waar de strijd tussen klassen is bevroren of beter nog gekanaliseerd in bepaalde overleg- en samenwerkingsvormen. De traditionele antagonismen tussen kapitaal en arbeid en andere daarmee samenhangende verhoudingen zijn gepacificeerd, van hun scherpte ontdaan en tot zwijgen gebracht. Rebellen en verzet zijn vervangen door onderhandelingen. De werkelijke maatschappelijke tekorten worden niet meer bestreden; zij worden al-

leen nog opgevangen in de negatieve gevolgen, die zij veroorzaken. Het proletarisch bestaan — zo wordt in het marxistisch denken over de verzorgingsstaat opgemerkt — wordt van zijn elementaire bedreigingen bevrijd en in de risico's, die daaruit voortvloeien, via verzekeringen en staatsgaranties veilig gesteld. Een gerichte en omvattende sociale politiek fungeert als tegenwicht tegen de uitwassen van de kapitalistische economie. De vrijheid van die economie is door allerlei vormen van ingrijpen van de staat, ook lang niet meer de liberale uitbuitingsvorm, die kenmerkend was voor de 19e en begin van de 20e eeuw. Afgaande op dit summiere beeld zijn twee lijnen belangrijk. In de eerste plaats wordt er in het denken over de verzorgingsstaat van uitgegaan, dat het economisch proces aan een gekontroleerde politieke beheersing is onderworpen, die aansluit bij een door onderhandelingen tussen de sociale partners gestuurd maatschappelijk voortbrengingsproces.

In de tweede plaats bestaat de gedachte, dat regulering van de reproductiesfeer (wonen, recreatie, onderwijs, welzijn en gezondheidszorg) niet alleen voor het evenwicht in de maatschappelijke verhoudingen kan zorgen maar ook de totstandkoming van betere meer ontwikkelde levensvormen en bestaansvoorwaarden, mogelijk kan maken. Wat we nu de laatste jaren zien is dat deze beide voorstellingen niet meer dan schamele illusies blijken te zijn, die in een periode van economische crisis snel en effectief in rook opgaan.

Op economisch terrein komen de oude trekken van het kapitalisme onverhuld en met meer kracht dan in het verleden naar voren. De discussie over de noodzaak van een fundamentele reorganisatie van het bestaande productiesysteem wordt in het licht van de crisis in het geheel niet meer gevoerd. Herstel van de produktiviteit en van de ondernemerswinst is een adagium dat eigenlijk nergens tegenspraak oproept. Ook politici van sociaal-democratisch links vallen niet meer over beleidsvoornemens als afbouw van de sociale voorzieningen, aantasting van de koppeling tussen de minima en de uitkeringen en ingrijpende beperkingen van de kollektieve uitgaven.

De overheid doet geen moeite meer om de schijn te vermijden, dat zij het kapitaal steunt. Over de volle breedte is zij actief om de bedrijfsrendementen op te voeren en in de sfeer van de verhouding tussen kapitaal en arbeid intervenueert zij alleen nog om de werknemers tot de orde te roepen en te dwingen de in het verleden bereikte concessies en kompensaties voor het economisch herstel van de natie (lees het bedrijfsleven) in te leveren. Het tweede ideaal van de verzorgingsstaat — het in stand houden van een integraal op persoonlijke en kollektieve ontplooiing gericht sociaal systeem — dreigt eveneens snel naar het achterplan te verdwijnen.

De sociaal-demokratie (per traditie de drager van de verzorgingsstaat) is snel bereid gebleken belangrijke delen van het verzorgingsapparaat prijs te geven. Deskundigen uit die hoek zijn in een paar jaar tijd omgezwaaid van fervente verdedigers tot fervente bestrijders van de verzorgingsstaat (Schuyt en Van Asperen). De aanval op de verworvenheden van de verzorgingsstaat is niet langer een privilege van de liberalen als pleitbezorger van de persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover de uitwassen van een dirigerende staatsburokratie. Naar het lijkt, wordt hij met evenveel toewijding door sociaal-democratisch links ondernomen.

Als gevolg van deze situatie heeft de verzorgingsstaat zijn belangrijkste politieke steunpilaren verloren. Hij is nu alleen nog het verdeelde bezit van een aantal verspreide funktionarissen, die vanwege hun financiële betrokkenheid bij het voortbestaan van de verzorgingsstaat per definitie het publieke wantrouwen opwekken. Hun uitspraken worden niet alleen met argwaan maar ook met lachlust omgeven. Er is geen sektor, die zich zo voor de hoon der dagblad-columnisten blijkt te lenen, als de welzijnssektor. De bodem daarvoor is in eigen kring rijp gemaakt door een auteur als Achterhuis, die in zijn boek 'De markt van welzijn en geluk' het bedrog van de welzijnsklerken aan de kaak heeft gesteld.

De weerklank, die de kritiek van Achterhuis in brede kring gevonden heeft, is een teken aan de wand. Het is mijns inziens niet goed om er alleen maar bedroefd of verontwaardigd op te reageren. Achterhuis' beschouwingen verwijzen naar een veel algemener verbreid onbehagen, dat ongetwijfeld te maken heeft met het verzet en de afkeer tegen het ontoegankelijke optreden van de therapeuten en regelaars. Daarnaast reflecteren zij waarschijnlijk ook de weerzin van een samenleving, die zich afhankelijk heeft gemaakt van de macht van de welzijnssektor tegen deze geïnternaliseerde vorm van onderdrukking.

Het is de tragedie van de verzorgingsmaatschappij dat zij niet in staat is geweest haar beloften van kollektieve veiligheid en persoonlijke ont-plooiing te verwerkelijken. In plaats daarvan heeft zij slechts een woekerend patroon van institutionele arrangementen voortgebracht, dat de emotionele, diepliggende behoeften aan identifikatie en bestaanszekerheid onberoerd heeft gelaten. Het professionele ethos van de dragers van de verzorgingsstaat blijkt niet bestand tegen de narcistische lokroep van de leiders van rechts, die spekuleren op de oude burgerlijke waarden als bezit, fatsoen, individuele aansprakelijkheid, morele degelijkheid en nationale superioriteit.

Links heeft eigenlijk geen antwoord op de kritiek van rechts op de verzorgingsstaat. Voor een belangrijk deel moet dat worden toegeschreven aan het feit, dat de diagnoses over wat 'het failliet van de verzorgingsstaat' wordt genoemd gebrekkig en ontoereikend zijn.

Met name de sociaal-demokratie schiet hier tekort. Zij is niet in staat het door haar gepropageerde concept van de verzorgingsstaat te verdedigen. Mijns inziens moet de oorzaak daarvan worden gezocht in de omstandigheid, dat de sociaal-demokratie het kapitalisme als sociaal-ekonomisch stelsel in principe heeft aanvaard. Van daaruit heeft zij de sociale politiek slechts als tegenwicht gezien en zich niet gerealiseerd, dat de ekonomie als determinerende en laatste instantie ook de grenzen van de sociale politiek bepaalt. In de tweede plaats lijkt het erop alsof de sociaal-demokratie vastgelopen is in de strategie van de kleine stapjes. Die strategie is gebaseerd op de overtuiging dat een geleidelijke omvorming van het kapitalistisch systeem zal plaatsvinden door de geleidelijke uitbreiding van de overheidsinvloed over de ekonomie en het maatschappelijk leven. Wat in deze strategie ontbreekt is het inzicht, dat de overheid zich in welke konfiguratie dan ook niet kan onttrekken aan de dwang van de ekonomische verhoudingen. Met de ontwikkelingsfasen in het ekonomisch stelsel verschuift wel haar rol en positie maar in wezen blijft zij funktioneel ondergeordend aan de

mechanismen, die het sociaal-ekonomisch proces bepalen. Het is dan ook de vraag of een progressieve overheid met veel invloed op het bedrijfsleven wel zo wezenlijk verschilt van een overheid, die de liberale nachtwakersrol op zich neemt. De kleine stapjes theorie heeft de sociaal-demokratie bovendien op een zodanige manier geïnvolveerd in de ontwikkeling van de huidige verzorgingsmaatschappij en de verhoudingen binnen de staat, dat zij genoodzaakt is haar maatschappelijke politiek binnen het bestek daarvan uit te zetten. Aan een andere politieke logika zoals deze bijvoorbeeld in de nieuwe sociale bewegingen naar voren komt is zij nauwelijks in staat het oor te lenen. De 'waarheid' van de sociaal-demokratische staatspolitiek blijkt in het algemeen haaks te staan op het ethos van de nieuwe politieke cultuur.

De sociaal-demokratie tracht deze breuk te overwinnen door veranderingen aan te brengen in het politiek-bestuurlijke systeem. Meer openheid, betere toegankelijkheid en grotere betrokkenheid van de burgers zijn daarbij de meest gebruikte slagwoorden. Deze pogingen om het systeem een menselijker gezicht te geven vinden in het algemeen weinig weerklank. De burgers zijn er niet van onder de indruk. Zij weten maar al te goed dat de burokratie zich gemakkelijk staande weet te houden tegenover het staatskundige gemorrel van de sociaal-demokratie.

Rechts wordt er evenmin door geraakt, overtuigd als het is, dat politieke hervormingen niet alleen weinig invloed hebben op de bestaande verhoudingen, maar ook gemakkelijk in de hand te houden zijn. En tenslotte de groepen in de maatschappij, die de maatschappelijke vernieuwing in hun vaandel schrijven; zij zijn eerder wantrouwend dan welwillend tegenover de pogingen om het staatkundig bestel te hervormen. Hun verzet tegen de macht van de staatsapparaten reikt verder dan de grenzen van het parlementaire systeem. Het heeft zowel betrekking op de heersende maatschappelijke normen en verhoudingen als op de inrichting van de produktie en de maatschappelijke organisatie. Als gevolg daarvan is het geloof van de nieuwe maatschappelijke bewegingen in de sociaal-demokratische hervormingspolitiek uiterst gering.

Klein links schijnt op dat punt over wat betere antecedenten te beschikken. Er lijkt daar wat meer affiniteit te bestaan met de drijfveren van de nieuwe bewegingen. Maar ook aan deze kant van het linkse spektrum zijn de politieke vertalingen vaak gebrekkig en onvolledig. De recente verschuivingen binnen de CPN en de PSP zijn mijns inziens een uiting van een eenzijdige en (voorlopig) mislukte symbiose tussen maatschappelijke idealen en politieke handelingsvormen. Of dit het politiek vermogen van deze partijen op een nadelige wijze zal beïnvloeden, moet voorlopig worden afgewacht.

Het lijkt mij echter niet uitgesloten, dat ook in klein links een nieuwe partijstrijd ontstaat, waarin de ouderwetse souveriniteit van de partij het zwaar te verduren zal krijgen van de veelkoppige en vaak versplinterde autonomie van oppositionele ideologieën. Het gevaar daarvan is het ontstaan van een ingewikkelde strijd tussen groepen, die hun bestaan vooral in de kwartaire sektor vinden, waarbij de verbinding met de sfeer van de produktie naar de achtergrond verdwijnt. Dat kan, naar het mij voorkomt, niet alleen tot een onvruchtbaar radikalisme leiden maar het zal zeker tot gevolg hebben dat de bepalende betekenis van de produk-

tieverhoudingen voor de levenswijze van de bevolking uit het oog wordt verloren. Het enige effect, dat men daarvan mag verwachten is, dat (wat de Italiaanse marxist Ingrao) het terrein van de sociale produktie noemt steeds meer wordt overgelaten aan de dominerende krachten van de markt en de staat.

Een tweede dilemma, dat nauw verband houdt met de politieke verlegenheid van links in het verzorgingsstaat-debat heeft betrekking op de vraag, in welke mate de gevolgen van de huidige economische en maatschappelijke crisis als onvermijdelijke noodwendigheden moeten worden geaksepteerd.

De discussie over dit dilemma spitst zich toe op de verhouding tussen arbeid en niet-arbeid ondermeer in de tegenstelling tussen loonarbeid en gegarandeerd inkomen en tussen betaalde arbeid en vrijwilligerswerk. Onlangs is op de opiniepagina van de Volkskrant een artikel van Arnout Weeda (een hoge WVC-ambtenaar), over deze materie verschenen. Weeda put zijn inspiratie voor een belangrijk deel uit het boek 'Het afscheid van het proletariaat' van André Gorz, waarin het wenkend perspectief van een arbeidsloze maatschappij wordt aangekondigd. Daarop vooruitlopend houdt hij een pleidooi voor een vrijetijdsbeleid, dat er op gericht is het groeiende leger van werklozen aan maatschappelijke zinvolle arbeid te helpen.

Ik vermeld dit artikel omdat dit naar mijn mening twee tendenties manifesteert, die kenmerkend zijn voor een ondoordachte reflectie op de problematiek van de crisis van de verzorgingsstaat. In de eerste plaats wordt de tegenstrijdige verhouding tussen arbeid en vrije tijd niet langer gehandhaafd. Er worden om het in marxistische termen te zeggen — twee rijken naast elkaar gesteld; het rijk van de arbeid en dat van de vrijheid of van de vrije tijd. Hoewel Weeda zich ook wel realiseert, dat een groot deel van de vrije tijd gedwongen vrije tijd is, ziet hij deze toch als een mogelijkheid 'tot zelfverwerkelijking buiten het arbeidsproces om'. Mijn bezwaar tegen een dergelijke beschouwing is dat zij de complexe invloed van de produktie op het individuele en kollektieve bestaan van mensen miskent en daardoor een onwerkelijk vrijheidsbegrip postuleert, dat een schijnverhouding ten opzichte van de werkelijke bestaansvoorwaarden oproept.

In de tweede plaats ben ik van mening, dat het bevrijdende perspectief, dat in bespiegelingen over het vrijetijdsbestel wordt neergelegd, een misleidend perspectief is. De aankondiging van een niet op kapitalistische dwang berustende vorm van kollektieve produktiviteit kan niet plaatsvinden in de kontekst van een gesloten schaduwmaatschappij. Zij zal zich moeten voltrekken in het hart van de maatschappelijke strijd; dat wil zeggen op de plaatsen, waar de konfrontatie om het beheer, de controle, de toeïgening van de maatschappelijke produktie plaatsvindt. In vergelijking met de traditionele opvattingen daarover, valt dit strijdperk niet langer samen met de sfeer van de kapitalistische bedrijvigheid. Het heeft zich uitgebreid over bredere gebieden in de samenleving, met name daar waar de staat zich manifesteert in de complexe netwerken van sociale machten en instituties.

We hebben daar eigenlijk nog weinig inzicht in. Met name weten we niet wat het relatieve gewicht van die verschillende strijdplaatsen is, hoe ze met elkaar verbonden zijn en welke effecten zich in hun verhoudingen

voordoer. Wil de discussie over de verzorgingsstaat uit het slop van de tegenstelling tussen een koude en een warme of een harde en een zachte maatschappij komen dan zal de ingewikkelde dialectiek tussen de verschillende instanties van het maatschappelijke geheel aan de basis van onze verdere overdenkingen moeten liggen.

Paul Kuypers

RADIKALE NOTITIES

UITGAVE
Radikale Notities, kaderblad van de PPR, verschijnt vier keer per jaar. Jaargang 1983, nummer 2. Radikale Notities is een uitgave van de PPR-Studiestichting in samenwerking met de Stuurgroep Raads- en Statenwerk, Singel 277, 1012 WG Amsterdam, 020-226018.

KOLOFON
Redactie:
Jan W. Dirx,
Jaap P. de Jong,
Anita M. Keuning,
Hans A. Verstraaten.
Met medewerking van:
Bram van Ojik.

Vormgeving:

Joep Paulussen.

Zetwerk, lay-out & druk:

Stichting Studentenpers Nijmegen

Redactie-adres:

Singel 277, 1012 WG Amsterdam.

ABONNEMENTEN
f 25,- per jaargang (vier nummers). Voor abonnementen en bestellen losse nummers (f 5,50 + f 1,60 verzendkosten) is het adres:
Singel 277, 1012 WG Amsterdam, tel. 020-226018;
of via gironr. 2144633, t.n.v. PPR-Studiestichting Amsterdam, onder vermelding van het gewenste.

PPR *STUDIESTICHTING* **MS**

SINGEL 277 | 1012 WG AMSTERDAM | TELEFOON 020-22 60 18

RADIKALE

NOTITIE S

1983 / NR. 3

**THEMA:
NIEUWE, OUDE EN
ANDERE MEDIA**

Inhoud

- 1 *Aan de lezer*
- 3 Dennis J. Willemars
Het media-beleid: de konsument de baas
- 6 Peter Lankhorst
Het media-beleid: de overheid de baas
- 10 Interview met Leon van Hoof
Het media-beleid: het kollektief de baas
- 15 Henk J. Waltmans
PPR & Navo: 1974, begin van de neergang
- 33 Jan W. Dirx
De verzorgingsstaat: de nadagen besproken
- 39 *Publikaties*
- 42 *Berichten*

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Aan De Lezer

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Dit is het derde nummer van Radikale Notities van dit jaar. Tot nu toe werd in de rubriek 'Aan De Lezer' meegedeeld wat u in dit blad kunt aantreffen. Voortaan wordt dit meegedeeld in de inhoudsopgave; deze rubriek zal dan telkenmale een eigen redactionele visie bevatten op wat in dit blad ter sprake komt, alsmede zaken die in dit blad niet ter sprake komen maar er wel mee te maken hebben.

Om te beginnen: het mediabeleid. Zeer vaak is de afgelopen tijd verteld dat in 'Den Haag' verschillend wordt gedacht over de toekomst van de media in dit land, en bijna even zo vaak wist de pers te melden dat het hier *ernstige* verschillen betreft.

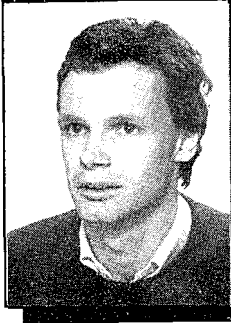
Op dat adjektief ernstig valt ons inziens veel af te dingen. Ernstige politieke verschillen houden nu eenmaal in dat twee of meerdere visies min of meer diametraal tegenover elkaar staan. Is dat in deze kwestie zo? Niet echt. Op het eerste gezicht lijkt het dat VVD een totaal andere kant op wil dan CDA, PvdA, diverse omroepen en niet te vergeten de PPR. De zaken tot essentie terugbrengend blijkt dit erg mee te vallen. De VVD weet echter wel wat ze wil — een zo commercieel mogelijk bestel — maar daar deze politieke partij ruim vertegenwoordigd is in het kabinet, is men graag bereid al bijvoorbeeld wat water bij de wijn te doen, hetgeen de indruk achterlaat: de VVD weet *een beetje* wat ze wil, heeft *een beetje* visie, wil *een beetje* tegemoetkomen aan de vermeende wensen van 'het grote publiek.'

Dat is leuk voor die club, daar ze ook al *een beetje* visie hebben op het veiligheidsbeleid en zeer veel visie op de economie. Dat al kan men op het gebied van ondermeer de media niet zeggen van CDA, PvdA en niet te vergeten de PPR. Simpel gezegd gaan deze partijen uit van een aantal stellingen. Namelijk dat het bedrijfsleven zoveel mogelijk buiten de deur moet worden gehouden, dat je moet oppassen voor reclame en dat er nog veel meer zaken zijn die zo Amerikaans aandoen dat ze wel levensgevaarlijk moeten zijn voor de ziel van kind en ouder. Ofwel: men heeft gewoon Hilversum tot belangrijk instituut verklaard dat hoe dan ook moet blijven bestaan, ongeacht of mensen er nog voor warm lopen, of het akseptabel is dat de politiek een dergelijk zware stem in medialand heeft en ongeacht het idee dat "Hilversum" op mediagebied in het algemeen matige tot ronduit slechte prestaties levert.

Enfin, de mensen in de politiek die zich tegen de VVD-visie keren maken vaak sterk de indruk een armoedig en anachronistische denktrant erop na te houden. Wat het CDA betreft is dit niet verbazingwekkend die doet ook in de jaren tachtig nog haar best een instituut als het bijzonder onderwijs in stand te houden. Ook wat de PvdA betreft is dit niet verbazingwekkend — die doet al maanden haar best geen enkel verrassend idee naar buiten te brengen, daar deze strategie kennelijk de beste manier is om in de jaren tachtig als partij te groeien. Blijft over de PPR — in naam 's lands enige radikale partij. En het is jammer dat nou net de PPR op dit terrein ook niets verrassends weet te vinden.

Hoe zou dat komen? Wellicht is het toe te schrijven aan een verkeerde manier van denken en opereren in de politiek, met de nadruk op dat denken. Laten we een voorbeeld geven hoe het moet. De Amerikaanse filosoof Robert Nozick is een van de interessantste politieke denkers van dit moment. Hij houdt zich vooral bezig met het begrip staat en doet dit op een zeer radikale wijze. Hij redeneert niet: we hebben nu een staat waar het een en ander aan mankeert, we moeten toch 'ns wat vinden om korrekties aan te brengen. Hij redeneert zo: als er geen staat zou zijn, zouden we er dan een moeten uitvinden? En zo ja, wat zou die staat dan moeten doen? Even afgezien van Nozicks konklusies — het is in elk geval dé methode om met verrassende, vaak kontroversiële, ideeën te komen. En als er ergens behoefte aan bestaat dan is het wel dat soort ideeënrijkdom.

Ooit funktioneerde ook de PPR op die manier — het basisinkomen is er 'n produkt van. Maar die flair is grotendeels verdwenen. Inzake het omroepbestel komen we niet verder dan de boodschap dat meer discussie nodig is (nog meer? jazeke, nog meer!). Zo die discussie al van de grond komt de komende tijd binnen de partij, dan graag op de enige juiste manier: stel dat er geen omroepbestel zou zijn, en stel dat er geen 'Hilversum', geen Carel Enkelaars en Cees Baayen bestonden — wat zouden we dan doen? Wat zouden we dan willen? Zouden we ook dan de overheid zo'n grote rol geven? Wie op die manier gaat redeneren en in dat proces niet teveel rekening houdt of partijkongressen en partij-kennissen er zich niet aan zullen storen — die is bezig met het bedrijven van radikale politiek. Of wie nog meer adjektieven blijft: die is individueel, creatief en inspirerend bezig.

Dennis J. Willemars was bibliothekaris in een openbare bibliotheek en studeert momenteel rechten te Groningen. Hij is PPR-lid.

Het Media-beleid

DE KONSUMENT DE BAAS

Mediabeleid' in Nederland gaat over de omroep. Een kabinet struikelde erover, de Kamer doet tegenstrijdige uitspraken (minder reclame-meer reclame). Een paar jaar na de Helsinki-akkoorden (weet u nog: vertrouwen bevorderende maatregelen, minder beperkingen aan informatieuitwissing) trachtten opeenvolgende ministers van CRM/WVC verderfelijke invloeden uit het buitenland bij Sluis en Glanerbrug te weren. Het representatieviteitskriterium wordt aangescherpt. Vadertje Staat probeert de inmiddels al aardig volwassen juffrouw Omroep nog steeds in haar kleuterkleertjes te wringen. Na een aanzienlijke ontzuiling van de Nederlandse samenleving lijkt het of men het omroepbestel als monument van die verzuiling in stand wil houden.

In de discussie rond de overheidsbemoeyenis met de media spelen veel oneigenlijke argumenten mee. 'Wie weet wie dit is, kijkt naar de verkeerde programma's', zo stond er onder een foto van een wat krampachtig lachende dame, geplaatst bij een stuk van Peter Lankhorst in de Radikalenkrant. Dat is een verkeerde benadering. Bevoogding is niet goed en zeker niet door de overheid. Toch heeft veel overheidsbemoeyenis met de media een beperkend karakter. In een CDA-rapport, 'Massa- of kassakommunikatie' komt naar voren dat beperkingen van het recht op informatie ten behoeve van het recht op meningsuiting aanvaardbaar zouden zijn. Dit is als het om spelregels voor de overheid gaat een te ruime opstelling. S.J. Röell maakt in zijn artikel, 'Het recht op informatie in een web van kabels', in *Ars Aequi* (juridisch studentenblad), januari 1983, pagina 95 een onderscheid tussen het recht op informatie (voor de burger, de ontvangstkant) als een klassiek grondrecht waar de overheid zich van inmenging behoort te onthouden, en het recht op meningsuiting (de aanbodkant) als gedeeltelijk een sociaal grondrecht dat voor verwezenlijking overheidszorg behoeft. De vrijheid van meningsuiting is echter ook gedeeltelijk een klassiek grondrecht (overheidsonthouding). Twee problemen doemen hier op. Ten eerste: wat is aanbod en wat is ontvangst? Bij de kabel (en ook bij de openbare bibliotheek) een moeilijke vraag. Ten tweede: waar is het ingrijpen in de vrijheid van meningsuiting gerechtvaardigd ter wille van die vrijheid? De uitoefening van een recht wordt beperkt door de rechten van anderen. Bij de vrijheid van meningsuiting zijn er conflicten op twee fronten: het recht om niet te worden beledigd, gediskrimineerd e.d. (kontrolle achteraf, Wetboek van Strafrecht); en het recht van anderen om óók hun mening te uiten. Dit laatste vereist soms een verdeling door de overheid.

Die distributie kan twee vormen aannemen: beperking en aanvulling. Het zal duidelijk zijn dat met beperking voorzichtig moet worden omgesprongen, omdat met beperking van het aanbod ook de ontvangstmogelijkheden inkrimpen. Beperking mag niet voorkomen zolang de overheid nog andere wegen openstaan om de vrijheid van meningsuiting te verwezenlijken.

Nu naar de omroep. Van oudsher staat de overheidsbemoeyenis in het teken van een rechtvaardige verdeling. Oorspronkelijk was dat een technische zaak: de ruimte in de ether was beperkt en bij een teveel aan zenders kwam de kwaliteit van de ontvangst in het geding. Nadat er eerst een algemene omroep was opgericht sloeg de verzuiling toe: de protestanten, katholieken en de socialisten ook een eigen omroep (ongeveer gelijk aan de ontwikkeling bij de vakbeweging enkele decennia eerder). De overheid zorgde voor een rechtvaardige verdeling tussen die zuilen. Nog steeds probeert de overheid, onder meer via het representativiteitskriterium, de traditionele zuilen in stand te houden. Ook de PPR heeft daar een handje van. Uit het programma 81-85, hoofdstuk 6.7 media en communicatie: 'e. strenger toezicht op naleving van de Omroepwet' en 'i. de inhoudelijke criteria van de Omroepwet — in afwachting van een integrale informatiewetgeving — ook van toepassing te doen zijn op de kabel-tv, voor zover het programma's betreft gericht op het Nederlandse publiek'. CRM minister Van Doorn trachtte Veronica te weren. Het representativiteitskriterium bepaalt (art. 13, leden 2^{4e} en 3 Omroepwet) dat omroeporganisaties representatief moeten zijn voor een bepaalde maatschappelijke, kulturele of godsdienstige dan wel geestelijke stroming (2^{4e}) en nieuwe omroepen worden alleen toegelaten als ze afwijken van al bestaande omroepen (3). Wie bepaalt dat nu? Het publiek, de kijkers en luisteraars zélf ben ik geneigd te zeggen. Een eenvoudige getalskriterium dus. Voor diegenen onder u met minder vertrouwen in de mensheid heb ik slecht nieuws. Het orgaan dat de naleving van wetten beoordeelt is de rechterlijke macht en bij de beoordeling van vage normen (stroming, mate van afwijking) gaat de rechter meestal te rade bij wat men daar in de maatschappij van vindt. H. Cohen Jehoram in datzelfde nummer van *Ars Aequi*: 'Als straks een nieuwe Veronica voor de rechter komt zal deze opnieuw kunnen beslissen dat eenvoudig al de aanhang die zo'n nieuwe organisatie zich heeft verworven aangeeft dat het publiek zich zozeer tot de programma's van juist deze nieuweling voelt aangetrokken dat wel aangenomen *moet* worden dat deze programma's afwijken van de overige en daarom de verscheidenheid in de omroep vergroten.' Het technisch verdeelargument is van de baan. Naast de ether zijn er nieuwe technische mogelijkheden waarvan de kabel de belangrijkste is. Ongeveer 60% van de bevolking is al op de kabel aangesloten. Vooral bij televisie verruimt de kabel de aanbodmogelijkheden enorm. Er zijn al kabels ontwikkeld met 60 kanalen. De schaarste is verdwenen. Daarom heeft de overheid geen argument meer om de toegang tot de omroep te beperken en moet er een nieuwe structuur voor de omroep komen.

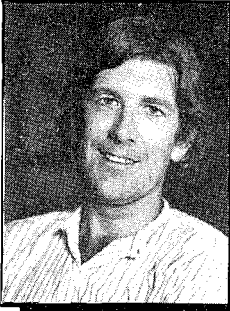
Hoe moet het nieuwe omroepbestel er uit gaan zien? Programmering op commerciële basis dient zich aan en moet niet door middel van bevoogding geweerd worden. Belangrijk is dat er programma's komen die de mensen willen. Omdat de mensheid en de mens rijk geschakeerd zijn zal

dat niet per definitie een grauwe massa worden. Er zal voor gezorgd moeten worden dat minderheden aan bod komen. Desnoods reserveert de overheid (o.a.) daarvoor een of meerdere kanalen. Non-profit/ideële omroepen genieten een relatieve bevoordeling boven commerciële omroepen. Het moet de overheid niets kosten; het geheel moet opgebracht worden door de kijker, adverteerder en leden van non-profit omroepen.

TV-overconsumptie, dat schijnt een schrikbeeld te zijn van vooral linkse mensen. Ook bij Peter Lankhorst lees je tussen de regels: kinderen kijken meer tv dan ze naar school gaan en dat is niet goed. Ik waag me hier niet aan maar stel vast dat wanneer de overheid bepaalde produkten niet goed acht voor haar burgers dat ze dan vaak de prijs ophoogt (accijnzen op alcohol en tabak). Nu mag het recht op informatie niet aangetast worden maar voor informatie moet wel betaald worden. Mijn stelling is dat teveel kijken samenhangt met een slechte of zelfs verkeerde werking van het prijsmechanisme. Dat valt te illustreren met het volgende voorbeeld: als ik aan het begin van het jaar honderd gulden bij een ijssalon deponeer waarvoor ik dat hele jaar ongelimiteerd kan snoepen leidt dat licht tot overconsumptie. Het systeem van kijk- en luistergelden werkt op deze manier. De oplossing is dan ook eenvoudig: net als ik voor een ijswafel twee gulden betaal of zoals men vroeger een gaspenning in de meter stopte betaal ik nu mijn tv-programma's per afgenomen eenheid (uren en minuten). Technisch is het mogelijk, de mogelijkheden voor tweewegverkeer zijn er: men duwt een soortement *creditcard* in een daartoe bestemde gleuf, de centrale houdt het verbruik bij en het kan automatisch van de bankrekening worden afgeschreven.

Afgelopen met de overconsumptie dus. Voor de rest kijken mensen naar programma's waar ze behoefte aan hebben. Termen als dom of verstandig, te veel of matig komen hier niet te pas. Smaken verschillen en een oordeel valt hoogstens persoonlijk te geven, *niet* door politiek of de overheid. Dit leidt er niet toe dat alleen veel bekeken programma's worden aangeboden als enige aanvullende maatregelen worden getroffen. Röell doet in zijn eerder genoemd artikel ongeveer het volgende voorstel: de commerciële omroepbedrijven moeten belasting betalen over inkomsten uit reclame en overige omroepactiviteiten (net als andere bedrijven). Deze belastingopbrengst wordt gebruikt ter financiering van de kommercie vrije zone. Met deze betalingssystemen worden heel wat vragen beantwoord. Er komen programma's die bekeken worden. Niet-kommerciële programma's hebben evenveel kans als commerciële programma's, het prijsmechanisme bepaalt alleen de hoeveelheid programma's die men bekijkt, de programmakeuze wordt bepaald door genre en kwaliteit. Nieuwe (en oude) programma's hebben bestaansrecht, zendtijduitbreiding komt er alleen als er op lange termijn interesse voor bestaat en ze dus betaald wordt. Geen bevoogding, een betere werking van het prijsmechanisme en een omroepbestel aangepast aan de eisen en mogelijkheden van de tijd. Hiermee wordt ook afgerekend met de valse tegenstelling tussen de ethiek en het liberalisme. Het is zowel niet liberaal als niet ethisch programma's te weren waar de overheid (door de techniek) de mogelijkheden heeft om naast tal van andere programma's door een eigen aanbod de pluriformiteit te verzekeren..

Dennis J. Willemars

Peter Lankhorst is Tweede Kamerlid voor de PPR.

Het Media-beleid DE OVERHEID DE BAAS

Niet meer dan zestien pagina's had minister Brinkman nodig om de hoofdlijnen van zijn toekomstige mediabeleid uit de doeken te doen. Dat is opmerkelijk. Maar of die (mini-)nota aan de verwachtingen beantwoordt is zeer de vraag. Beschouwingen en overwegingen van fundamentele aard zijn in de nota niet terug te vinden. Daar zal het kompromis-karakter van de nota niet vreemd aan zijn. CDA en VVD hebben elkaar gevonden op een aantal praktische voorstellen. Een gezamenlijke visie ligt daaraan niet ten grondslag, maar dat is niet zo verwonderlijk gezien de sterk uiteenlopende opvattingen. Het resultaat is een compromissennota zonder visie.

Misschien dat minister Brinkman tijdens de parlementaire behandeling nog een poging waagt om tot een samenhangende visie te komen, maar in de schriftelijke stukken is dat omwille van het kompromis duidelijk nagelaten. Overigens ben ik benieuwd naar de rol die premier Lubbers als eerste ondertekenaar bij de verdere behandeling van de nota gaat spelen. We zitten niet te wachten op een scheidsrechtersrol van hem of op Lubberiaanse volzinnen, maar op een consistente visie op het media-gebeuren.

Alleen vanuit een dergelijke visie kan de gemaakte keuze echt beargumenteerd worden. Waarom moet er zendtijd-uitbreiding voor de televisie komen. En waarom wordt er naast de technische mogelijkheid voor individuele gebruikers van video op dit moment gekozen voor individuele abonnee-tv en voor kollektieve abonnee-tv via de Europese Communicatie Satelliet (ECS). Zeker als men daarbij ook nog voorstander is van lokale en regionale omroep. Bij het mogelijk maken van zo'n ruime keuze tegelijkertijd kan het niet anders, dan dat overheid, omroepen en commercie ervan uitgaan, dat het gemiddeld aantal kijkuren per persoon nog flink zal toenemen. Maar wat betekent dat voor andere vrijetijdsactiviteiten, voor het verenigingsleven, voor de maatschappelijke betrokkenheid van mensen?

Ik beweer niet, dat alle technische mogelijkheden afgekappt moeten worden, dat nieuwe media geen kans mogen hebben. Maar ik verwacht van een overheid wel dat zij zich rekenschap geeft van de individuele en maatschappelijke gevolgen van een dergelijk beleid. Veel kinderen kijken bijvoorbeeld gemiddeld meer uren naar de televisie dan dat ze op school zitten. Die konstatering kan natuurlijk gemakkelijk afgedaan worden door te wijzen op de verantwoordelijkheid van de ouders. Maar

ook dan blijft de vraag: welke gevolgen zal dat hebben voor de toekomstige samenleving en voor de keuzen die de overheid zelf moet maken. Moet het aantal schooluren daarom verminderd of juist vermeerderd worden, moeten andere vrijetijdsbestedingen (sociaal-kultureel werk, sport, bibliotheekwerk, enz.) worden afgeremd of juist gestimuleerd? Zullen de mensen minder gaan reizen of zal alleen maar sprake zijn van minder drukte tijdens de piek-uren. Er kan zich immers een verschuiving in het kijkgedrag gaan voordoen van 's avonds naar overdag.

De reikwijdte van de voorstellen in de medianota is groot. Zo wordt er in de voorstellen impliciet vanuit gegaan dat er meer televisie gekeken gaat worden. Dat zal ten koste gaan van andere activiteiten. Misschien ten koste van het lezen van de krant of van tijdschriften. Misschien ook ten koste van sport, spel en mobiliteit. Daarmee zal ook het bestedingspatroon van de mensen veranderen. Er zal meer geld uitgegeven worden voor allerlei elektronika. En dus minder voor andere zaken. Verder zullen er door de uitbreiding van de reclame-zendtijd op de televisie minder inkomsten uit de reclame voor de kranten en tijdschriften overblijven.

Dat zijn allemaal geen nieuwe verschijnselen, maar het betekent wel dat de lijn van de afgelopen jaren sterk wordt doorgetrokken. Er wordt niet ingegrepen of bijgestuurd. Integendeel. Met deze medianota zullen we definitief het tijdperk van de elektronika en de massa-media binnentreden. En omdat de kommercie zich vanaf nu met abonnee-tv mag bezighouden zal het massa-karakter alleen maar toenemen. De noodzaak van hoge kijkcijfers en daarmee een aanbod voor een zo groot mogelijk publiek zullen nog meer uitgangspunten vormen van de programma's. Anders is het exploiteren van abonnee-tv niet rendabel in een klein land als het onze. Dat betekent een mengeling van amusement, sport en film. En daar moeten de omroepverenigingen zich tegen zien staande te houden met hun voorgeschreven totaalprogramma's. Een haast onbegonnen zaak, lijkt me.

Het verplichte totaalprogramma zal niet als voordeel, zoals in de medianota wordt gesuggereerd, maar eerder als nadeel voor de omroeporganisaties werken. Abonnee-tv zal, nauwelijks geremd door ministeriële richtlijnen, eerder met een populair programma-aanbod dat veel kijkers trekt kunnen komen dan de omroepen met hun totaalprogramma's. De overheid tilt, naar mijn mening terecht, zwaar aan de noodzaak van een veelzijdig programma-aanbod. In de medianota worden zelfs percentages genoemd voor het aantal uit te zenden uren cultuur, informatie, edukatie en verstrooiing binnen die totaalprogramma's. Je kunt toch niet de omroepen aan strenge inhoudelijke eisen binden en tegelijkertijd voor commerciële abonnee-televisieprogramma's, de deuren wagenwijd open zetten. Dat betekent, ondanks alle lofuitingen over het unieke en pluriforme karakter van het begin van de verkommercialisering van de omroep.

De technische mogelijkheden van abonnee-tv mogen wat mij betreft benut worden. Want waarom zou je kijkers extra programma's onthouden waar ze — tegen betaling — graag naar willen kijken. Voorwaar-

de is wel dat met dit systeem niet alsnog, via een omweg, de vercommercialisering van de media wordt toegestaan. Dan komt een volwaardig en veelzijdig programma-aanbod in gevaar.

Zelfs zonder de directe concurrentie van puur commerciële bedrijven zal het al moeilijk genoeg zijn om met het huidige omroepsysteem een verscheidenheid aan programma's te handhaven. De komst en het succes van TROS en Veronica hebben de andere grote omroepen in verlegenheid gebracht. De dwang van kijkcijfers en het mikken op populaire programma's is de afgelopen jaren groter geworden. Wie die tendens wil afzwakken, en de PPR wil dat om een zo groot mogelijke variatie in programma's te behouden, kan kiezen voor een zendtijdverdeling, die relatief gunstiger is voor de kleinere omroepen. En kiest in elk geval niet voor zendtijduitbreiding voor de 'superomroepen', zoals de VVD wil.

Een andere ingreep die onmisbaar is voor de gezondmaking van het omroepbestel is de ont koppeling van het lidmaatschap van een omroepvereniging met een abonnement van een omroepblad. Alleen deze 'grote ont koppeling' zal van het huidige omroepbladenbestel weer een echt omroepbestel maken.

Beide voorstellen zijn niet nieuw. Zij waren al terug te vinden in de medianota van oud PPR-minister Harry van Doorn. Ondanks de afwijzing daarvan door het parlement heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) deze beide voorstellen opnieuw gedaan in de nota 'samenhangend mediabeleid'. Het is teleurstellend dat het kabinet niet de politieke moed heeft gehad deze voorstellen over te nemen dan wel op basis van argumenten te weerleggen.

De gepresenteerde voorstellen van het kabinet zullen op den duur niet alleen de positie van de omroepen aantasten, maar ook de positie van de NOS. Het zal duidelijk zijn, dat die positie nog beroerder zal worden, als de omroepen zelf het steeds moeilijker krijgen door de concurrentie van de commerciële bedrijven. Wie de voordelen ziet van een gezamenlijke omroep, die niet direkt onderhevig is aan de dwang van de kijkcijfers, zal de positie van de NOS als zendtijdgemachtigde eerder willen versterken dan verzwakken. Als niet uitsluitend, zoals de medianota vermeldt, het getal of de opvatting of uitingsvorm van de rijkste of de grootste gemene deler van doorslaggevende betekenis is, dan moeten daar wel waarborgen voor geschapen worden. Een deel van de NOS-programma's is daar een waarborg voor.

Samenvattend pleit ik voor een meer fundamentele discussie over de media en de nieuwe medianota doet. In verband met de individuele en maatschappelijke gevolgen van het grotere media-aanbod, maar ook gezien de financiële konsekwenties bij een teruglopende koopkracht van de bevolking, is een meer overwogen keuze op zijn plaats. Zeker als men het Nederlands omroepstelsel zou willen handhaven. Ik kies voorlopig voor een versterking van de positie van de NOS en van alle omroepverenigingen. Daarvoor kan gebruik gemaakt worden van de 'grote ont koppeling' en van een meer gunstige zendtijd-verdeling voor de kleinere omroepen. Met dat laatste kan de dwang van de kijkcijfers iets grin-

ger worden gemaakt. Daarnaast kan met een geleidelijke invoering van abonnee-tv door de omroepverenigingen voldoende tegemoet worden gekomen aan de specifiekere wensen van de kijkers. Gelijktijdige uitbreiding van de televisie-zendtijd, te bekostigen uit reclame-gelden, lijkt mij dan niet direkt een prioriteit. Vooral ook om de niet-elektronische media niet nog verder te bekonkurreren. En tenslotte zie ik liever eerst geld vrijgemaakt voor de bevoordeling van lokale en regionale omroepen dan voor een Europees programma via de ECS. Kleinschalige ontwikkelingen met meer mogelijkheden voor wederzijdse kommunikatie, lijken mij belangrijker dan grootschalige ontwikkelingen voor steeds grotere publieksgroepen.

Wie de samenleving leefbaar wil houden kiest voor een vergroting van de kommunikatiemogelijkheden voor alle groepen en individuen en niet voor een versterking van de macht van een beperkt aantal programmamakers of kapitaalkrachtigen.

Peter Lankhorst

Leon van Hoof is redakteur van de Nijmeegse Stadskrant. Het interview met hem werd afgenomen door André van Gemert.

Het Media-beleid

HET KOLLEKTIEF DE BAAS

Eind jaren zeventig begint het gepraat over zaken als Europese tv, abonnee-tv, video en satelliet. Het zijn discussies over grootschalige ontwikkelingen — en het lijkt er haast op dat ze ervoor hebben gezorgd dat een *kleinschalige* ontwikkeling bijna onopgemerkt aan ons is voorbijgegaan: de stadskranten. In ruim dertig plaatsen in het land heb je nu stadskranten en bij elkaar genomen vormen ze op die manier een ontwikkeling van belang.

Wat is er bijzonder aan stadskranten? Wat is hun nut? Hoe functioneren ze? Met welke doelgroep en met welk effect? Dat is moeilijk te zeggen. De ruim dertig Nederlandse stadskranten hebben weinig met elkaar gemeen — ze verschillen in lay-out, uitvoering, redactionele formule, organisatie, doelgroep, bereik. Wel hebben ze één gemeenschappelijk kenmerk: ze willen ánder — noem het alternatief — nieuws brengen. Nieuws dat de gevestigde kranten in die plaatsen laten liggen dan wel schaars publiceren. Dat doen die stadskranten wekelijks of twee, drie keer per maand. Dat doen ze met vrijwilligers of met betaalde en journalistiek min of meer ervaren krachten.

Om duidelijk te maken wat de functie van een stadskrant nu kan zijn, spreken we met een redakteur van De Nijmeegse Stadskrant: Leon van Hoof, die tevens fractie-assistent is bij de PPR-raadsfractie in die stad. Een gesprek over 'zijn' stadskrant, het werken 'met twee petten' en over de toekomst van deze 'alternatieve media'. En niet in de laatste plaats: hoe financieer je een medium dat anders dan andere media moet of wil werken, dus zonder gebruik te maken van grote concerns en grote adverteerders?

In Nijmegen verschijnen twee dagbladen: De Gelderlander en Het Nijmeegs Dagblad. De Nijmeegse Stadskrant tracht het nieuws te brengen dat die twee laten liggen. Hoe is dit project opgezet? Leon van Hoof: "De stadskrant is opgezet via verschillende sektorgroepen. Iedere sektorgroep behandelt een meer of minder omlind facet. Zo is er een groep wonen, een groep werken, sport, justitie en politiek. Natuurlijk zijn er overlappingsen, maar door goed overleg is dit wel 'af te dekken'. Zo'n sektorgroep varieert van vier tot acht personen. Zij bepalen zélf welke artikelen ze schrijven. Iedere sektorgroep stuurt een vertegenwoordiger naar het krantekollectief. Tot voor kort hadden die niet al te veel te vertellen — langzamerhand ontstond echter de behoefte om dit collectief meer macht te geven. Dit om een betere krant te krijgen."

Had jullie keus om het aksent meer op kwaliteit te leggen nog meer ge-

volgen?

“Ja, zo had aanvankelijk ook iedere sektorgroep een vaste hoeveelheid ruimte in de krant. Dat is al snel veranderd, want die verdeling stuitte in de praktijk wel eens op verzet. Je had dan een goed artikel, maar de ruimte van je sektorgroep was vol en dan moest je twee weken wachten.

“Tijdens de krantedagen, dagen waarop iedereen die actief is bij de Nijmeegse Stadskrant bij elkaar komt, is er dan ook voorgesteld om de vaste ruimte voor de sektorgroepen te laten vervallen. Je moet nu gewoon goede stukken inleveren en in het krantekollektief verdedigen dat het in dit nummer meemoet. Ondanks die grotere invloed van het krantekollektief zie je natuurlijk toch nog duidelijke verschillen tussen de sektorgroepen. De sektorgroep wonen heeft doordat het PSP-raads-lid Chris Peeters en ik daarin zitten altijd vrij veel aandacht aan de gemeenteraad besteed. Een sektorgroep als gezondheid en welzijn, ‘gezweel’ ook wel afgekort, die heeft die binding met de politiek helemaal niet. Die schrijven ook minder direkt naar de beleidsmakers toe. Dat licht aan de achtergrond van de mensen.”

Hoe kijkt men bij de Nijmeegse Stadskrant tegen adverteerders aan?

“Ik weet daar niet zoveel van. Wel weet ik dat we een beperkt advertentievolume hebben per krant.”

Wat doen jullie als morgen de Amrobank een advertentie wil plaatsen?

“Nee, nee, absoluut niet. We maken nu reclame voor een paar linkse kafees, een linkse boekhandel, een linkse platenzaak.”

Jullie zijn allemaal vrijwilligers, de krant is iets anders georganiseerd dan een gewoon dagblad, maar blijft het bij die verschillen? Primeurs bijvoorbeeld, krantemensen vinden dat geweldig. Hoe is dat bij de medewerkers van de stadskrant?

Leon lacht. “Ook wij vinden het leuk om primeurs te hebben”, zegt hij. “Het zijn niet zulke belangrijke primeurs, maar als het lukt komt het vaak omdat je goede kontakten hebt met actiegroepen waaruit die primeurs komen. Zo hebben een aantal vrienden van mij een rapport uitgebracht over de aanpak van het particuliere woningbezit. Geheid dat dat in het najaar een belangrijke rol in de gemeenteraad gaat spelen. Voordat dat rapport uitkwam, heb ik gevraagd of ze een interview aan de stadskrant wilden geven, zodat wij als eersten dat rapport in de publiciteit hebben gebracht.”

Pakt de plaatselijke krant, de Gelderlander, jullie primeurs dan op?

“Toevallig met deze mensen niet. Dat vonden we heel opvallend. In het begin hadden we trouwens de indruk dat de Gelderlander ons negeerde, maar dat doen ze nu zeker niet meer.”

Op mijn vragende blik, gaat hij verder. “Af en toe kritische opmerkingen plaatsen en zo. Maar ik denk dat ze inzien dat we een andere krant zijn, en ook dat we geen eendagsvlieg zijn. En dat ze rekening met ons moeten houden, hoe klein we ook zijn.”

Hebben jullie regelmatig contact met de Gelderlander?

“Als sektorgroep niet. Bij perskonferenties zitten we wel naast de Gelderlander en het Nijmeegs Dagblad. En ook in die dingen merk je dat je serieuzer wordt genomen.”

Terug naar de vraag of de Nijmeegse Stadskrant een andere vorm van journalistiek heeft dan de Gelderlander?

“Ik denk dat als je heel kritisch bent, dat je moet zeggen dat bepaalde stukken ook in een linkse Gelderlander kunnen staan. De nieuwsberichten wijken wat betreft journalistieke vorm nauwelijks af van wat er in de dagbladen staat. Het nieuws wijkt natuurlijk wel af. En je laat andere mensen aan het woord. De achtergrondverhalen zijn meer te vergelijken met een weekblad. Met veel eigendunk en opwaardering zou je kunnen zeggen dat die in de Groene hadden kunnen staan.”

Moet je daarvoor eigendunk hebben of de Groene juist opwaarderen?

“Ik vind dat moeilijk. Ik kan dat niet van de artikelen die door andere sektorgroepen zijn geschreven zeggen. Wij hebben een reportage gemaakt over de Nijmeegse wijk Aldenhof. En die vond ik leuk, die was goed.”

Dat je niets weet over die andere sektorgroepen is geen reden om geen oordeel over hun artikelen te hebben?

“Dat klopt. Misschien waardeer ik het iets te laag. Ik ben daarin bescheiden. Ik vind zelf, als lezer van de krant, dat er duidelijke verbeteringen in zitten. Alleen af en toe lees ik artikelen waarvan ik denk hoho, wat slecht. Maar ja, die staan ook in de Gelderlander.”

De ontevredenheid over de manier waarop links en akties van links in de pers worden behandeld vormt de hoofdoorzaak van het ontstaan van stadskranten. Zo ook in Nijmegen. Leon van Hoof vertelt dat na de akties tegen een parkeergarage op de Zeigelhof een aantal mensen rond de tafel is gaan zitten. Belangrijkste gesprekspunt was de rol die de plaatselijke krant, de Gelderlander, bij de ontruiming had gespeeld. De monopoliepositie van die krant moest doorbroken worden, zo was de mening. Allerlei aktiegroepen, linkse politieke partijen en vakbonden zijn toen aangeschreven. De reacties waren zo positief dat binnen enkele maanden kon worden begonnen met de Nijmeegse Stadskrant.

“Ik ben een paar maanden na dat begin bij de krant gekomen, als afgevaardigde van de PPR. Op dit moment zie je steeds meer betrokkenheid bij de krant en minder met de groepen waar je vanuit komt en dat merk ik ook bij mezelf. Aanvankelijk wilde ik er ook niet al te veel tijd aan besteden, maar het is toch uitgegroeid tot iets waar ik toch zeker een dag in de week, soms anderhalf mee kwijt ben.”

Stadskranten richten zich op een groot publiek. In Tilburg is er zelfs een alternatief huis-aan-huis weekblad dat de hele stad als doelgroep heeft. Waar mikt de Nijmeegse Stadskrant op?

“Op papier is de doelgroep altijd heel breed geweest, alles links van D'66. Zeg maar de helft van de Nijmeegse bevolking. In de verschillende evaluaties die we hebben gehad is ook gezegd dat we die doelstelling nog lang niet hebben bereikt. We hebben nu 1000 abonnees en 500 gaan er weg in de losse verkoop. En daarmee moet je gewoon toegeven dat je nog geen belangrijk medium bent voor links Nijmegen.”

Wie bereiken jullie dan wel?

“Het aktiewereldje, dat is zeker. Jammergenoeg zijn de resultaten van een lezersenquête, die in samenwerking met de Wetenschapswinkel is gehouden, nog niet binnen. Ik zelf denk dat we klein links bereiken. Wie de stadskrant in ieder geval niet lezen zijn de linkse mensen in de volksbuurten. Dat is wel onze doelstelling.”

Wie is de relatie tussen de stadskrant en de politieke partijen?

“De klein linkse partijen zien de stadskrant duidelijk als een soort, tjah een lijfblad wil ik niet zeggen, maar in ieder geval een krant die vanuit hun visie schrijft. De krant en de medewerkers hebben een duidelijke afstand tot de politieke partijen. Ik denk dat er weinig mensen vanuit de politiek bij de stadskrant werken. Chris Peeters van de PSP, die er overigens nu uit is, en ik waren geloof ik de enigen.

“Er wordt bij een eerste contact natuurlijk wel vaak naar iemand van klein links gezocht. Gelukkig verzuimt de stadskrant ook niet dat wanneer die politikus of politika om de zaak heen draait, dat zeer pittig in de krant te schrijven.”

Dus de Nijmeegse Stadskrant is geen spreekbuis van klein links?

“Nee, maar het is wel zo dat ik duidelijk merk dat men bij de PvdA dat denkt. Daar associeert men de stadskrant met Chris Peeters en met mij. Ik ben trouwens zelf blij dat het geen spreekbuis voor klein links is. De doelstelling van de krant maakt dat je je niet alleen op die hoek moet richten. Ik vind het een van de belangrijke dingen van de krant dat ze zich onafhankelijk van de politieke partijen opstelt.”

Je bent medewerker bij de stadskrant en fractie-assistent bij de PPR. Is het soms niet moeilijk om twee petten op te hebben?

“Nou, tot nu toe valt het mee. Ik denk dat het voor het PSP-raadslid moeilijker was. Als fractie-assistent zit je toch een beetje in de luwte van de politiek en kun je meer dingen doen zonder dat ze opvallen. Toch is het soms kiezen. Bijvoorbeeld een interview met wethouder Hompe over woonruimteverdeling, dat ga ik niet afnemen. Want de maand erna zit je in de commissie hetzelfde aan hem te vragen. Bovendien ziet hij mij teveel als een PPR-man.”

Je noemde de stadskrant een persoonlijke hobby. Is het voor de Nijmeegse PPR ook belangrijk dat jij aan die krant meewerkt?

“Ja, maar ik wil voorop stellen dat de hoeveelheid tijd die ik erin steek, komt omdat ik graag voor de stadskrant werk. Natuurlijk speelt op de achtergrond je eigen politieke idee, wat je ermee wilt bereiken. Hoewel ik het goed vind dat de stadskrant onafhankelijk is van politieke partijen, vind ik het toch belangrijk dat iemand van de PPR er actief in is. Het is in Nijmegen een vanzelfsprekendheid dat mensen van de PSP of de CPN aan dit soort dingen meedoen. Ik denk dat het voor de beeldvorming van de PPR heel belangrijk is dat we aan die stadskrant meewerken. Maar ook voor informatie en contacten is de stadskrant belangrijk. Via de krant heb ik bijvoorbeeld de krakerswereld beter leren kennen. Ik vind de krant en de PPR heel goed te combineren.”

Julie hebben bij de opzet van de stadskrant gekozen voor een vrijwilligersorganisatie. Dat brengt voor de continuïteit risico's met zich mee. Daarnaast is jullie oplage nu 1500. Heeft de Nijmeegse Stadskrant toekomst?

“Ik zelf vind een duizendtal abonnees en een oplage van 1500 een aardig begin. Ik vind het een erg belangrijk teken dat na het eerste jaar zeer weinig abonnees geen verlenging hebben genomen. Dus hebben we nu al een vrij vaste lezerskring weten op te bouwen.

Het vrijwilligersaspect, ja, dat is belangrijk. Ik vind het namelijk het

positieve van de stadskrant dat ze een lage drempel heeft om journalistiek te bedrijven. Een heleboel mensen kijkt er toch tegen op om een artikeltje te schrijven. Nou, onze organisatievorm is daarvoor ideaal. Je zit in een sektorgroep, samen schrijf je het artikel en samen beoordeel je het. Naderhand wordt het weer door een andere groep bekeken. En als groep neem je dan de verantwoordelijkheid voor dat artikel.”

Maar stel je voor dat een aantal vrijwilligers die er veel tijd in steken verdwijnen, dan ligt de zaak wel op zijn kont.

“Ja, dat gevaar zit erin. Maar ik denk dat de binding met de krant zo groot is, dat de klussen wel worden gedaan. Soms is het wel een hekserij op het laatst, maar iedere keer komt de krant toch op tijd uit.

“Ik verwacht niet dat de krant beter zou lopen als de mensen betaald zouden worden. Ik geloof wel dat als op een gegeven moment de krant niet meer zo goed zou functioneren, dat dan de boel in elkaar kan donderen. Maar daar ben ik op dit moment niet bang voor. Overigens heeft de gemeente de Nijmeegse Stadskrant gepolst of ze in aanmerking wil komen als arbeidsproject. Ik weet nog niet wat er gaat gebeuren, daar moeten we binnen de krant nog zelf over doorpraten.”

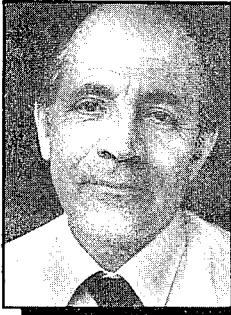
Binnen niet al te lange tijd valt te verwachten dat ook Nijmegen een lokale radio zal hebben. Denk je dat die een konkurrent voor de Nijmeegse Stadskrant zal worden?

“In Nijmegen heb je al *radio Rataplan* voor het linkse aktievolk, om het een beetje denegerend te zeggen. Daarnaast is er nog een meer echte piraat, *radio Keizerstad*, die ook informatie geeft over wat er in Nijmegen gebeurt. En die proberen ook al de rol van lokale radio te spelen. Dat lukt ze, dacht ik tamelijk goed.

“Ik verwacht geen konkurrentie van de lokale omroep. Ik denk dat er net zo'n symbiose kan zijn als er tussen de landelijke dagbladen en de radio bestaat. En een schriftelijk medium blijft toch iets heel anders dan een radio.”

André van Gemert

Wie meer wil weten over stadskranten, kan terecht bij het in mei 1983 verschenen boekje 'Het nieuws in eigen hand', geschreven door de projectgroep Vrije Pers van de Utrechtse school voor de journalistiek. Het boek kost 11 gulden en is uitgegeven door stichting Trezoor te Utrecht. Het adres van de projectgroep Vrije Pers is postbus 13013, 3507 LA Utrecht.

Henk J. Waltmans is oud-Tweede Kamerlid voor de PPR. Binnenkort verschijnt van hem een boek over de PPR.

PPR en Navo 1974, BEGIN VAN DE NEERGANG

Het veiligheidsbeleid heeft in PPR-kring altijd centrale aandacht gekregen. Nog voor de oprichting van de partij pleitten in 1967 de christenradikalen voor eigen Nederlandse stappen als de Navo-partners niets zouden voelen voor:

- Een non-agressie-pakt tussen Navo en Warschaupakt.
- Het kernwapenvrijmaken van Europa.
- Troepenvermindering op ons kontinent.

Er werd toen nog niet gesproken over beëindiging van het lidmaatschap van de Navo.

Enkele jaren later werd in Hoofdpijnen van een regeringsprogram 1971-1975 van PvdA, D'66 en PPR gepleit voor een Europees veiligheidssysteem en troepenvermindering tussen Navo en Warschau-pakt. Het Navo-lidmaatschap stond niet ter discussie: 'Het buitenlands beleid is gericht op een Europees veiligheidssysteem. Nederland blijft lid van de Navo. Het gebruikt zijn lidmaatschap mede om democratische verhoudingen in Griekenland en Portugal te herstellen, respectievelijk in te voeren. Het levert geen wapens aan Griekenland en Portugal en wijst uitbreiding van de Navo met Spanje af.'

In het verkiezingsprogramma voor 1972 — 'De PPR-Ronduit' — werd de passage opgenomen, dat het Nederlandse lidmaatschap van de Navo afhankelijk moest worden gesteld van de bereidheid om het bestaan van dit Bondgenootschap geheel ter discussie te stellen. Toetssteen voor onze deelname zou zijn het antwoord op de vraag of de Navo door ontspanning meewerkt aan de vrede en de beoordeling van het democratische gehalte van de Navo. Als na één regeringsperiode van de progressieve konzentratie (1973-1977) nog geen veranderingen ten goede zouden hebben plaatsgevonden moest Nederland uit de Navo treden.

Bij de onderhandelingen over Keerpunt 1972 tussen PvdA, D'66 en PPR pleitte de PPR hiervoor. Als uitvloeisel van besluiten genomen op het PPR-kongres van 30 september 1972 werden van de zijde van de PPR de volgende amendementen op het konsept-regeerakkoord ingediend:

'Het eenzijdig verwijderen van kernwapens van Nederlandse bodem past in een beleid dat gericht is op het doorbreken van vicieuze cirkels om het klimaat van de ontwapeningsbesprekingen te verbeteren. In dat

kader wordt er ook naar gestreefd dat de Navo verklaart nooit als eerste kernwapens te gebruiken.'

'Wanneer mocht blijken dat op deze wijze vrede en veiligheid niet kunnen worden gediend, wordt het lidmaatschap opgezegd en zoekt Nederland, bij voorkeur met geestverwante landen, naar betere alternatieven.' In de nachtelijke onderhandelingen op 6 en 7 oktober 1972 besloten de delegaties van de progressieve drie tenslotte een kompromis-formule over de Navo in Keerpunt 1972 op te nemen. Daarin komen de volgende zinsneden voor:

'Toetssteen voor de Nederlandse bereidheid om het lidmaatschap van de Navo voort te zetten is het blijvend nastreven van veiligheid en ontspanning in Europa als doelstelling van het bondgenootschap. Mocht een situatie ontstaan waarin dit niet het geval is, dan dient Nederland na te gaan of vrede en veiligheid niet beter worden gediend door uittreden en of tezamen met geestverwante landen niet andere alternatieven na te streven zijn. Spanje moet niet worden toegelaten tot de Navo. Nederland zal sterke politieke en economische druk uitoefenen om herstel van de democratie in Portugal, Griekenland en Turkije te bevorderen. Wat Griekenland en Portugal betreft wordt als middel daartoe de verwijdering van deze landen uit de Navo ter sprake gebracht.'

De PPR bezweek onder de druk van D'66 en PvdA. Ze kon nog bereiken dat elk der partijen de wat onduidelijke tekst naar eigen believen mocht uitleggen. Hans van Mierlo was als politiek leider van D'66 verantwoordelijk voor het meer naar rechts trekken van het gemeenschappelijk programma. Peter Maas stelt in zijn boek over de kabinetsformaties vast, dat dankzij de tegendruk van D'66, waartegen de PvdA-top uiteraard weinig weerstand bood, de drie kongressen op aanzienlijk gematigder compromissen uitkwamen, met name in de sfeer van vrede en veiligheid.¹

Zoals gezegd wilde de PPR het NAVO-lidmaatschap aan voorwaarden binden. Het PvdA-kongres had zich op 6 oktober 1972 in gelijke zin uitgesproken, hetgeen Joop den Uyl ertoe bracht te overwegen af te treden, omdat hij de uitspraken van zijn kongres onaanvaardbaar vond. Hij speelde de kwestie vervolgens over de band van D'66, dat immers op zijn kongres een motie van Laurens-Jan Brinkhorst had aanvaard, waarin onverkort werd vastgehouden aan het Nederlandse Navo-lidmaatschap. In de onderhandelingen na de eerste kongresuitspraken verdedigden de PvdA-onderhandelaars niet de besluiten van hun eigen kongres, maar die van het D'66-kongres. Zo werd de PPR in een moeilijke onderhandelingspositie gewrongen en de meerderheid van PPR- en PvdA-kongressen omgemanoeuvreed tot een minderheid. Het Navo-lidmaatschap werd niet voorwaardelijk gesteld terwijl over de kernwapens een passage kwam die de PPR en de PvdA verschillend mochten uitleggen. Wel werd men het erover eens dat de kernwapens bij de Nederlandse strijdkrachten zouden worden afgeschaft, maar deze wens werd daarna in het Kabinet Den Uyl door PvdA, KVP en ARP-bewindslieden van de tafel geveegd. Wil men een goed oordeel vellen over het PPR-kongres over de Navo in 1974 dan behoort men dit ook te weten.

Om de discussie binnen de partij geordend te kunnen voeren achtte ik toendertijd een studiebijeenkomst nodig over de Navo en mogelijke alternatieven. Op 9 januari 1973 vroeg ik het partijbestuur een dergelijke

bijeenkomst te organiseren. Op dezelfde dag verklaarde Bas de Gaay Fortman naar aanleiding van de uitspraak van President Nixon dat hij niet bereid was het Vietnam-beleid te wijzigen, dat de vraag naar de voortzetting van het Nederlandse Navo-lidmaatschap zeer urgent was geworden. Hij toonde zich voorstander van het zoeken van contacten met gelijkgezinde landen in Skandinavië om de gevolgen van een uitbreiding te onderzoeken.²

In de maand januari 1973 stelde de commissie vredespolitiek van de PPR op verzoek van het partijbestuur een werkgroep in, die de wenselijkheid van het Nederlandse Navo-lidmaatschap nader zou onderzoeken. Deze bracht een rapport uit onder de titel: 'Onvrede met de Navo', waarin twee opties ter discussie werden gesteld:

- Uittreden uit de Navo, op basis van de steun van de meerderheid van parlement en natie.
- Voorwaardelijk lid blijven tezamen met gehele of gedeeltelijke terugtrekking uit de geïntegreerde militaire Navo-organisatie.

Tijdens een der vergaderingen van deze werkgroep was ik als gast aanwezig om verslag uit te brengen van een aantal reizen welke ik had ondernomen, onder meer naar Skandinavië, Oostenrijk, België en de Bondsrepubliek, om na te gaan welke kansen er lagen voor een gemeenschappelijk veiligheidsbeleid met gelijkgezinde landen en partijen.

Een goed beeld van wat ik daar heb verteld, geeft een weergave van een gesprek dat het Vrije Volk later met mij had:³ 'Na een half jaar speurwerk is Henk Waltmans in staat zijn eerste konklusies te trekken, die zich als volgt laten samenvatten:

'1. De angst voor de Russen speelt met name in Oostenrijk en Duitsland bij vele politici een overheersende rol (Waltmans: "Er is zelfs duidelijk sprake van een Russentrauma"), maar is ook in de Skandinavische landen nog duidelijk merkbaar.

'2. Denemarken en Zweden zijn bepaald niet zo anti-Navo als in brede kringen wordt gedacht. Waltmans: "De meerderheid vindt de Navo evenals velen bij ons een noodzakelijk kwaad."

'3. Op grond van beide voorgaande overwegingen moet het voeren van een serieuze vredespolitiek door Nederland alleen als onmogelijk worden beschouwd. Waltmans: "Ik huiver op dit moment voor de konklusie dat Nederland uit de Navo zou moeten treden."

'Ondanks deze voor vurige radicalen wellicht weinig hoopvolle konstateringen, vormen zij grotendeels een bevestiging van Waltmans' vermoedens. "Bijna 25 jaar Navo heeft een zodanige ideologische bovenbouw opgeleverd voor ons militair-politiek-ekonomisch stelsel dat uittreden uit de Navo een vrijwel volstreekte isolementspositie zou opleveren. Bovendien zou er een militair strategisch vacuüm ontstaan in ons land dat door de bondgenoten niet geaksepteerd zou worden. Dus zou alleen een verschuiving van het probleem naar de buurlanden optreden."

'Toch is Henk Waltmans door deze konklusies allerminst uit het veld geslagen. Hij meent dat er wel degelijk kansen liggen voor Nederlandse initiatieven op het gebied van internationale ontspanning, ook al is de marge klein.

'Op twee fronten hoopt hij namens de PPR-fractie in de komende maanden te opereren op dit terrein, Op nationaal niveau door de Skandina-

vische opvattingen over het Navo-lidmaatschap ook in Nederland ingang te doen vinden. 'Want Denemarken heeft wel degelijk een alternatief aan te bieden'. Op het internationale vlak door de positie van de Navo zelf nadrukkelijk aan de orde te stellen.

'Wat het eerste punt betreft, het Deense alternatief, gaan Waltmans' eerste gedachten uit naar het kernwapenvrij maken van het Nederlandse grondgebied evenals het Deense (zelfs inclusief de eilanden Groenland, Far Oer en Björnholm). "Niet met als filosofie om ons er gemakkelijk van af te maken, maar onder gelijktijdige verhoging van het bedrag ontwikkelingssamenwerking. Want het nieuwe woord voor vrede is ontwikkeling. Dat is geen uitvinding van mij, maar een citaat van Paus Paulus VI in zijn rede voor de Verenigde Naties."

'Eveneens op korte termijn zou volgens Waltmans gedacht moeten worden aan het verwijderen van vreemde troepen uit Nederland en het terugtrekken van Nederlandse troepen uit den vreemde. Als derde alternatief ziet hij dat Nederland zich terug moet trekken uit het gezamenlijke kernwapen-kommando van de Navo, waarmee ons land dan nog minder ver gaat dan Denemarken, dat geen enkel gemeenschappelijk kommando aksepteert.

'Bij 'afbraak' alleen wil Waltmans het niet laten. Vandaar zijn pleidooi om tegelijkertijd samen met de Skandinavische landen en eventueel de Benelux-partners te zoeken naar andere militair-politieke voorstellingen dan de huidige Navo. Hij denkt met name aan het bevorderen van samenwerking tussen de uitgebreide EEG, de neutrale staten en de oostblok-landen verenigd in de Comecon. Daarbij ziet hij grote kansen weggelegd voor de ECE (de Economische Commissie uit de Verenigde Naties voor Europa). "In ieder geval niet voor de Navo, want dat zou er ongeveer op neerkomen dat je de misdadigers de gevangenen laat bewaken", zo lucht hij zijn gemoed over de huidige tacties van het Navo-opperbevel steeds meer taken naar zich toe trekken teneinde de Atlantische gedachte zo lang mogelijk overeind te houden. "De Navo zal zich moeten beperken tot de strikt militaire taken en zo snel mogelijk moeten worden ontdaan van allerlei aangroeijsels die de werkelijkheid verdoezelen."

'Op den duur zijn er dan volgens Waltmans twee alternatieven. Ofwel je ziet de Navo als een organisatie van staten die op puur militair-strategische basis zich met elkaar verbinden om hun territoriale onschendbaarheid te verzekeren. "Maar daarvoor heb je beslist geen Noord-Atlantische organisatie nodig." Ofwel je gaat politiek samenwerken op basis van het behoud van een aantal parlementaire democratieën. "Maar in dat geval zullen Griekenland, Portugal en mogelijk ook Turkije ogenblikkelijk uitgesloten moeten worden."

We kwamen niet tot overeenstemming. De standpunten lagen te ver uiteen, met name omdat de werkgroep voorrang gaf aan de zedelijke aspecten van het vraagstuk boven de politieke, technische en strategische.⁴ Mijn opmerkingen stonden uiteraard niet los van mijn gehele visie op de buitenlandse politiek.⁵

Lag het dus voor de hand, dat de PPR de konsekwenties van haar denken over buitenlands beleid en veiligheid ook zou trekken ten aanzien van de Navo — ook ik pleitte daarvoor⁶ — opeens trad er een versnelling op die de door de werkgroep voorbereide interne partij-

diskussie doorkruiste: de kwestie-Griekenland.

Sinds april 1972 hadden daar studentendemonstraties plaatsgevonden tegen het regiem dat op 21 april 1967 middels een militaire putsch de parlementaire democratie om zeep had gebracht.

De bloedige wijze waarop het verzet van grote delen van de bevolking werd neergeslagen en het feit dat de Navo zich er niets aan gelegen liet liggen, leidde tot heftige verontwaardiging in linkse kring. Toen ook nog daags voor het PPR-kongres van 2 juni 1973 in Amersfoort de Griekse koning Constantijn van de troon vervallen werd verklaard en premier en regent Papadopoulos zichzelf tot voorlopig president uitriep, en herstel van de democratie dus verder weg leek dan ooit, kwam van Navo-zijde opnieuw geen woord van protest. Het lag voor de hand dat een opgewonden kongres zich toen indringend met de Griekse kwestie zou gaan bezighouden. Bas de Gaay Fortman en ik lieten het kongres weten, dat de PPR-fractie aan het Kabinet Den Uyl zou vragen de positie van Griekenland als volwaardig Navo-lid fundamenteel ter discussie te stellen. Het Algemeen Dagblad van 7 juni 1973 zag al 'een tijdbom onder het kabinet liggen door de aandrang van de PPR om het republikeinse Griekenland als niet-democratisch Navo-lid op de zwarte lijst te zetten'. Die dag kwamen onze vragen in de Tweede Kamer aan de orde. Het kabinet reageerde teleurstellend: minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep wees spektakulaire stappen af. Het kabinet zou geen bijzondere stappen ondernemen naar aanleiding van het uitroepen van de republiek. Wel zou met gelijkgezinde landen binnen de Navo (Noorwegen en Denemarken) gepoogd worden de terugkeer van de democratie in Griekenland te bevorderen.

Het Utrechtse najaarskongres van 23 en 24 november 1973 stond ook in het teken van de Navo. Op 11 september 1973 hadden de bevelhebbers van leger, marine en luchtmacht een einde gemaakt aan de linkse regering in Chili. President Salvador Allende werd vermoord. Het was ook voor de radicalen in Nederland verpletterend nieuws. Navo-bondgenoot de Verenigde Staten werd als hoofdverantwoordelijke voor deze dramatische gebeurtenissen aangezien. In diezelfde tijd vinden ook in Griekenland ernstige gebeurtenissen plaats. In de week voor het PPR-kongres, van 16-19 november 1973, werd een opstand tegen het fascistisch bewind in Griekenland met geweren en tanks gesmoord, waarbij veel mensen om het leven kwamen of werden gevormd. De actiecentra Ede en Amsterdam dienden op 23 november 1973 op het PPR-kongres een motie in, waarin stond dat de maat vol was en dat Nederland uit de Navo moest treden. De motie droeg de fractie op er bij de regering op aan te dringen stappen te ondernemen opdat diktaturen uit de Navo zouden worden gestoten. Mochten deze stappen bij de andere Navo-partners onvoldoende steun ondervinden dan moest Nederland het lidmaatschap van de Navo onverwijld opzeggen.

Ik stelde voor de motie af te zwakken door te kiezen voor het isoleren en niet voor het uitstoten van de diktaturen. Voorts kondigde ik aan de week erna een motie in te zullen dienen waarin uitgesproken wordt dat Nederland de betrekkingen binnen de Navo met Griekenland dient op te schorten totdat de democratie daar is hersteld. Uiteindelijk aanvaardde het kongres vrijwel unaniem een motie waarin werd aangedrongen op isolatie van Griekenland en op het aan de orde stellen van diens uitstoting. Het kongres aanvaardde dit voorstel ook omdat een zo be-

langrijke beslissing als Ede en Amsterdam het kongres wilden laten nemen de Navo-diskussie binnen de partij volstrekt zou doorkruisen. De Groene Amsterdammer zag het op 28 november 1973 zo: 'Een amendement op een motie over de situatie in Griekenland waarin werd gevraagd om de keuze: Griekenland uit de Navo of Nederland eruit, werd door de partijtop behendig weggepraat.' Het kongres besloot ook dat het PPR-standpunt inzake de Navo op een speciaal kongres in 1974 zou worden besproken, zulks tegen de wens van het partijbestuur in. Als uitvloeisel van een toezegging aan het kongres diende ik op 29 november 1973 in de Tweede Kamer een motie in die vroeg geen gemeenschappelijke Navo-oefeningen met Griekenland te houden en de Navo-betrekkingen met het Griekse regiem niet uit te breiden.

H

et speciale Navo-kongres werd slecht voorbereid. Op 12 maart 1974 drong ik er bij het partijbestuur op aan twee kongressen te houden, één om over de Navo te diskussiëren en een tweede om de te volgen strategie te bepalen. Helaas wees het partijbestuur dit zinnige voorstel af.

De Aktiecentra waren volop bezig met de kampanjes voor de statenverkiezingen van 27 maart en de raadsverkiezingen van 29 mei 1974 en hadden dus nauwelijks tijd en aandacht voor een discussie over de Navo. Ze kregen de stukken voor het Navo-kongres in de eerste helft van maart, maar van de door het partijbestuur bedoelde diepgaande voorbespreking van de problematiek door de Aktiecentra kwam niets terecht. Er reageerden maar weinig aktiecentra op een uitgestuurde vragenlijst. Uit de reacties die wel binnenkwamen, bleek dat de Keerpuntformule 5x scoorde, voorwaardelijk lid blijven 10x en uittreden op langere termijn en op bepaalde voorwaarden 30x. Daartegenover stonden de aanhangers van uittreden: direct 4x en volgend jaar 16. Op basis daarvan formuleerde het partijbestuur zijn voorstel aan het kongres:

- Zo snel mogelijk uit de militaire organisatie van de Navo stappen, maar het formele lidmaatschap pas opzeggen als nieuwe mogelijkheden zijn onderzocht en gevonden.

Bas de Gaay Fortman en ik trachtten overeenstemming te bereiken binnen de fraktie en daarna tussen de fraktie en het partijbestuur over een gezamenlijke koers met betrekking tot de kongresvoorstellen. Maar dat bleek geen haalbare kaart te zijn.

Het partijbestuur stelde zich op het standpunt, dat Nederland uit de Navo moest treden als er een alternatief gevonden zou worden. Bas de Gaay Fortman en ik konkludeerden op grond van onze kontakten en gesprekken met veel politici en militairen in West en Oost, dat zulk een alternatief er niet was en dat Nederland zijn lidmaatschap moest handhaven zolang er nog enige hoop bestond op resultaten van de diverse onderhandelingen over ontspanning en wapenvermindering.

Die discussies verliepen in goede sfeer. In de fraktie werd gesproken van een 'prettige, koöperatieve en zinnige discussie' tussen mij en een aantal partijbestuursleden.⁷ Maar mijn zorg was er niet minder om. Ik vroeg me af of ik erin zou slagen mijn opvattingen op het Navo-kongres tot gelding te brengen, zeker daar verwacht mocht worden dat de (ook opgetrommelde) kongresgangers niet representatief zouden zijn voor het ledenbestand. Zouden de kongresbesluiten zo zeer afwijken van het re-

geerakkoord dat moest worden gevreesd, dat de positie van de PPR marginaal of zelfs onhoudbaar zou worden? In tegenstelling tot partijbestuurslid Ria Beckers achtte ik het een illusie dat de plaats van de PPR en haar kongresuitspraken over Navo en Navo-lidmaatschap buiten de Nederlandse politieke discussie konden worden gehouden. Ik kon me niet voorstellen, dat een kongresuitspraak van een regeringspartij over de Navo de andere regeringspartijen en het kabinet zelf onberoerd zou laten. Moest ik vrezen, dat de PPR op dit item zou splijten? En wat zou het effect zijn van uitspraken die strijdig zouden zijn met wat onze kiezers ervan vonden?

Het stellingenstuk voor het kongres van het partijbestuur, voorbereid vooral door Ria Beckers en Derk Cools, droeg eveneens de titel: 'Onvrede met de Navo'. Daarin werd ondermeer gezegd:

- Dat de Navo geen duurzame bijdrage levert aan vrede en veiligheid in de wereld, evenmin als de blokvorming.
- Dat haar kernwapenstrategie als onaanvaardbaar en gevaarlijk moet worden afgewezen.
- Dat de Navo onvoldoende streeft naar ontspanning en wapenvermindering.
- Dat het met de democratie in de lidstaten maar droevig is gesteld.

Daarom stelde het partijbestuur aan het kongres voor, dat de PPR zou besluiten zich in te spannen om Nederland los te maken uit de militaire organisatie van de Navo en er zich voor zou inzetten dat Nederland bedankt voor het formele lidmaatschap van de Navo zodra nieuwe samenwerkingskaders zijn ontwikkeld. Zolang Nederland nog formeel lid is, moet de deelname aan de Navo gericht zijn op de verwezenlijking onder meer van duurzame ontspanning in Europa, kernwapenvrije zones in Europa, het afwijzen van de flexibele-response-strategie, de vermindering van de bewapening en de totstandkoming van een Europees veiligheidssysteem, te vatten in een later mondiaal veiligheidssysteem in het kader van de Verenigde Naties.

De kongresgangers kwamen ook in het bezit van een serie amendementen (146), waarvan er zestien afkomstig waren van Bas de Gaay Fortman en mij. In een uitvoerige toelichting op onze amendementen schreven wij onder meer⁸:

We zijn ertoe gekomen na bestudering van het zogenaamde bestuursstuk tot amendering over te gaan, omdat in dat stuk ons inziens een te weinig duidelijke relatie gelegd wordt met wat de PPR, zowel de partij als de fractie, tot nog toe aan standpunten met betrekking tot de NAVO heeft verkondigd.

Er zijn ook enige verschillen met het bestuursstuk en juist daaraan willen wij aandacht besteden; het zal duidelijk zijn, dat er uiteraard ter zake nog meer overeenkomsten zijn, die echter hier geen nadere toelichting behoeven. Het allereerste punt is, dat er naar onze mening een verschil is tussen het *militaire* en het politieke aspekt van de NAVO en dat wij ten aanzien van het militaire aspekt dezelfde opinie hebben als in het bestuursstuk wordt verkondigd, namelijk het losmaken van Nederland uit de militaire organisatie van de NAVO.

Ten aanzien van het *politieke* aspekt echter houdt het bestuursstuk onvoldoende rekening met het feit, dat de NAVO ook een mogelijk ont-

spanningsinstrument is en vestigt het naar onze mening ongegronde hoop op alternatieve bondgenootschappen met gelijkgezinden. Binnen de NAVO zijn konsultaties mogelijk met Denemarken en Noorwegen, om maar twee landen te noemen, en kruiselings relaties met Polen en Roemenië e.d.

Buiten de NAVO biedt zich tot op dit ogenblik geen reëel alternatief aan, anders dan een alternatief dat volstrekt onaanvaardbaar is voor ons: namelijk de opbouw van een volledige Europese defensiegemeenschap. Buiten de NAVO kan o.i. geen invloed worden uitgeoefend op het ontwapenings- en ontspanningsproces in Europa. Het voordeel van de mogelijke invloed die kan voortvloeien uit een voortgezet politiek lidmaatschap van de NAVO moet worden afgewogen tegen het nadeel dat deze invloed tot dusverre onbenut is gebleven.

Een ander punt is dat wij ervan overtuigd zijn, dat de noodzakelijke ontbinding van het Warschaupakt en de daarmee gepaard gaande ontwapening te zeer verwaarloosd wordt in het bestuursstuk. Om terug te komen op de twee elementen in de NAVO: er is een militair aspect, en wel: dat voor de voorbereiding van een militair optreden in tijden van konflikt een militaire strategie en een militaire organisatie ontwikkeld wordt, die in de NAVO een grote rol speelt. Er is ook een politiek aspect, in zoverre de NAVO een forum biedt voor besprekingen over ontwapening en ontspanning, waarbij verschillende Westeuropese landen gezamenlijk kunnen overleggen met de landen van het Warschaupakt.

In Keerpunt '72 wordt geschreven: "Nederland gebruikt het lidmaatschap van de Navo om een actief ontspanningsbeleid te bevorderen gericht op de totstandkoming van een door de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten gegarandeerd Europees veiligheidssysteem, dat alle deelnemende landen onafhankelijkheid verzekert en waarin door middel van de oprichting van een permanent orgaan van overleg en vreedzame slechting van geschillen; hierin zullen uiteindelijk Navo en Warschaupakt opgaan.

"In het kader van dit streven naar Europese veiligheid zet Nederland zich krachtig in voor totstandkoming van verklaringen van NAVO en Warschaupakt niet als eerste kernwapens te zullen gebruiken.

"In samenhang hiermee zal Nederland streven naar een spoedig begin van de onderhandelingen inzake wederzijdse evenwichtige ontwapening in Europa; deze ontwapening dient zowel op konventioneel als nukleair gebied plaats te vinden. Dit Europese ontwapeningsgesprek gekoppeld aan de toekomstige SALT-besprekingen, zal ertoe moeten leiden dat Europa (en dus ook Nederland) wordt bevrijd van taktische atoomwapens en nukleaire midden-afstands-raketten. De nukleaire bewapening in de wereld wordt beperkt tot een zo gering mogelijk aantal Russische en Amerikaanse strategische kernwapens. Elke vorm van Europese kernmacht wordt afgewezen. Mede tegen deze achtergrond bevordert Nederland de spoedige bijeenroeping van een konferentie inzake Europese veiligheid en samenwerking. Deze konferentie moet ertoe leiden dat de barrières tussen de volken van Oost en West worden opgeruimd, de kulturele en economische betrekkingen worden geïntensiveerd en een bijdrage wordt geleverd tot een internationale aanpak van het milieubeheer. *Toetssteen* voor de Nederlandse bereidheid om het lidmaatschap van de NAVO voort te zetten is *het blijven nastreven van veiligheid en ontspan-*

ning in Europa als doelstelling van het bondgenootschap.

“Mocht een situatie ontstaan waarin dit niet het geval is, dan dient Nederland na te gaan of vrede en veiligheid niet beter worden gediend door uittreden en of tezamen met geestverwante landen niet andere alternatieven na te streven zijn.”

Nu er in het kader van de MBFR besprekingen worden gevoerd waarbij de beide militaire blokken zijn betrokken, achten wij het van belang opnieuw dat uitgangspunt voor een beoordeling van het lidmaatschap van de NAVO te beklemtonen.

O.i. wordt er in het bestuursstuk te weinig rekening mee gehouden, dat het ontspanningsproces zich niet richt op een uitkomst, waarbij een aantal grote, middelgrote en kleine mogendheden elk op zich hun eigen politieke en militaire koers kunnen volgen. Een ontspanningsproces dient gericht te zijn op een coherent Europees en mondiaal veiligheids-systeem.

Ook wordt er te weinig aandacht aan besteed, dat het uittreden van één of meer landen uit de NAVO in feite aan de (on)veiligheidssituatie niets positiefs toevoegt, wanneer er geen algehele alle staten omvattende, bindende en lange termijnregelingen komen. Niemand leeft voor zich alleen, ook Nederland en de PPR niet, hetgeen betekent dat het beginsel van de Europese en internationale solidariteit kan meebrengen, dat men geen eenzijdige stappen onderneemt, zolang er nog andere middelen voorhanden zijn. Dit treft temeer omdat aanvankelijke verwachtingen binnen onze partij, dat voor een eenzijdige stap, dan wel voor een alternatief bondgenootschap steun in andere landen of bij andere politieke groeperingen buiten Nederland zou kunnen bestaan, tot nog toe niet worden bewaarheid door de feiten.

Onze indruk is dat door overtuigen en door opnieuw overtuigen de PPR haar ideeën over wereldvrede en wereld-veiligheid zal moeten uitdragen. Ze zal concrete stappen moeten ondernemen, samen met anderen die in gelijke richting denken en zo openingen moeten maken, waar anderen de deuren gesloten houden. Wij willen dat de NAVO geactiveerd wordt met name daar onze eerste politieke mogelijkheden nu eenmaal hier liggen, tot een rem op de bewapeningswedloop allereerst en vervolgens tot een actief teruggaan op deze weg. Of de Navo dat ook inderdaad doet zullen wij beoordelen aan de hand van de resultaten van de ontwapeningsbesprekingen vooral waaraan de NAVO rechtstreeks en als zodanig deelneemt, namelijk de MBFR. *Het is tegen deze achtergrond dat wij onze politieke vrienden vragen onze serie amendementen te willen bezien en te willen beoordelen.* Wanneer wij in de plaats van de amendementen een complete tekst zouden hebben moeten samenstellen dan zou deze als volgt hebben kunnen luiden:

“In de tot nog toe door de PPR verkondigde standpunten ten aanzien van de NAVO is herhaaldelijk gesteld dat de blokvorming niet bevorderlijk is voor de wereldvrede en de Europese veiligheid omdat deze: a. de bewapeningswedloop in stand houdt; b. het streven naar kollektieve veiligheid in het kader van de Verenigde Naties tegenhoudt; c. contacten met de niet-gebonden landen in Europa en met de landen aangesloten bij het andere blok tegengaat.

“Daarbij moeten we eraan denken dat de Navo twee elementen kent nl. *militair* dat is de voorbereiding tot een militair optreden in tijden van konflikt, waarbij de militaire strategie een grote rol speelt en een

politiek, in zoverre de NAVO een forum biedt voor besprekingen over ontwapening en ontspanning waarbij verscheidene Westeuropese staten gezamenlijk kunnen overleggen met de landen van het Warschaupakt. De NAVO als militair bondgenootschap werd door de PPR afgewezen alleen al omdat de NAVO uitgaat van een kernwapenstrategie die onaanvaardbaar is: 1. omdat het gebruik van kernwapens leidt tot massale vernietiging van alle leven op aarde en derhalve geen enkel zinnig doel dient; 2. omdat de produktie van kernwapens en de opbouw van kernwapensystemen aantoonbare schade veroorzaken; 3. omdat in de afschrikking met kernwapens een mogelijk gebruik daarvan wordt ingekalkuleerd.

“Daarbij komt dat de Navo als politiek bondgenootschap nogal wat kritiek heeft opgeroepen omdat gezien vanuit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het Europese Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens, maar ook gezien vanuit het Europees Sociaal Handvest en ook vanuit het gestelde in de Preambule van het NAVO-verdrag, zowel in Turkije, Portugal als in Griekenland dingen zijn gebeurd, welke daarmee volkomen in strijd zijn. Nu realiseren wij ons ook wel dat er sinds Keerpunt '72 eerst in Turkije en daarna in Portugal enige verbetering in de situatie is ingetreden, maar met name de voortdurende van diktatuur en terreur in Griekenland maakt de Preambule van het NAVO-verdrag in elk geval tot een aanfluiting. En dat betekent weer, dat gevoegd bij andere activiteiten van NAVO-staten in de Afrikaanse landen maar ook in Vietnam en elders de betekenis van de NAVO als een democratisch bondgenootschap niet de toets van de kritiek kan doorstaan. Ook voor ons eigen land heeft de NAVO militair gezien voor de veiligheid meer nadelen dan voordelen, want een mogelijk gebruik van en de dreiging van kernwapens betekent een ontoelaatbaar gevaar en bovendien wordt in omvang en hoedanigheid de bewapening nog steeds voortgezet. De enige manier om hieraan te ontkomen is dat Nederland zich losmaakt uit de kernwapenstrategie van de NAVO door zich terug te trekken uit de militaire organisatie van de NAVO, naar Frans voorbeeld.

“Maar in Keerpunt '72 werd al gezegd dat het Navo-lidmaatschap ook de betekenis heeft dat de NAVO-landen gezamenlijk in onderhandeling kunnen treden en inmiddels zijn getreden met het Warschau-pakt om tot ontwapening en ontspanning te komen in geheel Europa. Dat betekent dat naar onze mening men bij de beoordeling van het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO ook moet betrekken de bijdrage die kan worden geleverd tot veiligheid en ontspanning in de gehele wereld en het streven naar vermindering van de bewapeningsinspanningen in het algemeen en naar de totstandkoming van een mondiaal veiligheidsstelsel in het kader van de Verenigde Naties, waarin een regionaal veiligheidsstelsel met medewerking van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zou kunnen worden ingepast. Daarbij willen we wel opmerken dat we tegen het Warschau-pakt dezelfde of soortgelijke bezwaren hebben als tegen het NAVO-bondgenootschap. En dat houdt in dat een gelijktijdige en geleidelijke ontbinding van deze beide blokken uit het oogpunt van blijvende veiligheid en vrede de voorkeur verdient boven een éézijdige ontmanteling van één der beide blokken. In afwachting daarvan kunnen pogingen worden ondernomen om in het kader van de besprekingen in Wenen over wederzijdse en evenwichtige troepenvermindering tot ver-

gaande resultaten te komen op het gebied van de konventionele en de nucleaire bewapening. De door de PPR gedane voorstellen om tot nucleaire ontwapening in Europa te komen stuiten in het Warschaupakt niet op tegenstand en het is teven mogelijk met de landen van het Warschaupakt tot overeenstemming te komen over een aanzienlijke vermindering van de konventionele bewapening.

“Op grond van deze overwegingen achten wij het mogelijk een beleid van militaire ontspanning te voeren tezamen met de landen van het Warschaupakt. En vandaar zijn we dan tot de konklusie gekomen dat Nederland zijn NAVO-lidmaatschap dient te gebruiken om vooral inzake de ontspanning in Europa een wezenlijke rol te spelen. Wij achten het benutten van deze mogelijkheid uiteindelijk het belangrijkste criterium voor het beantwoorden van de vraag of het lidmaatschap van de NAVO voor Nederland nog zin heeft. Het is vanuit die opvatting dat wij ook een aantal besluiten hebben geformuleerd, die gedeeltelijk dezelfde zijn en gedeeltelijk afwijken in tekst van de besluiten die in het bestuursstuk worden geformuleerd.

“Die besluiten op een rijtje gezet houden namelijk het volgende in:

“1. dat er geen bijdrage meer wordt geleverd aan de zogenaamde niet-militaire en niet-politieke taken van de NAVO, m.a.w. dat wij de NAVO-taak strikt willen beperken tot de politieke taak van ontspanning;

“2. dat Nederland zich losmaakt van de kernwapenstrategie van de NAVO door uit de militaire organisatie van de NAVO te treden;

“3; dat het voortgezet politieke lidmaatschap van de NAVO moet worden gebruikt voor het nemen van initiatieven ter bevordering van militaire en politieke ontspanning;

“4. dat daarbij gestreefd moet worden naar samenwerking met andere landen op het gebied van vrede en veiligheid met name in Europa, waarbij we de werking van de West-Europese Unie graag krities willen bezien, ook in het licht van de ontwikkelingen, die zich daar de laatste jaren bijv. inzake de herbewapening van Duitsland, de uitbreiding van de bewapening van Duitsland en het propageren van een Europese kernmacht hebben voorgedaan.

“Daarbij is het ook goed het gevaar te signaleren voor het Europese veiligheid van de voortgezette bewapening van de beide Duitse staten, zowel de Bondsrepubliek Duitsland als de Duitse Demokratische Republiek;

“5. willen we bij de tijd blijven dan zullen we ook het besluit moeten nemen om te trachten de Europese krachten te mobiliseren tegen de totstandkoming van een Europese kernmacht die als een groot gevaar voor de wereldvrede wordt beschouwd en die in vele politieke kringen in West-Europa aanhangers vindt;

“6. de Europese krachten mobiliseren tégen iets is niet voldoende, we zullen ook al onze steun moeten verlenen aan het streven naar het welslagen van de Europese konferentie over veiligheid en samenwerking ter bevordering van een regionaal Europees veiligheidsstelsel;

“7. we zullen op de konferentie in Wenen over wederzijdse en evenwichtige troepenvermindering de Nederlandse regering moeten vragen om voorstellen te doen om te komen tot aanzienlijke vermindering van de kernbewapening en de konventionele bewapening van alle landen in West- en Oost-Europa.

“Het is ons inziens de taak van het partijbestuur om de nodige voorstellen uit te werken ter bespreking van een politieke strategie die gericht

is op de verwezenlijking van bovengenoemde doeleinden en die het de frakties in de Eerste en Tweede Kamer en de bewindslieden in de regering mogelijk maakt op basis van concrete en duidelijke uitspraken van de partij in samenhang en samengang met die partij hun bijdrage te leveren tot vrede en ontspanning in Europa en de wereld.”

Het speciale Navo-kongres kwam op 22 juni 1974 in Utrecht bijeen. De opkomst was bedroevend slecht, want van de 1200 tot 1300 verwachte kongresgangers kwamen er zo'n 300 opdagen. Daarbij rees er gerede twijfel of er bij uitgifte van de stemkaarten niet 'vals' werd gespeeld.⁹

De belangrijkste discussie ging over de voorstellen van Bas de Gaay Fortman en mij, waarin werd gesteld dat de Navo vooralsnog moest worden benut voor ontspanning en dat zulks het criterium voor een Nederlandse lidmaatschap moest zijn. Evenals het partijbestuur verwierpen wij het militaire lidmaatschap; een politiek lidmaatschap achtten wij voorlopig nog zinnig. Ik wees het kongres erop, dat een PPR-uitspraak weliswaar geen directe invloed had, maar dat het toch beter was te streven naar geleidelijke ontbinding van zowel Navo als Warschaupakt dan een chaotische situatie te scheppen door nu eenzijdig de Navo te verlaten. Navo en Warschaupakt moeten de richting van een regionaal Europees veiligheidsstelsel vinden en inslaan. De Navo zal zich daarbij eerder laten sturen door leden dan door niet-leden. Er is dus alle reden om minstens aan het politieke overleg binnen de Navo te blijven deelnemen. De onderhandelingen over de Europese veiligheid en de wederzijdse troepenverminderingen in de Centrale Sektor zijn trouwens bezig, zo hield ik het kongres voor: “Het mag niet aan ons liggen dat ze mislukken.”

Verder waarschuwde ik het kongres met nadruk: “U moet niet denken dat problemen rond vrede en veiligheid ook maar enigermate worden opgelost als Nederland als enige uit de Navo gaat. Dat zou betekenen, dat de Bondsrepubliek Duitsland haar bewapening opvoert. Dat houdt in dat de toestand onveiliger wordt. We bereiken dus het tegendeel van wat we willen. Ik zie niet in dat we daarvoor de PPR hebben opgericht.”

Ook maakte ik duidelijk, dat de PPR het zich niet kan veroorloven altijd en eeuwig schone handen te willen houden: “We plaatsen ons daarmee op één lijn met Andorra en Liechtenstein. Ook ik zie de Navo liever vandaag dan morgen verdwijnen, maar ik ben realist genoeg om te erkennen dat dat nu eenmaal niet het geval zal zijn. Zolang de Navo er nog is, kunnen we er maar beter het beste van maken.”

Ik werd woedend over het applaus dat de onbesuisde aannahme of verwerping van sommige amendementen begeleidde, vooral omdat de inhoudelijke onderbouwing van de afkeer van de Navo beneden nivo was. Met name het optreden van Roel van Duyn was demagogisch en goedkoop en bracht een kaboutersfeertje in het kongres, dat een serieuze gedachtenwisseling volstrekt onmogelijk maakte.¹⁰ Bas de Gaay Fortman liet horen het beter te vinden om in '77, als Keerpunt-1972 afloopt, besluiten over de Navo te nemen. Tegen die tijd zou de partij ook kunnen beoordelen wat er van het progressieve regeerakkoord op dit punt was terechtgekomen.

H

et zou te ver voeren alle amendementen de revue te laten passeren. Van de amendementen van De Gaay Fortman en mij werden er 9 aangenomen en 7 verworpen. Verwonderlijk was de verwerping van ons amendement nummer 5: 'De PPR herinnert aan de tot nu toe door haar verkondigde standpunten ten aanzien van de Navo en overweegt...' met 118 tegen 154 stemmen. Een partij die niet herinnerd wil worden aan eerder ingenomen standpunten steekt de kop in het zand en beweegt zich buiten de werkelijkheid. Het werd toen duidelijk, dat er minstens zo sterk tegen de fraktie en het kabinet werd geageerd als tegen de Navo.

Erger was dat onze voorstellen over de Navo als mogelijk forum voor besprekingen over ontwapening met het Warschaupakt werden verworpen. Zelfs amendement 96b haalde het niet. De tekst daarvan luidde: 'De PPR overweegt bovendien: Dat gelijktijdige en geleidelijke ontbinding der beide blokken — Navo, Warschaupakt, — zoals trouwens al door het Warschaupakt bepleit, uit een oogpunt van blijvende veiligheid en vrede de voorkeur verdient boven een eenzijdige ontmanteling van één der beide blokken.

'Dat intussen pogingen kunnen worden ondernomen om in het kader van de besprekingen in Wenen over wederzijdse en evenwichtige troepenvermindering tot vergaande resultaten te komen op het gebied van de nukleaire en de konventionele ontwapening.

'Dat het mogelijk is met de landen van het Warschaupakt tot overeenstemming te komen over nukleaire ontwapening en over een aanzienlijke vermindering van de konventionele bewapening.

'Dat het mogelijk moet worden geacht een beleid van militaire ontspanning te voeren tezamen met de landen van het Warschaupakt, en zij spreekt uit dat Nederland zijn Navo-lidmaatschap dient te gebruiken om met name inzake de ontspanning in Europa een wezenlijke rol te spelen en acht het benutten van deze mogelijkheid uiteindelijk het belangrijkste criterium voor de beantwoording van de vraag of het lidmaatschap van de Navo voor Nederland nog zin heeft.'

Op het einde slaagden De Gaay Fortman en ik er toch nog in een amendement (nr. 145) aangenomen te krijgen waarin het partijbestuur werd uitgenodigd met de nodige voorstellen te komen ter bespreking van een politieke strategie gericht op verwezenlijking van de geformuleerde doeleinden. Het kongres kwam daarmee weer een beetje op de begane grond terecht. Bovendien zou die formule de weg banen naar een meer genuanceerde benadering van de beslissende kongresuitspraak over de Navo later. Die beslissende uitspraak lag opgesloten in het met veel lawaai begeleide amendement 98 van de AC Den Haag, Zwolle, Amsterdam en Harderwijk volgens hetwelk de PPR besloot 'zich in te spannen om Nederland los te maken uit de Navo'. Van de kongresgangers stemden 169 vóór en 127 tegen.

HENK WALTMANS

NIET BIJ ROOD ALLEEN

Vijftien jaar radikale politiek

Henk Waltmans: politicus en publicist, mede-oprichter van de PPR, van 1972 tot 1982 Tweede Kamerlid voor de PPR, heeft de geschiedenis van zijn partij beschreven. Vanaf de Christen-radicalen tot de Groenen.

In begrijpelijke taal geeft hij voor ieder die belangstelling heeft voor de politiek in Nederland, een relaas van de lotgevallen van de PPR. De algemene hoofdlijn steeds voor ogen, met een verrassend gevoel voor details.

Van binnenuit beschrijft hij de politieke feiten en personen en brengt tot nu toe onbekende feiten aan het licht.

Het boek gaat over de Christen-radicalen, de progressieve samenwerking, de formatie van het kabinet Den Uyl, de oorzaken en gevolgen van het debacle van 1977, de moeilijke 'overwinteringsjaren' daarna en de beslissende keuze waar de PPR nu voor staat: opgaan in kleinlinks of een nieuwe poging doen om tot uitbreiding van de PPR tot een middelgrote

en middellinkse partij te komen.

De PPR is niet los te koppelen van het totale politieke gebeuren. De geschreven geschiedenis van deze kleine radicale partij geeft daardoor tegelijk een beeld van 15 jaar politiek in Nederland, aansluitend bij de actuele situatie van november 1983 als de progressieve partijen een aantal belangrijke beslissingen gaan nemen over hun toekomst en met name over hun samenwerkingsvormen bij de komende Europese en landelijke verkiezingen.

'Niet bij Rood alleen' houdt op waar het heden verder gaat.

240 pagina's, 10 illustraties, f 24,90 in de boekhandel.

Stichting Uitgeverij Xenon, Grote Rozenstraat 26, 9712 TH Groningen, telefoon 050 - 115447.

Ik was bitter gestemd na afloop van het kongres, temeer omdat een aantal leden van de Tweede Kamerfractie van de PPR (Coppes, Van Gorkum en Van der Heem) tegen voorstellen van Bas de Gaay Fortman en mij had gestemd en vóór het amendement van het Aktiecentrum Den Haag c.s. over het losmaken van Nederland uit de Navo.

Dat bracht mij ertoe in een brief aan de fractie mijn twijfels naar voren te brengen of ik onder die omstandigheden wel voldoende vertrouwen genoot om haar woordvoerder te kunnen blijven op het terrein van vrede en veiligheid. De fractie besprak op 25 juni 1974 een en ander. Bas de Gaay Fortman laakte het stemgedrag van de kollega's op het kongres en de uitlatingen in pers en radio van Dolf Coppes die zich vlijtig tegen de fraktiewoordvoerders had opgesteld. Zo liet Coppes op 22 juni 1974 via de radio weten, dat de kongresuitspraak tot een breekpunt kon leiden bij de volgende onderhandelingen over het progressieve akkoord. Ik verklaarde bepaald niet onder de indruk te zijn van de loyaliteit van mijn kollega's in de fractie en stelde vast, dat er op beslissende momenten weinig medewerking van de fractie was geweest, Coppes reageerde wat terzijde: "Ik hoop niet op een breekpunt met de PvdA over de Navo, maar ik ben er wel bang voor." De fractie bevestigde daarna op voorstel van Bas de Gaay Fortman eensgezind haar vertrouwen in mij als woordvoerder.

Mijn eigen oordeel over het kongres was terug te vinden in de commentaren in de media:

1. De PPR koos uit de veelheid van voorstellen steeds weer het meest extreme.
2. Haar werd naïviteit verweten, radikalisme omwille van de radikaliteit, onbedachtzaamheid en onverstand.
3. De PPR kwam over als een partij die irrealistische en onredelijke standpunten inneemt en zich daardoor steeds minder onderscheidt van PSP en CPN.
4. Men signaleerde het gebrek aan vertrouwen in het beleid van de beide fraktiedeskundigen op dit gebied, die niet eens de steun kregen van al hun fraktiegenoten.
5. Men twijfelde aan de loyaliteit van de PPR tegenover het Kabinet Den Uyl.
6. Men vond het nogal wat dat een regeringspartij gebonden aan een regeerakkoord vaststelde dat Nederland uit de Navo moest treden. Zo werd het opgevat en uitgelegd en zo was het ook door de indieners van amendement nr. 98 bedoeld. Het kongres had weliswaar te kennen gegeven, dat besluiten van de PPR over het lidmaatschap van de Navo geen verandering meer konden brengen in de bij de deelname aan het Kabinet Den Uyl gestelde voorwaarden en als zodanig geen konsekventies hadden voor de deelname van de PPR aan het kabinet, maar zo eenvoudig was het niet.
7. De politieke rol van de PPR werd door de kongresuitspraken aanmerkelijk verkleind.
8. De komende onderhandelingen over een regeerakkoord in 1977 zouden moeilijk kunnen worden.
9. Er zou van dit kongres een radikaliserende invloed uitgaan op het PvdA-kongres.
10. De uitspraken werden niet gedeeld door de PPR-kiezers, want daar-

voor gingen ze veel te ver. Blijkens een onderzoek was 76 procent van alle kiezers en 61 procent van de PPR-kiezers ervoor dat Nederland lid bleef van de Navo. Voor uittreden was 9 procent van alle kiezers en 39 procent van de PPR-kiezers. Zeventig procent van de PPR-kiezers sprak de verwachting uit, dat Nederland lid van de Navo zal blijven zolang de Navo bestaat.¹¹

Den Uyl gestelde voorwaarden en als zodanig geen konsekwenties hadden voor de deelname van de PPR aan het kabinet, maar zo eenvoudig was het niet.

De PPR kwam in een netelig parket omdat ze er niet in slaagde haar bedoelingen duidelijk te maken. Met andere woorden: de PPR liep een enorme schade op. Bij dit Navo-kongres lag het beginpunt van de omslag, het beginpunt van de neergang van de PPR in de kiezersgunst. Geen partij kan het zich veroorloven op een kongres volstrekt andere zienswijzen aan te hangen dan de door haar kiezers op handen gedragen politieke leider verdedigt. Op het moment dat Bas de Gaay Fortman, daarin volledig gesteund door de fraktiewoordvoerder op dat deskundigheidsgebied, gedokumenteerd en wel de partij weldoordachte voorstellen voorlegde, hadden partijbestuursleden, kongresgangers en fraktileden daarop serieuzer moeten reageren dan toen gebeurde. Het gevolg was, dat de PPR geleidelijk aan de extra-aanwas verloor, welke bij de verkiezingen van 1972 was toegestroomd, mede omdat er zich binnen een jaar nog een aantal zelfvernietigende incidenten voordeed.

De schade kon niet meer worden goedgeemaakt, niet door de inspanningen van Bas de Gaay Fortman en mij om in de Tweede Kamer een meer genuanceerd beleid te voeren, dat niet direkt zou leiden tot beëindiging van de PPR-deelname aan het kabinet. Ze kon ook niet worden goedgeemaakt door partijvoorzitter Ria Beckers en buitenlandsekreteraris Dick Bot, die zich baserend op het wel door het kongres aanvaarde amendement over een politieke strategie hebben ingespannen de uitspraak over de Navo wat milder te maken. Dat lukte hun op het tweede Navo-kongres in 1975 toen het stuk: 'Een strategie voor vredespolitiek' werd aangenomen. Daarin stond te lezen, dat het besluit zich in te spannen om Nederland uit de Navo los te maken geenszins de kern vormde van het dokument dat het PPR-Navo-kongres in 1974 aanvaardde. De kern lag in de uitspraak dat de PPR de Navo beschouwt als een organisatie die DOOR HAAR BESTAAN het bewerkstelligen van duurzame vrede en veiligheid in Europa en de wereld in de weg staat. Navo en Warschaupakt verhinderen de opbouw van een veiligheidssysteem dat op overleving gericht is. Dergelijke militaire organisaties vergroten onvrede en onveiligheid en hebben daarom geen reden van bestaan (meer).

Het kongres zegt dan: 'Het PPR-besluit zich in te spannen Nederland los te maken uit de Navo, is te zien als een antwoord op de vraag welke bijdrage Nederland het best zou kunnen leveren om de opheffing van deze militaire organisaties te bevorderen.'

Ook viel in het kongresbesluit het volgende te lezen: 'De PPR ziet in de uitspraken van het Navo-kongres voorshands geen aanleiding de bestaande politieke samenwerking met de andere Nederlandse politieke partijen te verbreken. De PPR blijft het Navo- en defensiebeleid van het huidige kabinet primair toetsen aan Keerpunt 1972. Wel zal zij, op basis van het kongresbesluit van 22 juni 1974, uitdrukkelijker dan voorheen

pleiten voor opheffing van de Navo en/of uittreding van Nederland uit de Navo. De PPR zal zich, als konsekwentie van het voorgaande, ook met grote kracht keren tegen alle ontwikkelingen die Nederland steviger aan deze verdragsorganisatie zouden ketenen.

'Dit impliceert met name dat zij zich nadrukkelijk uitspreekt tegen een ver doorgevoerde militaire taakverdeling binnen de Navo. Vaste taakverdeling houdt een verdere en wellicht een langere verbondenheid met de Navo in, welke zich niet juist verhoudt tot een losmakingsstrategie. Met name houdt dit in, dat geen medewerking zal worden verleend aan het vervangen of aanschaffen van wapens in het kader van de huidige Navo-strategie.

'In het verzet tegen plannen die het door de PPR beoogde doel verder weg schuiven, zal blijken dat onze partij niet elke prijs wil betalen voor handhaving van de politieke samenwerking met andere partijen. De PPR blijft in de toekomst tot samenwerking op regeringsnivo bereid op voorwaarde dat een beleid wordt gevoerd waarin de Navo niet langer de hoeksteen (zie het kongresbesluit van 22 juni 1974) van het Nederlandse veiligheidsbeleid is.'

Met grote meerderheid verwierp het kongres een resolutie waarin werd gevraagd, dat de PPR het lidmaatschap van de Navo zou moeten opzeggen.

Ik was blij met deze besluiten, ook al werkten ze toen al niet meer in ons voordeel: het maakte het wat gemakkelijker om in de volgende jaren, tot 1982 toe, in de Tweede Kamer op het terrein van vrede en veiligheid te opereren.

Opmerkelijk is, dat de PPR, en dat geldt voor fracties, partijbestuur, themagroepen, kerngroep en kongres, zich nadien nooit meer serieus heeft beziggehouden met de vraag of Nederland de Navo zou moeten verlaten. Griekenland en Portugal werden parlementaire democratieën, de Amerikaanse oorlog tegen Vietnam kwam tot een einde, de aandacht verschoof naar konkrete akties tegen de neutronenbom, de kruisraketten, de verhoging van het defensiebudget, de uitbreiding van de Navo en de vestiging van Amerikaanse depots in ons land.

Emoties hebben kennelijk op het Navo-kongres de doorslag gegeven. De PPR bracht zichzelf veel schade toe. Niemand kan zeggen dat hij het niet had kunnen voorzien, dat is het trieste ervan.

Henk J. Waltmans

Noten:

1. *P.E. Maas. Kabinetsformaties 1959-1973, Den Haag 1982, p. 321.*
2. *De Volkskrant van 10 januari 1973 en De Tijd van 13 januari 1973.*
3. *13 juli 1973.*
4. *Verslag van de 4e vergadering van de Navo-werkgroep van de PPR van 20 maart 1973 (eigen archief).*
5. *Henk Waltmans, De PPR-visie op de buitenlandse politiek, in Jason Magazine, 1980, 5e jrg., nr. 5, pp. 7/8.*
6. *Vraaggesprek met Henk Waltmans in Vredesopbouw van mei 1973 (5-1973).*
7. *Notulen Tweede Kamerfractie PPR van 11 juni 1974 (eigen archief).*

8. Zie ook: *Henk Waltmans, De PPR en de Navo, De Limburger van 13 juni 1974.*
9. *Brief van het a.c.-Nuth aan het hoofdbestuur van de PPR van 30 juni 1974.*
10. *Deze weergave is mede gbaseerd op berichten in Trouw van 24 juni 1974, De Tijd van 24 juni 1974, De Volkskrant van 24 juni 1974 en het Eindhovens Dagblad van 25 juni 1974.*
11. *Bericht nr. 1648 NIPO betreffende een opinie-onderzoek gehouden op 8 en 9 juli 1974 (eigen archief).*

Jan W. Dirx is medewerker bij de PPR-Studiestichting en lid van Provinciale Staten van Gelderland.

De Verzorgingsstaat DE NADAGEN BESPROKEN

Een van de minder bekende adviesburo's van de regering is het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Dit buro bracht ter gelegenheid van zijn tienjarig bestaan een bundel opstellen uit onder de intrigerende titel *'De nadagen van de verzorgingsstaat'*. Het SCP brengt elke twee jaar een Sociaal en Cultureel Rapport uit. Deze rapporten geven een overzicht van ontwikkelingen op sociaal en cultureel terrein in de samenleving, onderbouwd met cijfers verkregen uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Dat het SCP in het begin van de jaren zeventig werd opgericht is natuurlijk geen toeval. De jaren '68 en '69 hadden ook in Nederland duidelijk gemaakt dat er zich ontwikkelingen in een maatschappij voordoen op het immateriële vlak, welke grote consequenties (kunnen) hebben voor de maatschappelijke en politieke verhoudingen. Voor beleidsmakers is het nooit prettig als ze gekonfronteerd worden met onverwachte zaken, want daar kunnen ze geen beleid op bouwen. Dus, probeer in te schatten wat er broeit in de samenleving en wat er zich aan nieuwe (alternatieve) situaties zal aandienen. Zoals dat dan een goede bureaucratische overheid betaamt, richt je een buro op dat onderzoek moet doen naar deze zaken en dat daarover dan rapporten en adviezen kan uitbrengen, welke natuurlijk nooit bindend mogen zijn.

De vijf Sociaal en Culturele Rapporten die het SCP de afgelopen tien jaar uitbracht tellen zo'n 1800 pagina's materiaal over de pluriforme Nederlandse samenleving. Er wordt natuurlijk een serie open deuren ingetrapt in deze rapporten (dat is nu eenmaal inherent aan sociaal-wetenschappelijk onderzoek), maar daarnaast staan er vele opmerkelijke zaken in. Trends die het SCP in een vroegtijdig stadium signaleert, ontwikkelingen in het denken van mensen welke vaak sneller gaan dan in de gevestigde maatschappelijke en politieke organisaties, enzovoort. Al met al meer dan voldoende materiaal voor een overheid om een toekomst-gericht beleid gestalte te geven.

Echter ook het SCP is het zelfde lot beschoren dat zovele andere al of niet goed werkende adviesorganen beschoren is: het lot van de burola. De rapporten werden geprezen bij hun uitkomen, ze werden uitvoerig

besproken in dag- en weekbladen, in vak- en overheidstijdschriften. Tijdens de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer citeerden de minister-president en de oppositieleider eruit om hun eigen gelijk te onderbouwen, maar daar bleef het dan ook bij. Het echt vorm geven van een beleid op basis van de konklusies die getrokken werden in de rapporten is nooit van de grond gekomen. Het is ook niet moeilijk in te zien waarom dat nooit gebeurd is. De echt interessante zaken die het SCP presenteerde zouden nogal ingrijpende wijzigingen in het gevoerde beleid met zich meebrengen en veel eisen van de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Gevestigde belangen en vastgeroeste ideologische konsepties gekoppeld aan het opportunisme van het korte-termijneffekt zijn in de politieke besluitvorming en in de beleidsvoorbereiding belangrijker en doorslaggevend dan het denken op lange termijn en het scheppen van randvoorwaarden die noodzakelijk zijn voor de ont-plooiingsmogelijkheden van een komende generatie.

Het SCP heeft de afgelopen tien jaar met lede ogen moeten aanzien hoe al de aanbevelingen onder dankzegging in een stoffige archiefkast werden opgeborgen en wilde natuurlijk revanche. Het tienjarig bestaan bleek daarvoor een geschikt tijdstip te zijn. Het bureau vroeg aan een aantal auteurs om 'parallel aan het Sociaal en Cultureel Rapport 1982 een publikatie te doen verschijnen die dezelfde materie op een vrijere, meer interpretatieve wijze aan de orde stelt'. Dr. Ph. A. Idenburg, die belast was met de redactie van het boek, zegt daarover: 'Deze opdracht was een uitdagende, omdat hij de auteurs, schrijvend op het breukvlak van verleden en toekomst, voor keuzes stelt die in sterke mate vergelijkbaar zijn met die waarvoor het kabinet staat: politieke keuzevragen.' De boodschap is duidelijk: kabinet jullie behoren te handelen zoals wij schrijven in dit boek, namelijk kijken naar de feitelijke situatie, kijken naar ontwikkelingen in de maatschappij zoals het SCP die beschrijft en op basis daarvan komen met een toekomstgerichte beleidsvisie. Minister L.C. Brinkman, die het eerste exemplaar van 'De nadagen van de verzorgingsstaat' in ontvangst mocht nemen, zei bij die gelegenheid over het verwijt dat de overheid niets doet met het werk van het SCP, dat met alle betrokkenen maar eens bezien moet worden hoe het beter zou kunnen, maar — zo kaatste hij de bal terug —: 'Dan zou tevens bekeken moeten worden, hoe bedoelde informatie, die toch vaak vrij abstract en generaal van aard is, meer toegesneden kan worden op het beleidsproces.' We mogen verwachten dat de komende tien jaar een discussie te zien zal geven tussen het SCP en de ambtelijke en politieke top in Den Haag over de beleidsrelevantie en -bruikbaarheid van datgene dat door het SCP wordt aangeleverd.

Nu naar de bundel zelf. In 'De nadagen van de verzorgingsstaat' wordt op een beperkt aantal beleidsterreinen door verschillende auteurs geprobeerd 'om te komen tot interpretatie van de in de vijf Sociale en Culturele Rapporten gesignaleerde ontwikkelingen'. Hoewel de auteurs alle bijdragen gezamenlijk besproken hebben tijdens het ontstaansproces van de bundel, zijn de persoonlijke invloeden van de schrijvers — gelukkig — terug te vinden in de bijdragen. Dit brengt aan de ene kant met zich mee dat de artikelen zowel naar karakter als naar diepgang variëren, maar

aan de andere kant wordt het boek daardoor wel levendiger en valt beter in te zien dat de persoon van de auteur in niet geringe mate bepalend is voor de konklusies die getrokken worden uit de gegeven maatschappelijke ontwikkelingen. In het hoofdstuk waarin Idenburg enige konklusies trekt uit de verschillende bijdragen geeft ook hij aan dat de kenbaarheid van de toekomst uitermate twijfelachtig is. Hij citeert W.A. Ascher die in zijn studie *'Forecasting, An Appraisal for Policy-makers and Planners'* aantoont dat zelfs in relatief 'harde' terreinen als verkeer, techniek, demografie en dergelijke 'de vooronderstellingen waarmee het onderzoek is begonnen, van grotere betekenis zijn dan de gehanteerde technieken'. 'En voorspellingen op het sociaal-politieke terrein zijn nog veel moeilijker betrouwbaar te maken.'

De vraag dringt zich nu natuurlijk op: waarom dan zo'n boek uitbrengen? In mijn ogen zit de waarde van 'De nadagen van de verzorgingsstaat' en soortgelijke toekomstgerichte boeken in het schetsen van alternatieven. In het schetsen van potenties, die opgesloten zitten in maatschappelijke processen die zich nu voltrekken en die we — tot op beperkte hoogte — iets kunnen bijsturen. Willen we dat bijsturen enigermate zinvol doen dan moet er een besef bestaan van waar we heen *willen* en heen *kunnen*. Willen beleidsmakers ook maar enigszins rekening gaan houden met alternatieve (afwijkingen) ontwikkelingsmogelijkheden, dan moeten ze deze eerst zelf kunnen bevatten. Ze moeten deze alternatieven in hun kleine grijze cellen tot leven weten te brengen. Want een bekende filosofische wet luidt: alleen het denkbare kan gedacht worden. Hetgeen wil zeggen dat mensen er eerst van overtuigd moeten zijn dat een alternatief ook in theorie mogelijk is, willen ze dat alternatief ook in hun eigen denken betrekken. Dat is een langzaam en moeizaam proces. Zo'n proces wordt bespoedigd door datgene wat gewaardeerde en (desondanks) creatieve geesten op papier zetten. In dit kader dienen dit soort boeken dan ook beoordeeld te worden. Leveren ze een bijdrage in het vergroten van de denkbare alternatieven van een dichtbije of verre toekomst van onze maatschappij. Een fraai voorbeeld levert dr. W. Albeda (iemand die tegenwoordig in geen enkele bundel in Nederland schijnt te mogen ontbreken). Hij is inmiddels zover dat hij het idee van het basisinkomen denkbaar vindt, maar alleen praktisch mogelijk in een tijd van hoogkonjunctuur. In de huidige tijd van recessie meent hij dat het niet betaalbaar is en hij zegt: 'Ik deel het optimisme van het PPR-rapport (PPR-schrift nr. 7, Basisinkomen, JD) in dat opzicht niet.'

W

at uitgebreider wil ik stil staan bij het verhaal van dr. P. Schnabel, getiteld *'Nieuwe verhoudingen tussen burger en staat'*. Hij behandelt in deze bijdrage het centrale thema uit de politieke filosofie: wat kan en mag een staat in relatie tot zijn burgers? Sinds in 1651 *'Leviathan'* van Thomas Hobbes verscheen tot in onze tijd een auteur als Robert Nozick, die in 1974 zijn *'Anarchy, State, and Utopia'* publiceerde, is de verhouding staat-burger een veel besproken en tot in alle uitersten geïnterpreteerd politiek-relevant geschilpunt.

Schnabel begint met te stellen dat de verzorgingsstaat geen ideologie heeft. 'De konklusie dat de verzorgingsstaat geen ideologie heeft, maar eigenlijk wel nodig zou hebben, wordt in de sociologie en de politiko-

logie algemeen aanvaard.' Dat deze stelling niet onomstreden is moge blijken uit het volgende citaat uit de rede van mr. drs. L.C. Brinkman (de minister van WCV dus) bij de aanbieding van het boek: 'Ik constateer dat de maatschappelijke idealen, principes en doelstellingen welke tesamen de ideologische grondslag van de verzorgingsstaat uitmaken op de tocht zijn komen te staan. Soms heb ik zelfs de indruk dat de huidige verzorgingsstaat haar grondslag niet eens meer wenst te kennen.' Dit verwijt van de minister kan niet op de auteur slaan, want Schnabel geeft een heldere uiteenzetting over het niet-ideologische karakter van de verzorgingsstaat. Hij beziet de verzorgingsstaat als 'een instrument in dienst van een ideologie'. En daarmee wordt dan het 'klassieke liberalisme' bedoeld, een ideologie waarin 'de staat in principe geen andere rol toebedeeld (is) dan die van bewaker van de vrijheid van de burgers'. In de praktijk echter, zegt Schnabel, heeft de verzorgingsstaat zich ontwikkeld in de richting van een 'totale staat'. En juist omdat de verzorgingsstaat geen eigen ideologie heeft en daardoor geen doel in zichzelf geworden is, maar slechts een instrument gebleven is, is een ontwikkeling in 'totalitaire richting verhinderd'. De auteur maakt niet duidelijk welk verschil hij ziet tussen 'totale staat' en 'totalitaire staat'. In de beschrijving die hij geeft van de feitelijke situatie van de verzorgingsstaat kunnen heel duidelijk totalitaire trekken onderkend worden. Een oorzaak hiervoor is, in mijn ogen, te vinden in het gegeven dat de verzorgingsstaat bezien naar zijn ideologie dan wel geen doel in zichzelf is, maar dat de verzorgingsstaat bezien naar zijn organisatievorm dat wel is. Het bureaucratische model volgens hetwelk de verzorgingsstaat vorm gegeven is, is naar zijn aard gericht op eigen voortbestaan, beheersing en groei.

In zijn analyse van ontstaan en groei van de verzorgingsstaat geeft Schnabel duidelijk aan hoe de verzorgingsstaat van karakter veranderd is. 'De garantie van een basisnivo van welzijn voor iedereen is geleidelijk vervangen door het streven naar maximilisatie van het welzijn van allen.' Zijn politieke en ideologische benadering van de problematiek is duidelijk en overtuigend, maar helaas ontbreekt een schets van de samenhang tussen de ontwikkeling van de verzorgingsstaat en een ontwikkeling van de economische en sociaal-economische verhoudingen. Zeker als Schnabel duidelijk de verzorgingsstaat plaatst in het kader van een klassiek-liberale ideologie en daarnaast de verzorgingsstaat mede de functie geeft van het in stand houden van de burgerlijke samenleving ('Sociale zekerheid als garantie voor politieke stabiliteit en maatschappelijke rust') zou het 'kapitalisme' in de analyse niet mogen ontbreken. Want zowel het liberalisme als de burgerlijke waarden en normen zijn nauw verweven met de kapitalistische economie, de economie van de vrije ondernemingsgewijze produktievorm. Dit aspect had zeker betrokken moeten worden als Schnabel verderop in zijn verhaal bij de schets van de huidige problemen van de verzorgingsstaat met name de financiële problemen voorop stelt. Een goed begrijpen daarvan kan alleen gebaseerd zijn op een begrijpen van de samenhang tussen de opbouw van de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog en de sociaal-economische ontwikkeling in die periode. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het in juni 1982 in Socialisme en Democratie verschenen artikel van Paul Kalma en

Marnix Krop, *'Verzorgingsstaat en klasse(n)compromis'*.

In zijn wat algemener analyse-gedeelte gaat Schnabel met name in op het relatief totale karakter van de verzorgingsstaat, maar in zijn specifiekere analyse-stuk — waar hij een aantal actuele problemen bespreekt — behandelt hij vrijwel alleen de betaalbaarheidsvraagstukken. Dat is een gemis, want hierdoor komt een van de fundamentele problemen in de verzorgingsstaat, de relatie burger-staat, in de lucht te hangen. De auteur geeft het probleem wel aan, maar werkt het niet uit in een concrete probleem-analyse, slechts op abstract nivo gaat hij erop in. Het betreft de niet op te lossen spanning die bestaat tussen het op kollektief welzijn gericht zijn van de verzorgingsstaat en het op individueel welzijn gericht zijn van het individu, de burger. Het functioneren van de verzorgingsstaat verloopt voor de individuele mens, als verzorgingsobject, in het algemeen frustrerend of zelfs schokkend of beangstigend (afgezien van de resultaten van dat proces in de vorm van financiën of voorzieningen). In het proces wordt namelijk de individualiteit weggenomen en wordt het 'object' bekeken naar zijn 'verzorgingsprobleem'. Daarmee wordt een zich uniek en volwaardig voelend mens gereduceerd tot een 'bijstandsmoeder, werkloze schoolverlater of kankerpatiënt'. De verzorgingsstaat scheidt daarmee bureaucratische groepen die maatschappelijk en sociaal zich nooit gevormd hebben: de minimum-inkomens, de werkloze ouderen, de werkloze jongeren, de AOW-ers, de WAO-ers, de vrouwen, de tweede-generatie buitenlandse werknemers, enzovoort. Allemaal groepen waarvoor maatregelen genomen moeten worden in de vorm van uitkeringen of voorzieningen. Hiermee wordt de verzorgingsstaat uiteindelijk niet meer een staat van individuele burgers, maar een staat van als zorg-objekten functionerende bureaucratisch bepaalde kollektieven of groepen. Dit probleem had Schnabel in zijn concrete uitwerkingen meer moeten betrekken. Want als we spreken over de toekomst van de verzorgingsstaat zijn de financiële problemen natuurlijk uitermate belangrijk en op de korte termijn zelfs voor grote groepen burgers van levensbelang, maar op de lange termijn is doorslaggevend de vraag: benaderen we het persoonlijke als het bijzondere, of gaat het persoonlijke op in het algemene. Met andere woorden, kiezen we voor een meer individu gerichte maatschappij-ordening en aksepteren daarbij tot op zekere hoogte ongelijkheid, onzekerheid en concurrentie of vervolmaken we de verzorgingsstaat zodat het algemene welzijn gemaximaliseerd wordt? In mijn ogen is het wezenlijke probleem niet het feitelijk gegeven dat de verzorgingsstaat in zijn financiering bedreigd wordt en daarmee de zekerheden van mensen op de tocht komen te staan, maar dat de verzorgingsstaat zelf bedreigend is en daarmee de vrijheid van mensen ondermijnt.

Met betrekking tot de toekomst van de verzorgingsstaat durft Schnabel niet al te veel te zeggen. Wel zegt hij, dat als we nog wat willen redden van de verzorgingsstaat we onze blik moeten richten op de Verenigde Staten en Japan, omdat 'de vitaliteit en het aanpassingsvermogen van die samenlevingen nooit door de illusie van de gegeneraliseerde solidariteit is verstart'. Of een terug treden van de verzorgingsstaat op deze wijze een juiste is om vitaliteit en vrijheid weer nieuwe inhoud te geven, betwijfel ik. Veel meer hoop is te putten uit ontwikkelingen die zich juist buiten de

kaders van de verzorgingsstaat aftekenen, in het zogenaamde alternatieve circuit. Vormen van nieuwe solidariteit, van hulp, huisvesting, voeding en onderwijs die zich daar aandienen hebben in ieder geval een vonkje hoop in zich dat het 'bijzondere' nog waarde heeft. Deze alternatieven zullen zeker niet zaligmakend zijn, maar dat ze mede bepalend zullen zijn voor het 'nieuwe gezicht van de verzorgingsstaat' lijkt wel zeker. Ook Schnabel wijst op deze ontwikkelingen en op het probleem dat dit met zich meebrengt om iets zinvol te zeggen over de toekomst van de verzorgingsstaat, omdat een aantal relevante ontwikkelingen zich juist voltrekken buiten de kaders van die verzorgingsstaat.

In vele van de andere bijdragen in het boek worden nieuwe alternatieve ontwikkelingen ook genoemd en meestal positief gewaardeerd. Het Welzijnsweekblad zette zelfs als kop boven een interview met Idenburg: 'Kleinschalige sociale bewegingen worden de motor van het tijdperk na de verzorgingsstaat'. Hierin ligt dan ook voor een groot gedeelte de waarde van het boek. In meer of mindere mate zijn de auteurs erin geslaagd hun denkraam zo ruim te maken dat ook nieuwe ontwikkelingen in beeld kwamen. De waarde van het boek ligt ook nog op een heel ander vlak. Het boek geeft overduidelijk de betrekkelijkheid van toekomst-denken aan op basis van huidige ontwikkelingen. Een maatschappij die zo kompleks en levendig is als de onze, kent geen eenduidige toekomst. De vele onzekere factoren en de menselijke vrijheid maken de toekomst steeds opnieuw tot een avontuur, tot een uitdaging. En zoals elke uitdaging zit ook hier een grote mate van onzekerheid in opgesloten met angst en lijden, maar ook met voldoening en schoonheid. En is het niet juist de verzorgingsstaat die de toekomst wil plannen en de onzekerheid wil wegnemen? De burger in de verzorgingsstaat zal zijn vrijheid opnieuw zelf moeten gaan invullen.

De subtitel van het boek 'Kansen en perspectieven voor morgen' nodigt uit om te lezen, en iedereen voor wie morgen nog spannend is, zou dat zeker moeten doen.

Jan W. Dirx

'De nadagen van de verzorgingsstaat', onder redactie van dr. Ph. A. Idenburg, Meulenhoff Amsterdam 1983, 272 blz., f 35,—.

Publikaties

EEN NUTTIG POLITIEK JAAR-BOEK

Sinds een aantal jaren bestaat in Groningen, verbonden aan de Rijksuniversiteit het *Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. Het werd opgericht door prof. Lipschits om te voorzien in het tekort aan belangstelling voor politieke partijen in de politikologie. De sterke Amerikaanse oriëntatie van de politikologie was daar mede schuld aan. Uit de beginperiode stamt een serie boekjes, die nu bij De Slegte te koop liggen. Sommige daarvan zijn zeker de moeite waard.

Ondertussen is, met het verdwijnen van Lipschits uit de staf, de taakstelling van het centrum veranderd. Men legt nu meer aksent op de dienstverlening. Zo beantwoordt het centrum de meest uiteenlopende verzoeken om informatie. Belangrijkst blijven toch de documentatie-activiteiten. Men beheert verschillende bestanden, zoals een systematische bibliografie, een handbibliotheek en brochurekollektie, een kollektie dag-, week- en partijbladen en een geluidsarchief gevuld met integrale opnamen van belangrijke partijkongressen. Als laatste ondersteunt het Documentatiecentrum het verrichten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar politieke partijen. Regelmatig verschijnen de jaarverslagen van het Documentatiecen-

trum. Nu het centrum probeert wat meer naar buiten te treden, leek het nuttig daaraan aandacht te besteden door het *Jaarboek 1982* te recenseren, waarin meer dan in het verleden speciaal geschreven artikelen zijn opgenomen.

De kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen in het jaar 1982 is een zeer feitelijk overzicht, dat wel compleet genoemd mag worden omdat zelfs de verkiezing van de PPR-vice-voorzitter erin vermeld staat. Na een weinig verrassend algemeen hoofdstuk worden per partij de belangrijkste gebeurtenissen vermeld. Daarin worden alle partijen behandeld die nu in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn. Dat criterium garandeert een zekere wetenschappelijke objectiviteit, maar is niet erg gelukkig. Daardoor vallen interessante partijpolitieke zaken als de FNP, SP, DS'70 en Boerenpartij maar ook het verschijnsel van plaatselijke partijen of kieslijsten weg. Het betekent ook dat de Centrumpartij gewoon op haar alfabetische plaats aan de orde komt.

Daarop volgt een becommentarieerde weergave van de letterlijke tekst van de Algemene Ledenvergadering van D'66 in juli '82. Het kongres waar Jan Terlouw besloot toch weer lijsttrekker te willen zijn en de strategische discussie speelde over wel/niet deelnemen aan een CDA-VVD-kabinet. Het

inleidend commentaar plaatst die discussie in de verhouding tussen partij-elite en actieve achterban. Zonder D'66 voor te willen stellen als een door een elite bestuurd partij moet toch gekonkludeerd worden dat ook bij D'66, dat bijzondere pretenties had op het gebied van de interne partijdemocratie, de normale oligarchische tendensen aanwezig zijn. Bovendien blijkt dat het directe democratiemodel van D'66 (elk lid heeft stemrecht op het kongres) veel gemakkelijker dan het representatiemodel (afdelingen wijzen afgevaardigden aan) kan leiden tot een averechts resultaat. Een regelmatig bezoeker van partijkongressen kan de spanning uit de letterlijke weergave nog wel lezen. Tegelijkertijd raak je echter toch steeds verder doordrongen van het belachelijke van zulke discussies waar 33 mensen thuis bedachte volzinnen deklameren. Opvallend voor D'66 is de manier waarop men elkaar aanspreekt: 'klubgenoten', 'politieke geestverwanten'. Ook bij D'66 vertellen ze elkaar dat ze zo gegroeid zijn, zoveel beter naar elkaar luisteren. Een scherpere selectie zou de leesbaarheid bevorderen, maar het jaarlijks publiceren van een spannend kongres verdient voortzetting.

In een volgend artikel worden de lotgevallen behandeld van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, die bestond van 1921 tot aan de Wereldoorlog. Deze partij werd opgericht om de toenemende roomse invloed te keren en verzet te zich tegen de interkonfessionele samenwerking. Bovendien verwierp de HSG de scheiding tussen staat en kerk. Een nuttig, gespecialiseerd historisch artikel, dat werd gebaseerd op een archief-inventarisatie.

De belangrijkste stukken zijn de twee volgende, gebaseerd op so-

ciaal-wetenschappelijk onderzoek. Het eerste maakt een internationale vergelijking naar de mate van homogeniteit binnen politieke partijen van vier Europese landen. Daarbij is gekeken naar inhoudelijke meningsverschillen in het actieve kader. De interne partijhomogeniteit wordt verklaard uit vier factoren: interne partijfactoren; nationale partijsysteem; kiesstelsel en de economische ontwikkeling. Voor Nederland waren vier partijen in het onderzoek opgenomen: PvdA, CDA, D'66 en de VVD. Het zal niemand verbazen dat er verschillen blijken tussen de conservatieve en de progressievere partijen, waarbij het D'66-kader dichter bij de sociaal-democratische dan bij de liberale partijen blijkt te staan. Verder is het CDA-kader over de meeste *issues* verdeeld, zoals alle centumpartijen met een spilfunctie in regeringsvorming intern sterk verdeeld zijn. Opvallend is dat de PvdA tot de minst verdeelde partijen behoort. In het volgende artikel wordt de ontwikkeling van de visies van partijen op het Nederlandse buitenlandse beleid in kaart gebracht. Daarvoor zijn de programma's vanaf 1945 genomen van KVP/CDA, PvdA en VVD, waaruit interessante ontwikkelingen blijken. De PvdA is steeds het meest concreet geweest. De relatieve belangstelling voor buitenlandse politiek bleef ongeveer gelijk, de fluktuaties liepen niet parallel met de economische conjunctuur. Geen der partijen erkende strijdigheden tussen sommige (nationale) belangen. Daarmee ontlopen de partijen zelf essentiële keuzen en onthouden de kiezers enkele expliciete fundamentele keuzen. Verschillen in oriëntatie bleken in het benadrukken van bepaalde belangen. De PvdA legde de nadruk op humanitaire nationale belangen, de VVD

vooral op de stabiliserende (veiligheids)belangen. KVP/CDA onderstrepten meestal de stabiliserende belangen, maar gaven soms prioriteit aan humanitaire (bijvoorbeeld voor Zuid-Afrika). De PvdA tenslotte heeft duidelijk meer en eerder dan de andere partijen nieuwe onderwerpen aangedragen in haar buitenlandse paragrafen.

Van zulk sociaal-wetenschappelijk onderzoek mag men noch grote ontdekkingen, noch veel nieuwe inzichten verwachten. Wel kan het dienen als bevestiging of ontkenning van al bestaande indrukken en kunnen nieuwe verbanden worden gezien. Beide artikelen dragen dat in voldoende mate aan, hoewel door de selectie van alleen grotere partijen vertekeningen snel kunnen optreden. Dat ze geschreven zijn in het proza van de sociale wetenschapper, die verleerd is rekening te houden met zijn lezer, moet men maar voor lief nemen.

Bekijken we het jaarboek als totaal, dan moet vastgesteld worden dat het een nuttige uitgave is, waaraan echter nog wel het een en ander verbeterd kan worden. Een politiek jaarboek missen we in Nederland sinds Dick Houwaart gestopt is met zijn verzameling oubolligheden. Een jaarboek met een feitelijk overzicht van gebeurtenissen, een paar wetenschappelijke artikelen en een aantal commentaren van journalisten en politici zou zeker in een behoefte kunnen voorzien. Dat is een wat andere formule, waarvoor het Documentatiecentrum dus auteurs van buiten zou moeten aanzoeken. Men zou men kunnen vragen opvallende gebeurtenissen of ontwikkelingen te bespreken. Om drie voorbeelden te noemen uit de kroniek in dit jaarboek. Verschillende partijen hadden op basis van enquêtes e.d. behoorlijke verwachtingen van de

Tweede Kamer-verkiezingen (PPR en PSP) maar kwamen uiteindelijk toch bedrogen uit. Waaraan zou dat kunnen liggen? De klein-rechtse partijen bleken het afgelopen jaar in staat een behoorlijk breed verzet te organiseren tegen de Ontwerp-wet Gelijke Behandeling. Hoe ging dat? Bij kollegevorming werd regelmatig samengewerkt door VVD en PvdA, onder uitsluiting van het CDA. Is dat te verklaren uit plaatselijke politiek, wat is het landelijke belang ervan? Zou het jaarboek zich zo ontwikkelen dan kan ik het wellicht een volgende keer echt aanraden.

Jaap P. de Jong

Jaarboek 1982 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen 1983. Dit Jaarboek kan men bestellen door f 15,00 over te maken op giro 826171 t.n.v. Rijksuniversiteit Groningen onder vermelding van 'Jaarboek 1982 DNPP 084504'.

Berichten

BESTUURLIJKE ORGANISATIE De vierde bestuurslaag

Al zeer veel jaren wordt er in Nederland gedacht, gesproken en geschreven over de organisatie van het binnenlands bestuur. En die discussie betreft zowel de functionele als de territoriale organisatie. Onder functionele organisatie wordt verstaan de verdeling van de bevoegdheden, taken en middelen over de verschillende bestuurslagen. Territoriale organisatie betreft de afbakening van de bestuursmacht over een stukje Nederland (de grootte van de gemeenten, regio's of provincies).

Het trefwoord bij de functionele organisatie is *decentralisatie*. Want het uitgangspunt dat tot nu toe onomstreden deze discussie bepaalt is: besluitvorming dient plaats te vinden op een zo laag mogelijk nivo. Dat houdt dus in dat de rijksoverheid taken, bevoegdheden en middelen moet overhevelen naar provincies en gemeenten en dat provincies moeten overhevelen naar gemeenten. Deze intenties worden al jarenlang uitgesproken door opeenvolgende kabinetten, maar tot nu toe niet of nauwelijks in de praktijk gebracht. De huidige minister van Binnenlandse Zaken, mr. J.G. Rietkerk, heeft aangekondigd dat hij op korte termijn het parlement de eindversie van het *Decentralisatieplan* zal aanbieden, met daarin op-

genomen concrete decentralisatievoorstellen. De verwachtingen zijn echter niet hoog gespannen, want het voorlopig decentralisatieplan telde wel bijzonder veel pagina's maar bijzonder weinig concrete plannen. Op zich geen wonder want dit soort plannen moeten grotendeels worden opgesteld door die ambtenaren en afdelingen van departementen, die nu de te decentraliseren taken behartigen. En wie maakt zijn eigen werk overbodig? Decentralisatie was en is ook nog altijd het argument als het gaat om gemeentelijke herindeling. De redenering is: gemeenten krijgen meer taken; kleine gemeenten kunnen die taken niet aan; dus moeten er via het proces van gemeentelijke herindeling grotere gemeenten gevormd worden. Inmiddels zijn al vele kleine gemeenten verdwenen en een hele serie herindelingsprocessen doorgevoerd, echter: geen enkele aanzet tot decentralisatie is daarop gevolgd. Geen wonder dat het verzet tegen herindeling, dat altijd al hevig geweest is, de laatste tijd omvangrijker wordt. Zeker nu recente onderzoeken uitwijzen dat gemeentelijke herindeling in het algemeen gepaard gaat met grote financiële offers voor de betrokken gemeenten en dus voor de burgers.

Bij gemeentelijke herindeling raken functionele en territoriale organisatie elkaar, omdat een bepaalde grootte gewenst wordt voor bepaal-

de taken. Ook bij een ander, minder bekend, aspekt van de bestuurlijke organisatie vinden we deze raakvlakken en dat is bij de *provinciale herindeling*. De geschiedenis van de meningsvorming over provinciale herindeling in Nederland lijkt enigermate op bingo, want het wemelt van de getallen variërend tussen 44 en 11. Het ene uiterste was Nederland opdelen in 44 gewesten (mini-provincies) en de huidige provincies opheffen en het andere uiterste was de huidige 11 provincies handhaven. Hoe staat die discussie er nu voor?

Eerst echter dit, waarom wordt er gedacht over provinciale herindeling? Aan de basis van deze discussie ligt het zogenoemde *regionale gat*. Men konstateerde dat een aantal problemen en vraagstukken op het bestuurlijke vlak zich aandienende op het regionale nivo. Dat wil zeggen op een nivo dat de gemeentegrenzen oversteeg, maar niet in een hele provincie speelde. Een sprekend voorbeeld is het vraagstuk van de werkloosheid. Hoge werkloosheidscijfers komen voor in bepaalde regio's, zoals de Oostelijke Mijnstreek in Zuid-Limburg en de regio Nijmegen. Terwijl andere delen van deze provincies 'normale' werkloosheidscijfers kennen. Teneinde het regionale gat op te vullen werd gedacht aan een uitbreiding/verkleining van de provincies. De huidige provincies zouden vervangen moeten worden door regionale provincies nieuwe stijl, die een serie nieuwe taken zouden krijgen, voor een groot gedeelte overgeheveld van rijks- en gemeentenivo. Over de gewenste territoriale grootte van deze 'doe-provincies' hebben zich de afgelopen tien jaar velerlei meningen ontwikkeld, variërend tussen de bovengenoemde uitersten. Naast de discussie over de omvang van de nieuwe provincies is er ook steeds gesproken

over de nieuwe taken voor deze provincies. Met name het voorkomen op een aantal terreinen de positie van de gemeente te verzwakken ten gunste van de provincies nieuwe stijl, riep veel weerstand op. Het verzet tegen de plannen voor provinciale herindeling kwam echter niet alleen vanuit de gemeenten, omdat ze taken zouden moeten afstoten, maar ook vanuit de bestaande provincies, want zij hebben natuurlijk weinig belang bij het verkleinen van hun territorium, wel echter bij het uitbreiden van hun taken. De lobby voor de nieuwe provincies werd aangevoerd door een aantal potentiële nieuwe provincies, het gewest Twente, de Rijnmond en de Polders.

Er kunnen echter jarenlang plannen gemaakt worden, maar of daar uiteindelijk ook iets van uitgevoerd wordt, hangt in niet geringe mate af van de beschikbare financiële middelen. Nu is recentelijk niet alleen duidelijk geworden dat gemeentelijke herindeling uiteindelijk alleen maar geld kost, maar is ook berekend dat provinciale herindeling vele miljoenen uit 's lands schatkist zal kosten en dat kan natuurlijk niet in deze tijd. Minister Rietkerk schrijft dan ook op 31 mei 1983 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer: 'Ook zou het invoeren van provincies nieuwe stijl leiden zowel tot hoge reorganisatiekosten als tot een belangrijke structurele verhoging van de provinciale bestuurskosten.' In deze brief kondigt Rietkerk aan dat hij afziet van een provinciale herindeling om te komen tot provincies nieuwe stijl. Wel zal Zuid-Holland opgesplitst worden en zullen de Polders een provincie gaan vormen. Naast het genoemde financiële argument om af te zien van de reorganisatie noemt Rietkerk ook het 'gevaar van een fundamentele aan-

tasting van de positie van de gemeenten'.

Deze voornemens komen echter niet meer tegemoet aan de oorspronkelijke vraagstelling, te weten de opvulling van het regionale gat. Als dit gat niet opgevuld kan worden vanuit het provinciale nivo, dan is het logisch aan de andere kant te zoeken en dus uit te komen bij de gemeenten. De vereniging van Nederlandse Gemeenten die hier natuurlijk al in een aantal eerdere stadia op geweest had, krijgt nu haar zin want Rietkerk kiest voor *intergemeentelijke samenwerking* om de zich aandienende regioproblematiek aan te pakken. Teneinde er voor te zorgen dat de samenwerking tussen gemeenten geen wildgroei van varianten zal gaan vormen is het ontwerp van wet gemeenschappelijke regelingen op een aantal punten aangepast. Deze wet moet het kader gaan vormen, waarbinnen intergemeentelijke samenwerking gestalte moet krijgen. De provincies krijgen een aandeel in de oplossing van de regionale problematiek door toekenning van een stroomlijnende, toezichthoudende en konfliktbeslechtende rol ten opzichte van de intergemeentelijke samenwerking.

Het is een goede zaak dat bij bestuurlijke organisatie/regorganisatie uitgegaan wordt van het laagste bestuursnivo. Op vele plaatsen zijn in de loop der jaren vormen van intergemeentelijke samenwerking ontstaan om gemeenschappelijke problemen aan te pakken. Als op een moment belangen parallel lopen, dan blijken samenwerkingsvormen ook van de grond te kunnen komen. Voorwaarde daarvoor is wel dat zulke samenwerkingsvormen ook taken, bevoegdheden en middelen moeten hebben om de regioproblematiek aan te kunnen. Dat moet wettelijk mogelijk

zijn en daarbij mag geen vetorecht van een individuele gemeente gelden. Integendeel, als er zich vormen van intergemeentelijke samenwerking ontwikkelen dan betekent dat, dat ook daar politieke meerderheden moeten beslissen en dat ook daar politieke verantwoordelijkheid gedragen moet worden en dus politieke vertegenwoordigers moeten zitten die rechtstreeks door de burger gekozen zijn.

Rietkerk en met hem vrijwel alle partijen in Nederland willen geen *vierde* bestuurslaag. In zijn eerder genoemde brief zegt de minister ook heel uitdrukkelijk dat intergemeentelijke samenwerking niet mag uitgroeien tot zo'n vierde bestuurslaag. Het lijkt echter vrijwel onmogelijk daarvoor niet te kiezen. Want of de intergemeentelijke samenwerking stelt niets voor en hoeft dan ook niet een aparte bestuurslaag te worden, maar beantwoordt dan niet aan de gestelde verwachtingen. Of de samenwerking stelt wel iets voor en kan iets doen aan de regioproblematiek, maar dan dient ook politieke controle plaats te vinden en die is nou eenmaal het zuiverst bij direkt gekozen vertegenwoordigingen. Als we constateren dat in de Nederlandse bestuurlijke organisatie een gat ligt op het regionivo en dat je de drie andere nivo's niet kunt missen, dan ligt de oplossing van een vierde bestuurslaag voor de hand. Argumenten daartegen staan vrijwel steeds los van de werkelijkheid en bevinden zich op een abstract nivo (het wordt zo onduidelijk voor de burger), terwijl de problemen met de dag groter worden.

Overigens: de Bondsrepubliek telt vijf bestuurslagen en toch hebben ze daar niet het idee dat het een onoverzichtelijke chaos is, tenminste niet meer dan in Nederland. (JD)

DRIE VINGERTJES OP ÉÉN BUIKJE

Het omslag behelst een rode hand, waarvan drie vingers omhoog wijzen. De titel luidt: VOOR EEN LINKSE DOORBRAAK. Links is het, immers: links is alleen links als er links op staat. Maar of dit manifest van het INITIATIEF LINKS SAMENWERKINGSVERBAND tot een doorbraak zal leiden, staat te bezien. Ik hou voorlopig op drie vingertjes op één buikje.

De ondertekenaars zullen bij de opstelling van hun manifest toch ook even gedacht hebben aan 'de doorbraak', die — overigens ook niet in alle opzichten geslaagde — poging om direct na de Tweede Wereldoorlog socialisten, progressieve liberalen en konfessionelen in één politiek tehuis, de PvdA, te verenigen. Het getuigt van weinig historisch besef een oproep tot fusie van CPN, PSP en PPR te sieren met dit begrip. Voor een echte en ook gewenste doorbreking van verstarde politieke verhoudingen komt meer kijken dan de 87 ondertekenaars en de 500 sympathisanten die men rond de jaarwisseling bij elkaar wil brengen. Daar zijn kiezers voor nodig. Heel veel kiezers. Meer dan de optelsom van klein links. Of dat lukt met dit initiatief betwijfel ik na lezing van het manifest. Om wat er wèl en om wat er níet in staat.

Wat staat erin?

Links biedt de sociale bewegingen, met inbegrip van de vakbeweging onvoldoende perspectief: de PvdA is te gematigd en de rest is verdeeld, te veel met zichzelf bezig en te klein. Dat laatste kan verholpen worden door samenwerking, bundeling, federatie en tenslotte fusie. Europese (1984) en Kamerverkiezingen (1986) vormen de katalysatoren in dit proces. Zoiets

gaat natuurlijk van au. De drie partijen die niet in staat zijn keuzen te maken tussen tegenstrijdige belangen en idealen in hun streven het de sociale bewegingen naar de zin te maken, zullen hun identiteit moeten opgeven: "Het onvermogen om afstand te nemen van de oude identiteit leidt ertoe dat mensen en groepen afhaken, leidt tot een zichzelf bevestigend isolement."

De ondertekenaars zijn in elk geval tot de konklusie gekomen dat niet één maatschappelijke faktor de oorzaak is van alle ellende (waar en wanneer heeft de PPR dat overigens ooit beweerd?) en bepleiten probleemanalyse en -oplossing vanuit verschillende invalshoeken. Deze kunnen tezamen gebracht worden onder de noemer vrijheidslievend socialisme dat blijkens de rest van de tekst een duidelijk feministisch stempel draagt. Onduidelijker maar bepaald niet afwezig vleugen van ekologisme.

De initiatiefnemers presenteren geen program maar beginnen ook niet blanko: "We bouwen voort op de ervaring die we hebben opgedaan in de partijen en bewegingen waarvan we deel uitmaken." Met een zekere terughoudendheid formuleren ze een aantal oriëntatiepunten (om duidelijk te maken waar ze staan) rond de thema's vrede & veiligheid, man/vrouw, sociaal-ekonomisch beleid, demokratiesering.

Wat staat er niet in?

1/ Wél een analyse van de breuk tussen partijen en sociale bewegingen, maar geen woord over de breuk tussen kiezer en politieke partij. Politieke partijen worden gedefinieerd als spreekbuis van sociale bewegingen en de aanhang van de linkse partijen niet als burgers, personen, individuen, maar

allereerst als deelnemers aan sociale bewegingen. Wat is dat anders dan het ouderwetse, evenzeer reducerende begrip massa's?

2/ Maar ook de relatie van Linkse Doorbraak tot de bewegingen blijft in het vage. Hoever wil men gaan in ondersteuning van hun eisen? Zijn die allemaal, onder alle omstandigheden gerechtvaardigd? Welke keuzen maakt men? Kollektivering van de huishouding bijvoorbeeld, hoort dat erbij?

3/ Wat wil Linkse Doorbraak met zijn nieuw verworven macht doen? Over bestuurlijke verantwoordelijkheid wordt niet gerept, noch over de parlementaire democratie en haar funktioneren. Nogal in discussie, dacht ik zo.

4/ Geen verdere versplintering, maar men vertelt niet hoe men tijdens het fusieproces de identiteitsgevoelige vleugels binnenboord denkt te houden: horizontalen, rode kousenkerk, groenen.

5/ Je kunt niet alles opschrijven, akkoord. Maar in een paragraaf over vrede wél de obligate slogan: Nederland uit de NAVO en niéts over sociale verdediging. Dat geeft te denken.

6/ Niets over een nieuwe kijk op arbeid, automatisering, recht op luiheid, basisinkomen. En daar ligt toch de kern van de discussie inzake de vragen rond arbeid & inkomen.

7/ Het manifest doet geen keus tussen traditioneel-socialistische (stimulering, socialisatie), ekologistische (natuurbehoud, kringloop) en libertaire oplossingen (economische zelfstandigheid). Ik zeg niet dat ik beter kan, maar ik beweer dan ook niet dat de PPR met PSP en CPN moet fuseren omdat de eigen identiteit belemmert in het maken van keuzen.

8/ Naar wie en waarheen wil men doorbreken? Iets in de trant van: de PvdA graast het centrum af en

als Uyl even niet oplet nemen wij zijn ontevreden linkse kiezers over. De armoede van de linkse, abstracte, reductiestrategie die mensen, bewegingen, partijen alleen maar van die ene schaal wil kunnen aflezen.

Huiskamervraag: vat in drie woorden samen, wat is de PPR, de PSP, de CPN of LSD (Linkse Doorbraak)? Antwoord: links van PvdA. En daarmee is alles gezegd: geen eigen idee, geen eigen kleur, geen eigen plaats. Niks. Gewoon: links van PvdA.

Rouke Broersma

PPR

9

SCHRIFTEN

LASTEN VERSCHUIVING

Over Arbeid,
Kapitaal
& Milieu

PPR **STUDIESTICHTING**
SINGEL 277/1012 WEG AMSTERDAM TELEFOON 020-22 60 18

Als negende deeltje in de serie PPR-Schriften, verscheen zojuist LASTEN-VERSCHUIVING. Erik Jansen en Piet Iedema gaan in dit Schrift zeer gedetailleerd in op de mogelijkheden voor een economisch systeem dat minder energie gebruikt en het milieu spaart.

In het huidige systeem worden overheidsuitgaven en sociale zekerheid voor het overgrote deel gefinancierd uit heffingen die drukken op de faktor arbeid. Werk is daardoor duur geworden. Logisch dus dat ondernemers die de keuze hebben, zoveel mogelijk zullen besparen op het gebruik van arbeidskracht. Het gebruik van kapitaalgoederen (machines), energie en grondstoffen daarentegen wordt in ons systeem nauwelijks belast. Zo kent Nederland een produktiestructuur die schaarse hulpbronnen verslindt en tegelijkertijd tot hoge werkloosheid leidt.

Zonder nu onmiddellijk van bovenaf allerlei ingewikkelde regelingen op te leggen, willen de auteurs van PPR-

Schrift 9 hier verandering in brengen door de prijsverhoudingen tussen de produktiefactoren (arbeid, kapitaal en energie) te veranderen.

Een groot aantal mogelijke beleidsvarianten passeert de revu. Uiteindelijk wordt gekozen voor een verlaging van het werkgeversaandeel in volksverzekeringen en ziektekostenverzekeringen (waardoor de arbeid goedkoper wordt), in combinatie met extra heffingen op energiegebruik. Voorzover deze lastenverschuiving negatieve koopkrachtkonsekwenties heeft, vindt kompensatie plaats door verlaging van premies en/of belastingen of de invoering van een partieel basisinkomen.

Juist door de zeer konkrete uitwerking van de geopperde plannen leveren de auteurs een waardevolle bijdrage aan de diskussies over een andere economie.

PPR-Schrift 9 telt 20 pagina's, kost f 4,- (exkl. f 1,60) en is te bestellen bij de Studiestichting, Singel 277, tel.: 020-226018.

RADIKALE NOTITIES

UITGAVE
Radikale Notities, kaderblad van de PPR, verschijnt vier keer per jaar. Jaargang 1983, nummer 3. Radikale Notities is een uitgave van de PPR-Studiestichting in samenwerking met de Stuurgroep Raads- en Statenwerk, Singel 277 1012 WG Amsterdam, 020-226018.

KOLOFON
Redactie:
Jan W. Dirx,
Jaap P. de Jong,
Anita M. Keuning,
Hans A. Verstraaten.
Vormgeving:
Joep Paulussen.

Zetwerk, lay-out & druk:
Stichting Studentenpers Nijmegen
Redactie-adres:
Singel 277, 1012 WG Amsterdam.

ABONNEMENTEN
f 25,- per jaargang (vier nummers). Voor abonnementen en bestellen losse nummers (f 6,00 + f 1,60 verzendkosten) is het adres:
Singel 277, 1012 WG Amsterdam, tel. 020-226018;
of via giro nr. 2144633, t.n.v. PPR-Studiestichting Amsterdam, onder vermelding van het gewenste.

PPR *STUDIESTICHTING*

SINGEL 277 | 1012 WG AMSTERDAM | TELEFOON 020-22 60 18

RADIKALE
NOTITULES

1983 / NR. 4

THEMA:

ROBOTS

**RADIKALE MANAGERS
EN ANDERE MENSEN**

Inhoud

- 1 *Aan de lezer*
- 7 **Leo Jansen**
Technologie en democratie: het gaat om de informatie
- 12 **Ruud Vreeman**
Technologie en vakbeweging: de drie opties van de werknemers
- 17 **Interview met Peter Dessens en Ad Goeting**
Technologie in de praktijk: goed ondernemen is ook links ondernemen
- 26 **Tim van Ruiten**
De arbeidsmarkt: werken met behoud van uitkering
- 31 **Marten Bierman**
Groene politiek: de weg terug naar vooruitgang?
- 37 *Berichten*

Aan De Lezer

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Kan god een steen maken die zo zwaar is dat hij hem niet kan optillen?

Techniek, technologie en technokratie zijn onderwerpen waarvoor veel gepraat en geschreven wordt. (Ex-)PPR-leden nemen in die discussies een vooraanstaande plaats in. Het noemen van een paar namen illustreert dat: Wim Riedijk, Erik-Jan Tuininga, Egbert Boeker en natuurlijk Leo Jansen, die in dit nummer met een bijdrage aanwezig is. Dat de begrippen techniek, technologie en technokratie naast elkaar gebruikt worden, geeft aan dat ze nauw samenhangen. Er zijn echter ook belangrijke verschillen in betekenis. Zonder sluitende definities te geven kunnen die betekenissen nader aangeduid worden. Techniek is het totaal aan beschikbare middelen om een gegeven doel te bereiken; technologie is de wijze waarop wetenschap en kennis van technieken worden ingeschakeld in de produktie; technokratie is een maatschappijtype waarin technologie de heersende ideologie is en 'technokraten' de macht in handen hebben. In haar politieke praktijk verzet de PPR zich als geen andere partij tegen de negatieve gevolgen van de technologische ontwikkeling. Dat kan de vraag oproepen waarom dan toch als thema voor dit nummer technologie gekozen is. Kortgezegd, omdat in de bijdragen van PPR-leden en in het PPR-denken elementen ontbreken. Er zijn binnen de Nederlandse technologiediskussie meer circuits te herkennen, die zich onderscheiden naar interessegebied en wetenschappelijke discipline. De genoemde PPR-leden zich merendeels ingenieur en hebben allemaal een exakte achtergrond. Hun interesse gaat vooral uit naar de brede milieuproblematiek. Technologie en milieu zijn voor de PPR geworden tot een onverbrekelijk begrippenpaar. Verder worden ook de samenhangen tussen technologie en verhoudingen met de derde wereld en de vredesproblematiek benadrukt. Een laatste aandachtspunt is de spanning tussen technokratie en democratie, waarop Leo Jansen in zijn artikel ingaat. Binnen haar sociaal-ekonomische politiek verzet de PPR zich tegen de groei-ekonomie en neemt zij het vooruitgangsgeloof, waarin alle problemen op een gegeven moment technisch oplosbaar zijn, onder vuur. Omdat er ook veel conservatieve kritiek op vooruitgang bestaat, rust op de PPR als progressieve partij wel de plicht haar kritiek te specificeren. Bezinning op het soms lictzinnig gekoketteer met het begrip 'konservatisme' lijkt zeer nodig. In het algemeen is voor de PPR het centrale probleem de vraag naar mogelijkheden technologie te beheersen en ondergeschikt te maken aan wenselijke maatschappelijke waarden. Zelfs in de PPR wordt dan vrijwel onmiddellijk en uitsluitend aan de centrale overheid gedacht. Dat is vreemd omdat het alternatief wordt gezien in vormen van kleinschalige bedrijvigheid en in 'zachte' technologie. Volgens Wim Riedijk bijvoorbeeld zou die technologische vernieuwing zich moeten richten op zelfontwikkeling (technologie moet ondergeschikt gemaakt worden aan de mogelijkheid ieder mens zijn potenties te laten verwezenlijken); zelfbeschikking (in het westers vooroordeel dat massa's geleid moeten worden door elites komt deze wezenlijk menselijke behoefte niet meer aan bod) en zelfvoorziening

(technische voorzieningen richten op nationale en regionale autarkie).

Wat ligt er meer voor de hand dan in het politiek systeem naar de lagere organen te kijken. Dat dit niet gebeurt valt gemakkelijk te verklaren vanuit de bestaande taakverdeling binnen het overheidsapparaat. Daar wordt de sociaal-ekonomische politiek, maar ook de wetenschapspolitiek, centraal gevoerd, waarbij er voor lagere overheden weinig taken overschieten. Ziet men echter de zachte technologie, de kleinschaligheid als alternatief, dan is er geen enkele reden denkbaar waarom juist niet lagere overheden hierin een belangrijke rol zouden kunnen spelen. In het bevorderen van op lager energieverbruik gerichte woonprojecten; in het instandhouden van ambachten in restauratieateliers; in het ondersteunen van alternatieve landbouwbedrijven; in de decentralisatie van energievoorzieningen; in de regionalisatie van de ekonomie. Bestaat er in de PPR voor de genoemde elementen veel aandacht, veel minder aandacht is er voor de pogingen van vakbonden en arbeiders om greep te krijgen op technologische ontwikkelingen. Om dat tekort wat aan te vullen is in dit nummer een artikel opgenomen van Ruud Vreeman, verbonden aan de Industriebond FNV. Het interview met Peter Dessens en Ad Goeting geeft daarover ook informatie, maar dan vanuit het gezichtspunt van de progressieve manager.

Het blijft mij overigens verbazen dat in de PPR vaak arbeiders en vakbonden in zaken als technologie en milieu nog als tegenstander gezien worden.

Door het schokeffect van het rapport van de Club van Rome; door het benadrukken van het belang van medezeggenschap en inspraak; door het kritisch volgen van de WRR en dergelijke is de PPR steeds zeer geïnteresseerd geweest in technieken als het toekomstvoorspellen met behulp van scenario's, inspraakprocedures, planningsmethodieken, enzovoort. Met name de Studierichting is zich de laatste tijd hierover gaan bezinnen, zoals bleek uit haar studiedag 'Het nut van scenario's' op 13 september 1983. Deze sociale technieken zijn regelrecht terug te leiden tot de technologie. Als middelen tot maatschappelijke beheersing worden zij wel met 'sociale' technologie aangeduid. Het lijkt mij dat er binnen de PPR te weinig oog is voor de samenwerking tussen technologische en maatschappelijke ontwikkelingen. Enerzijds beantwoordt technologie aan werkelijk bestaande maatschappelijke behoeften, zij het dat deze slechts door een minderheid worden vastgesteld; anderzijds grijpt de technologie veel dieper in maatschappelijke verhoudingen in dan op het eerste gezicht lijkt. Plaatst men een historisch verschijnsel als technologie niet in zijn maatschappelijke kontekst, dan wordt de geschiedenis van de samenleving al snel een geschiedenis van mensen die ideeën hadden. Kortom, binnen de PPR is te weinig filosofische belangstelling voor de technologie. Daar zit het gevaar in dat de PPR, die natuurlijk doorgaat ideeën te verkondigen, filosofische principes kan overnemen, die zij bij doordenking zou moeten verwerpen. Hieronder wil ik proberen mijn 'filosofische' doordenking te verwoorden.

Technologie en maatschappij

Technologie is de vorm waarin in onze maatschappij techniek en wetenschap samengaan om ingeschakeld te worden in de ekonomische produktie, waardoor techniek en wetenschap ingrijpend van karakter zijn veranderd. Wetenschap is een produktiefaktor geworden, waarmee de vraag naar het ekonomisch nut centraal kwam te staan. Daarmee geeft wetenschap haar kritische funktie prijs. De klassieke techniek was geworteld in door ervaring verkregen kennis. Technische verbeteringen kwamen voort uit het zogenaamde *trial and error*-principe (bij een probleem oplossingen proberen en van fouten leren). In de techniek werd gezocht naar hulpmiddelen om een praktisch doel te bereiken, terwijl techniek nu wordt beheerst door een voortdurend streven naar steeds verdere optimalisering en hogere produktie. Essentieel is

dat wetenschap en techniek toetsbaar bleven aan de menselijke ervaring, waardoor normatieve oordelen geveld konden worden. Technologie onttrekt zich aan menselijke ervaring, onttrekt zich aan normatieve oordelen en beïnvloedt zelfs menselijke normen.

De moderne technologie is een denken en handelen, dat gericht is op voortdurende verandering. Schijnbaar neutraal, is zij gebaseerd op een heel eigen opvatting van wetenschap en werkelijkheid. In die wetenschapsopvatting het *logisch-empirisme* of *neopositivisme*, kan de werkelijkheid slechts worden geïnterpreteerd met behulp van logische wetten, ervaringswaarnemingen en positieve feiten. Daarmee wordt die werkelijkheid programmeerbaar en kunnen er binnen de vooronderstellingen redelijk betrouwbare uitspraken over de toekomst gedaan worden. In die opvatting van de werkelijkheid wordt gestreefd naar de realisatie van twee doelen: zo compleet mogelijke beheersing van de werkelijkheid (dus een machtsstreven) en een zo groot mogelijke produktie van goederen. Omdat er voor produktie (en konsumptie) mensen nodig zijn, is het beheersingsstreven vooral op mensen gericht. Het gaat erom het individueel menselijk gedrag zo te programmeren dat de totale maatschappij beheersbaar blijft. Dus worden mensen standaardgedragspatronen opgelegd en worden menselijke gedragingen gekoppeld aan systemen, die slechts in gehoorzaamheid bediend kunnen worden. Om dit duidelijk te maken is het nuttig een onderscheid tussen werktuig en machine in te voeren. Een werktuig is een gereedschap, waarvan doel, werking en nut doorzichtig en begrijpelijk zijn. Het is een verruiming van de menselijke mogelijkheden. Een machine daarentegen is voor degene die haar moet bedienen niet doorzichtig noch begrijpelijk. De bediener wordt gedwongen tot een vaste reeks van handelingen. Het begrip voor de machine overstijgt dat van het nivo van het Pavlov-hondje niet. Iemand die met een fotokopieermachine een kopie maakt, weet hoe het gewenste resultaat te bereiken, maar heeft geen flauw benul van het proces dat zich afspeelt. Gebruikt men in de tikmachine een carbonvelletje dan kan de gebruiker zich een reële voorstelling maken wat er gebeurt. Het onderscheid tussen gereedschap en machine is historisch aan verandering onderhevig en kan per mens verschillend zijn. Terwijl de tekstverwerker voor de auteur een onbegrijpelijke machine blijft, is de komputer voor de abstrakte wiskundige een zeer handige versneller van de logische berekeningen. Machines vervreemden mensen van hun eigen produkt en standaardiseren het menselijk gedrag. Deze alinea bedoelde aan te geven hoe technologie uiteindelijk een gedragsbespalende veranderingsleer is. Dat wordt bedoeld met het begrip sociale technologie.

Technologische ontwikkeling is een voortdurend verruimen van de grenzen van programmeerbaarheid, waarbij steeds meer delen van de menselijke wereld worden opgenomen. In een voorbeeld kan een band gelegd worden naar de inhoudelijke discussies over kulturele overheersing op het laatste PPR-kongres. Het is duidelijk dat het westers imperialisme heerst dankzij economische en maatschappelijke machtsstructuren. Daarboven is er met de overdracht van de westerse technologie sprake van de infiltratie van diepliggende vooronderstellingen omtrent de werkelijkheid. Met die overdracht worden ook onze kodes, structuren en vooroordelen overgenomen. Het gevolg is een sluipende vernietiging van andere kulturen. De mechanismen van kulturele overheersing moeten niet alleen gezocht worden in economische machtsverhoudingen en in politieke en ideologische structuren. Juist de overdracht van westerse technologie speelt daarin een wezenlijke rol. Onze technologie bevat de erfelijkheidskode van de westerse kultuur.

Vooruitlopend op het komende kongres over emancipatie, men zou zelf eens moeten nagaan hoe ingrijpend huishoudelijke arbeid is gewijzigd door allerlei apparatuur en wat daarvan de gevolgen waren voor de taak- en rolverdeling tussen mannen en vrouwen.

Vanuit de Tweede Wereldoorlog startte een grondige bezinning op het methodologisch functioneren in allerlei (technische) vakken. De nieuwe concepten die hieruit voortkwamen, speelden een dubbele rol: zij bleken redelijk succesvol bij het analyseren van problemen van organisatorische aard en het vinden van oplossingen daarvoor; tegelijkertijd legitimeerden zij bepaalde en beperkte problemdiagnoses of -oplossingen. Er werd aan hele specifieke opvattingen over menselijk gedrag, organisatie en communicatie een aureool van universele rationaliteit gegeven onder het motto 'er is maar één beste weg om een probleem op te lossen'. Een voorbeeld, dat bijna iedere wetenschapper kent, is de systeemtheorie. In die concepten werd de mens gezien als een rationele beslissingnemer; werd menselijke interactie verengd tot louter strategisch gedrag; werd de maatschappij vanuit het ideaal van evenwicht en stabilisering benaderd. Dus werden wezenlijke trekken van mensen, van menselijk verkeer en samenleving ontkend. In plaats daarvan werd de wereld bij voorkeur geanalyseerd met behulp van formele modellen, die iedere structuur vatbaar maakten voor mathematische analyse (de ontwikkeling van computers gaf een extra stoot aan dat proces). HET MODEL werd een denkmiddel, waaraan de voorkeur werd gegeven boven het denken vanuit de menselijke complexiteit. In toenemende mate blijken modellen de vervanging te worden van de werkelijkheid zelf. We hoeven maar aan de politieke discussie in Nederland te denken. Daar kan een kabinet tenslotte vallen op een paar promille verschil in de berekeningen van het Centraal Planbureau, volgens een zeer omstrepen economisch model — een ander model maakt een volledig ander beleid nodig — dat gevoed wordt door cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat intern rekening houdt met onnauwkeurigheidsmarges tot 20%. Terwijl die economische prognoses van het CPB net zo betrouwbaar zijn als de weersvoorspellingen van het KNMI! Welke politikus zou zijn beleid op de berichten uit De Bilt baseren?

Dus, in toenemende mate worden politieke problemen getransformeerd tot technische problemen, die, natuurlijk, door deskundigen moeten worden opgelost. Ondertussen is het programma van een politieke partij alleen nog maar goed als het doorgerekend is. Alsof programma's niet in de eerste plaats bedoeld zijn om politieke keuzen en doelstellingen te formuleren.

Hachelijk avontuur

Veel van de kritiek op technologie stelt dat de mens wordt gedood als mens: als prater, die in gesprek eigen en maatschappelijke identiteit ontwikkelt, die zin-vragen stelt, utopieën ontwerpt. Zulke kritiek mag men verwachten uit religieuze overtuigingen, vanouds de grootste tegenstanders van het rationalisme. Daarnaast wordt zulke kritiek vaak gevoerd uit vormen van kultuurpessimisme en doemdenken. Al die kritiek richt zich op het rationalisme, dat als kern van de technologie wordt gezien. Het is juist dat rationalisme niet haar alomvattende pretenties kan waar maken. Een volstrekt rationele beslissing nemen vereist de in de maatschappelijke complexiteit onmogelijke situatie dat alle omstandigheden kenbaar, beïnvloedbaar en voorspelbaar zijn. Mensen, ook politici en technici beslissen vaak op zeer irreële gronden. Maar dat neemt niet weg dat men moet blijven streven naar zo rationeel mogelijke keuzen, naar redelijke, weldoordachte en evenwichtige beslissingen. Daarvoor moet men blijven zoeken naar adequate kennis. Want alleen de 'kennende' mens staat in de geschiedenis en is zelf een factor die maatschappelijke verhoudingen verandert. Neemt men in de kritiek op technologie de rationaliteit meer onder vuur, dan gooit men met het badwater het kind weg.

Veel weerstand tegen technologische vernieuwingen, ook in de PPR, wordt ingegeven door de eraan verbonden risico's. Het is een psychologisch gegeven dat veel

mensen verlangen naar risikoloos leven zonder angst. Dan kan men bijna niet anders dan terugverlangen naar een verloren gegaan paradijs; want gaat men vooruit dan breekt men het rijk van de angst. Hierin ontmoeten critici en technologen elkaar. Beiden hebben behoefte aan een beheersbare, voorspelbare, harmonieuze en stabiele samenleving. Daarbij moet, ook binnen de PPR, een aantal vragen gesteld worden:

- Moeten we niet ophouden met het in de publieke sfeer steeds maar zoeken naar oplossingen voor zo mogelijk alle problemen?
- Moeten we dus niet uit de idee gaan leven dat er problemen zijn die (nog) niet kunnen worden opgelost?
- Moeten we dus niet leren leven met gevallen van falen, in plaats van te proberen alle falen te vermijden?

Wanneer een partij als de PPR zich zou beperken tot kritiek op het vooruitgangsgeloof schiet ze tekort omdat ze niet tegelijkertijd aangeeft waarvan ze dan wel menselijke vooruitgang verwacht. Alleen kritiek richt mensen op het verleden en zet niet aan tot het in eigen hand nemen van de alternatieven. Er is immers in de geschiedenis geen weg terug. We kunnen alleen maar verder. De behoefte om het bestaan veilig te stellen is een belangrijke faktor die maakt dat het proces van vooruitgang het leven in feite steeds onveiliger maakt. Om risico's te vermijden, moeten risico's aangepast worden. Menselijke vooruitgang is een hachelijk avontuur.

De menselijke vooruitgang ligt uiteindelijk in de menselijke vrijheid, de vrijheid om te denken, te voelen, te vinden en te doen wat men wil. Mensen beschikken over de ethische ruimte om vanuit hun ervaringswereld hun denken en handelen te toetsen aan kwaliteit, dat wat zij als wezenlijk goed zien. Die subjektieve werkelijkheid is niet herleidbaar tot positief geformuleerde wetten en gedragsregels zonder de ethische ruimte te verdringen. Wordt de werkelijkheid geobjectiveerd door wetenschappelijke en technologische gedragsregels, dan kunnen mensen in toenemende mate hun denken en handelen nog slechts toetsen aan 'geobjectiveerde' kwaliteit. Dreigt de mens zijn ethische kwaliteit ontnomen te worden, dan kan hij grijpen naar het laatste middel van zijn fantasie: verzet. Dat uit zich in de praktijk van bijvoorbeeld vredesbeweging, milieubeweging en anti-kernenergiebeweging. Al die bewegingen stellen de essentiële kwaliteitsvragen weer aan de orde. Is er een beter voorbeeld denkbaar dat de mens, wanneer zijn wezen bedreigd wordt, kan terugvallen op zijn onvervreembare vrijheid?

Dat vrijheidsidee verder uitwerken naar maatschappelijke verhoudingen zou inhoud geven aan het begrip 'libertair', dat de PPR zich heeft toegeëigend. Het perspectief van ons politiek handelen is dat wij uitgaan van menselijke vrijheid, menselijk vermogen geschiedenis te maken, menselijk vermogen zich te onttrekken aan de werking van wat noodzakelijke natuurwetten lijken.

Om de parabel af te maken. Natuurlijk kan god een steen maken die zo zwaar is dat hij hem niet kan tillen. De paradox van zijn almacht is dat hij die steen alsnog zal optillen.

Jaap P. de Jong

In bovenstaande heb ik zeer sterk gesteund op:

- Maarten Pieterse (redactie). *Het Technisch Labyrint, Een maatschappijgeschiedenis van drie industriële revoluties*, Amsterdam, 1981. (Een zeer aan te bevelen boek voor geïnteresseerden.)

● J.H. Galjaard, *Wetenschap, technologie en ethiese ruimte. Over beheersing en verzet*, in: *Te Elfder Ure* 33, *Arbeidsproces en technologie*. Blz. 61-77.

Verder heb ik gebruik gemaakt van de volgende artikelen:

● Jose van Eijndhoven, *Is er toekomst voor technologiekritici?*, in: *Wetenschap en Samenleving*, 1983/3, maart 1983. Blz. 11-22.

● Niek Koning, *Peter Keet en Joost Meulenbroek, Technokratiekritiek: maatschappijkritiek of humanistische mystiek?*, in: *Wetenschap en Samenleving*, 1983/5, mei 1983. Blz. 5-15.

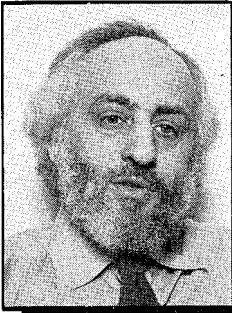
● Joost Mertens, *Herman Koningsveld, Technocratie*, in: *Wending*, sept. 1981. Blz. 500-511.

● J.H.J. van der Pot, *De beheersing van de technische vooruitgang als ethisch probleem*, in: *Wijsgerig Perspectief* 22 (1981/2). Blz. 30-35.

● W. Riedijk, *Innovatie, de nieuwe kleren van de keizer?*, in: *Wetenschap en Samenleving*, 1981/7. Blz. 8-19.

● Jan Romein, *Gedachten over vooruitgang*, in: *Historische lijnen en patronen*, Amsterdam, 1976. Blz. 387-416.

● Kwee Swan-Liat, *Mens, techniek en toekomst*, in: *Wijsgerig Perspectief* 22 (1981/2). Blz. 46-53.

Leo Jansen is voorzitter van het bestuur van de PPR-Studiestichting.

Technologie En Democratie HET GAAT OM DE INFORMATIE

In het Kamerdebat over de DNA-Rekombinant technologie werd een PPR-motie, waarin de Regering gevraagd werd geen medewerking te verlenen aan onderzoek gericht op militaire toepassingen op dat gebied, verworpen. Het zou een mogelijkheid geweest zijn om onderzoek dat door de PPR-fractie maatschappelijk onwenselijk wordt geacht af te remmen en in Nederland vrijwel onmogelijk te maken. Meestal liggen de zaken veel minder duidelijk.

Technologie en Vooruitgang

Technologische ontwikkeling en economische ontwikkeling hangen nauw met elkaar samen. Marlies ter Borg heeft in haar proefschrift 'Innovatie tot in eeuwigheid' laten zien hoe deze twee ontwikkelingen in de laatste eeuwen gestuurd werden door het geloof in de vooruitgang. En hoe aan de voorwaarden werd voldaan die de vooruitgang mogelijk moesten maken. We weten nu maar al te goed dat de vooruitgang niet alleen positieve kanten heeft. Zelfs bij de huidige economische omstandigheden blijkt bestrijding en voorkomen van milieuvervuiling voor grote delen van de bevolking de belangrijkste doelstelling te zijn waarmee in het energie-beleid moet worden rekening gehouden. De nadelen van de toepassingen van de techniek blijken vooral bij grootschaligheid. Die kan tot uitdrukking komen in: de omvang van de productie; de schaal van toepassing; en de aard van de toegepaste techniek. Op een enkele uitzondering na — zoals kernenergie — zijn het vooral economische factoren, die 'leiden' tot grootschaligheid.

De verwechtingen tussen technologische ontwikkeling en de militaire toepassingen vormen een tweede oorzaak waardoor de technologische ontwikkeling zo ongreepbaar lijkt. Maar wat is dan eigenlijk ongreepbaar? Niet de technologie, maar veeleer de economische en militaire belangen die met toepassing van de techniek gemoed zijn. Wanneer die belangen niet democratisch beheerst worden is er van beheersing van de technologie door de samenleving nauwelijks sprake. Omgekeerd kan invloed op de technologische ontwikkeling ook effect hebben op die belangen.

Vooraf na de Tweede Wereldoorlog is door een aantal samenhangende ontwikkelingen de betrokkenheid van de overheid bij de technologie veel groter geworden. Menige grote industrie heeft een essentieel belang bij militaire techniek. Op langere termijn betekent konversie naar civiele productie meer werkgelegenheid en welvaart, op de korte termijn krijgen we echter te maken met ontslagen als er geen duikboten geleverd worden. De overheid oefent op deze wijze veel meer invloed uit op de

ekonomie dan weleer door werkgelegenheidsbeleid, bestedingsbeleid of door het stimuleren van het bedrijfsleven. Door de massakonsumptie kan de overheid het zich niet goed veroorloven de bestedingen van de burgers volledig zonder bemoeienis te laten. Denk maar aan autogebruik en openbaar vervoer. De ontwikkeling van multinationals en de internationalisering van de economie raken de overheid of zij dat nu wil of niet. Ook overheden die een vrij handelsverkeer voorstaan kunnen er niet omheen dat bijvoorbeeld interne transakties van multinationals een financieel beleid volledig kunnen ontkrachten. Research en ontwikkeling hebben allang geleden de proeftafel van de uitvinder verlaten. Met de huidige researchinstituten en projekten zijn gigantische bedragen gemoeid waar de overheid niet zelden bij betrokken is, hetzij met geld, hetzij met opdrachten. Voegen we daar nog bij de automatisering en de schijnbaar overvloedige beschikbaarheid van energie en grondstoffen zoals men dat tot in de jaren zeventig zag dan is duidelijk hoe groot in aantal en hoe intensief de raakvlakken tussen overheid en technologische ontwikkeling zijn.

Hoe komt daarbij de burger tot zijn recht? Als werknemer, als konsument, als betrokkene bij algemeen belang?

Kan technologische ontwikkeling eigenlijk wel beheerst worden? Je kunt een uitvinder natuurlijk niet verbieden een idee te hebben en het te willen uit proberen. Evenmin kun je een uitvinder 'dwingen' een idee in een aangegeven richting te krijgen. Gelukkig maar, het lijkt mij zeer ongezond om dat wel te willen. Maar daar gaat het ook niet om bij beheersen van de technologische ontwikkeling. Dat is geen zaak meer van een enkele uitvinder. De schaal is zozeer vergroot dat ook structureel technologische ontwikkeling een geheel ander proces is geworden dan het uitvinden van weleer. In fundamenteel onderzoek vindt men nog wel eens sporen van het uitvinden terug, maar niet meer dan dat. Omdat de schaal van 'de uitvinder' zover achter ons ligt heeft nieuwe techniek een geheel andere wordingsgeschiedenis. De markt, civiel of militair, vraagt erom en dan worden grote programma's opgezet. Of er valt met iets nieuws veel te verdienen en dan moet een markt georganiseerd worden. Een fraai voorbeeld daarvan is Vidiotex, dat momenteel nog steeds met steun van de PTT ontwikkeld wordt, al wil de belangstelling maar niet van de grond komen. Het UCN-project waaruit het bedrijfsleven zich terug trok is weer een ander voorbeeld. Loodvrije benzine en zuinige auto's zijn voorbeelden van een vraag in de markt als gevolg van overheidsbemoeienis.

Dé technologische ontwikkeling bestaat niet. Er is dus ook geen algemeen recept om die te beïnvloeden. Kijken we eerst eens naar de aard van de technologie. Enkele voorbeelden van velden van techniek: wapentechniek van velerlei aard, communicatie-techniek, mikroëlektronika, informatika, biotechnologie, genetische manipulatie, energietechniek, automatisering, medische techniek. En de ene techniek kan niet zonder de andere. Een ruimtevaartuig is een konkreet en overzichtelijk projekt. Een halfgeleider is een kwasie-grondstof die als een zandkorrel bij toepassing niet meer in zijn effecten te achterhalen is. Een glasvezelkabel vind je terug in de medische techniek en in de kommunikatietechniek. De kommunikatie-techniek is van grote civiele en militaire betekenis. Hoe kunnen in deze wirwar algemeen belang, werknemersbelang en konsumentenbelang nog tot hun recht gebracht worden?

Informatie

In de hedendaagse parlementaire democratie belijdt men dat de mondige burger meer moet kunnen dan eens per vier jaar zijn stem uitbrengen. Allerlei vormen van inspraak zijn toegepast. De BMD over het energiebeleid is het laatste voorbeeld. Er zijn twee klachten over de huidige inspraak-methoden: het effect is vaak nauwelijks

merkbaar en de besluiten worden te ver van de mensen af genomen. Met goede wil van politici is aan het eerste nog veel te verbeteren. Het tweede punt hangt nauw samen met de ingewikkeldheid en de grootschaligheid in de samenleving. Maar zelfs als aan beide verlangens zou worden tegemoet gekomen dan nog is er een derde faktor die de mogelijkheden van inspraak en invloed van mondige burgers medebepaalt: informatie.

Om invloed uit te oefenen op de besluitvorming moeten inzicht en kennis voorhanden zijn. Daarvoor is informatie nodig. Natuurlijk niet over allerlei detailkwesties zodat je door de bomen het bos niet meer ziet, maar wel de informatie die nodig is om te oordelen. Soms gaat dat ook over schijnbare details.

Informatie moet beschikbaar zijn. Vaak echter hangen met technologische ontwikkelingen grote economische of militaire belangen samen. Dat betekent dan dat informatie niet of onvolledig ter beschikking staat. En wie beoordeelt of de beschikbare informatie ook voldoende is om tot een oordeel te komen?

Behalve beschikbaar moet informatie ook toegankelijk zijn. Dit vergt een zo ruime verspreiding van informatie dat betrokken mondige burgers daarvan kennis kunnen nemen. Behalve ruime verspreiding betekent het ook dat eisen gesteld moeten worden aan de vormgeving. Ook als verspreiding beperkt blijft tot geïnteresseerde betrokkenen dan nog zal vaak tegen de kosten bezwaar worden gemaakt.

Beschikbare en toegankelijke informatie moet door de ontvanger ook tot oordeelsvorming verwerkt worden. Taalgebruik en presentatievormen zijn daarbij belangrijk. Maar er is meer aan de hand. De ingewikkeldheid van de hedendaagse techniek, de vaak internationale verwevingen van belangen, de onzekerheid van de toekomst maken het ook voor deskundigen onmogelijk om redelijkerwijs alle gevolgen die van belang zijn voldoende te overzien. Deskundigheid geldt bovendien zelden in meer dan een deelgebied! Men behelpt zich dan met scenario's of andere toekomstverkenningmethoden. Dat scheidt doorzicht maar tegelijkertijd zoveel vereenvoudiging dat niet meer verbeeldt kan worden wat een en ander voor de betrokken burger betekent in zijn concrete dagelijkse leven. Terwijl dat inzicht voor zijn oordeel toch van groot belang lijkt. Dit was mijns inziens een van de grootste problemen bij de informatie-verstrekking in de BMD. Natuurlijk kan men dat als een feit van het leven aanvaarden. Men kan zich ook afvragen of men zich nog verder van grote ongewissheden in de toekomst afhankelijk wil maken. Op zijn minst mag geëist worden dat onzekerheid niet wordt verhuld, maar integendeel mede betrokken wordt bij beslissingen

Informatie moet evenwichtig zijn. Nadrukkelijk staat er niet 'objektief'. In objectieve informatie geloof ik niet, als het gaat om beslissingen waarmee grote belangen gemoeid zijn. Ook niet als het alleen maar om niet-materiële belangen gaat. Voor de informatieverstrekker betekent dat de wijsheid om bij het produceren van informatie de meest belanghebbenden te laten meespreken. Voor de informatie-ontvanger betekent het dat deze zich voortdurend afvraagt welke belangen met de informatie in het spel zijn. In feite betekent dit dat de informatie zelf dit inzicht mede moet verschaffen. En dan is de evenwichtigheid weer van groot belang.

De informatie over technologie of over groot-technische projecten zal inzicht moeten verschaffen in:

- de natuurwetenschappelijke betekenissen, de betekenis voor het leefmilieu door middel van een milieu-effekt rapportage,
- de wisselwerking met de samenlevingsstructuur door middel van een omgevings-effekt rapportage, waarin meer dan alleen sociaal-ekonomische effecten aan de orde moeten komen (bijvoorbeeld ook het effect op de besluitvorming),
- de kring van (ekonomisch) belanghebbenden,

- de positie van belanghebbenden in de besluitvorming.

Dit lijkt erg veel. Het hangt van de schaal van een projekt en van de indringendheid van de gevolgen af hoe omvangrijk de informatie moet zijn. Maar ook bij een projekt van beperkte omvang zouden deze informatie-elementen, zij het meer summier, aan de orde moeten zijn.

Invloed

Wanneer informatie beschikbaar is en macht om invloed uit te oefenen voorhanden is en men van die macht ook gebruik wil maken hoe moet dat dan? Om een technologie te ontwikkelen of om een technisch projekt uit te voeren moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Sommige daarvan spelen alleen op nationaal nivo of in internationale samenwerkingsverbanden, andere spelen op het nivo van de lagere overheid. In het eerste geval zal het vaker gaan om ontwikkeling, in het tweede geval eerder om projekten. De voorwaarden waar het om gaat betreffen: de beschikking over geld, de aanwezigheid van een infra-struktuur, de beschikking over grond, ruimte, en andere faciliteiten de aanwezigheid van voldoende personeel dat over de juiste vaardigheden beschikt (vandaar de aandrang om terwille van de toekomst van... nu al opleidingen van de grond te tillen uiteraard voor rekening van de overheid), een markt voor het produkt, vergunningen om de technologie te mogen toepassen of daarmee verbonden activiteiten te mogen uitvoeren.

In elk van deze voorwaarden liggen aangrijpingspunten om in positieve of negatieve zin invloed uit te oefenen. Ruwweg zijn daarbij de volgende onderscheidingen te maken: algemene of projekt-gerichte maatregelen, regelgevende of financiële maatregelen, regelende of voorwaarden-scheppende maatregelen. Voor zover het niet gaat om overheden maar om het bestuur van ondernemingen zijn soortgelijke overwegingen van toepassing.

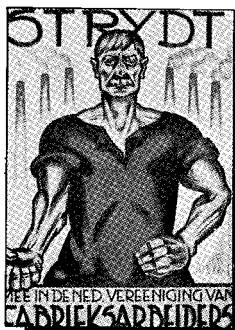
Vaak krijgen projekten pas aandacht als ze voor het publiek zichtbaar worden. Inmiddels is er dan al zoveel geld aan besteed dat een weg terug 'niet meer mogelijk' wordt. Vandaar dat het zo belangrijk is te weten en te beïnvloeden wat er aan onderzoek plaats vindt. De sektorraden (initiatief van Boy Trip) zijn daartoe een aanzet. Ook al omdat daarin plaats is voor konsumenten, milieu- en werknemersorganisaties. Inmiddels worden deze sektorraden door de regering weer afgeschaft of uitgekleeft (REO, raad voor energieonderzoek). Een middel om te voorkomen dat ontwikkelingen 'doorhollen' is er voor te zorgen dat ze regelmatig aan de orde worden gesteld en dat er zogenoemde *go-no go* momenten in een ontwikkelingsproces zijn ingebouwd. Een technologische ontwikkeling kost jaren zo niet decennia. Perioden waarin opvattingen, waarden en normen kunnen veranderen, zie bv. kernenergie. Reden te meer om er voor te zorgen dat technologische ontwikkelingsprojekten tijdig kunnen worden gestopt of omgebogen. Een probleem blijft daarbij dat de politieke interesse pas gewekt wordt als het publiek aan de bel trekt. Als het te laat is dus!

Tot slot

In PPR-kring wordt al gauw aan regelgeving gedacht als het gaat om invloed op het produktie-proces zoals technologische ontwikkeling. Uiteraard is een zekere mate van regelgeving onontbeerlijk, daarmee zijn we er echter nog niet. De verleiding is groot om als er eenmaal regels gesteld zijn, aan te nemen dat dan alles verder goed gaat. Dat is pertinent niet het geval — dat blijkt ondermeer bij de uitvoering van de controles in het milieubeleid. Als de uitvoering van regels niet kan worden gegarandeerd kan men ze beter achterwege laten dan er het geweten mee sussen. Een ander aspekt is de bureaucratisering die onvermijdelijk van regelgeving uitgaat. Zelfs bij goedwillendheid is subjektieve interpretatie niet te vermijden. Worden met het oog

daarop regels meer gedetailleerd dan ontstaan weer allerlei coördinatieproblemen. Regelgeving blijkt vaak bedoeld te zijn om nadelige effecten als gevolg van economisch handelen te voorkomen of te beperken. In de publikatie 'Lastenverschuiving' van de PPR-Studiestichting wordt een andere mogelijkheid onder de aandacht gebracht. De financiële prikkels die nu via belasting- en premieheffing van de overheid uitgaan bevoordelen in sterke mate kapitaals en energie-intensieve bedrijvigheid en zij benadelen de arbeidsintensieve bedrijvigheid. Het kabinet Lubbers doet daar nog eens een schep boven op, lastenverlichting voor (vooral het grote) bedrijfsleven. Dat kan natuurlijk ook omgedraaid worden. Minder lasten voor arbeidsintensieve en meer lasten voor kapitaals- en energieintensieve produkties. Zo een beleid heeft automatisch tot gevolg dat beslissingen van ondernemers, grote en kleine, meer mens- en milieuvriendelijk uitvallen. Natuurlijk is ook dan regelgeving nodig. Alleen is dan de regelgeving meer in lijn met de financiële prikkels dan daar tegen in. In zo een klimaat zou ook de richting van technologische ontwikkeling veel minder zorgen hoeven te baren dan nu het geval is. De financiële en economische machthebbers van dit moment zullen ons dat niet in dank afnemen, ook al komt het de werkgelegenheid ten goede.

Leo Jansen

Ruud Vreeman is medewerker van de Industriebond FNV.

Technologie En Vakbeweging DE DRIE OPTIES VAN DE WERKNEMERS

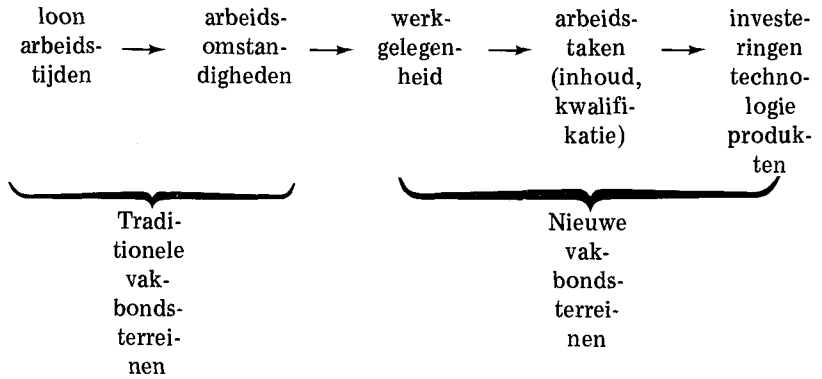
A

Automatisering heeft invloed op de werkgelegenheid, we zeiden het al eerder. Ook op de Albatros is dat duidelijk te zien. Door samenvoeging van de controlekamers van de zwavelzuurfabriek, de demiwaterfabriek, de salpeterzuurfabriek en de stoomwacht zal er voor 25 man geen werk meer zijn.' Zo staat er in de brochure 'De opkomst van de chip bij UKF/Albatros' van de bedrijfsleden-groep van dit bedrijf.¹ De laatste jaren zien we een toenemende ontwikkeling van het vakbondswerk in het bedrijf op het gebied van de personeelsbezetting. De vakbeweging maakte door het opbouwen van het bedrijvenwerk na de Tweede Wereldoorlog het werkkerrein breder dan de traditionele arbeidsvoorwaarden, zoals lonen en arbeidstijden. Belangenbehartiging op het gebied van de arbeidsomstandigheden kwam van de grond. Nu wordt meer en meer geprobeerd op het nivo van het bedrijf ook een permanent werkgelegenheidsbeleid te ontwikkelen. De discussie over arbeidstijdverkorting en de konsekventies voor de bezetting en de roosters geeft daar geen extra impuls aan. Bij deze aanpak stuit men ook op de kwaliteit van de arbeidsplaatsen (met name de arbeidsinhoud) en de arbeidsorganisatie. De vraag van de betekenis van bestaande en nieuwe technologieën voor de positie van de werknemers dringt zich dan vanzelf op.

Technologie, arbeid en arbeidsorganisatie hangen direkt met elkaar samen. Bijvoorbeeld de introductie van één lasrobot in een bedrijf stelt eisen aan het deel van het productieproces om de robot heen. Het produkt moet, anders dan bij het handlassen, precies voor de robot geplaatst worden, anders last de robot fout. De robot is daarin zeer inflexibel. Deze nauwkeurigheid heeft konsekventies voor de *arbeidsorganisatie* (standaardisatie). Ook heeft de plaatsing konsekventies voor de *kwaliteit van de arbeidsplaats*: van lasser naar operator, met de vraag of de werknemer de robot zelf mag programmeren of dat dit door een afdeling op kantoor wordt gedaan. De robot kan nachtarbeid stimuleren. Hij is nauwelijks sneller dan de mens. De produktiviteitsverhoging zit hem in het kontinu door kunnen produceren. En er zijn nog andere konsekventies op *arbeidsvoorwaardelijk* gebied mogelijk (bijvoorbeeld het verdwijnen van toeslagen).

Het in het vakbondswerk actief aanbrengen van dit soort samenhangen in de ontwikkelingen in het arbeidsproces vindt in de Nederlandse vakbeweging vooral zijn startpunt in het nadenken over veiligheid en gezondheid. Van hieruit kon een brug geslagen worden naar andere ontwikkelingen zoals die van de aantallen arbeids-

plaatsen en de technologie. Schematisch ziet een dergelijke tendens tot verbreding van het vakbondswerk op bedrijfsniveau er als volgt uit:

Van produktie naar technologie

In het voorjaar van 1983 gaf de bedrijfsledengroep van Philips Drachten de brochure 'Werkgelegenheid bij Philips Sneek Drachten in gevaar?' no. 2 uit.² In de brochure geven de kaderleden van de industriebond FNV aan in welke richting het beleid binnen de Philips-vestiging moet gaan om de werkgelegenheid in de toekomst te continueren. Ten aanzien van verschillende onderdelen van het beleid worden eisen en vragen gesteld:

- handhaving van de produktie voor de Amerikaanse markt in Drachten (allokatiebeleid);
- welke resultaten heeft het zoeken naar nieuwe afzetgebieden gehad, zoals in Oost-Europa? (marketingbeleid);
- wat voor ideeën heeft Philips over het vervaardigen van nieuwe en vernieuwde producten? (Innovatiebeleid);
- kleine series scheerapparaten en produktie van niet-shaver activiteiten moeten snel in de bestaande opstelling kunnen worden ingepast. De organisatiestructuur en de produktiestructuur moeten daarop worden aangepast, ook bij robotisering (organisatiebeleid);
- bij automatisering en mechanisering staan twee punten voor ons centraal. Wat zijn de gevolgen voor de kwaliteit van de arbeid? We denken met name aan de nieuwe bewerkingstechnieken in de produktie en aan CAD, CAM en CAL³ (arbeidsomstandigheden en technologiebeleid).

Het werk van de kadergroep laat zien dat, vanuit de bezorgdheid voor de toekomst van de werkgelegenheid in het bedrijf, noodzakelijkerwijs ook het vraagstuk van de nieuwe technologieën zich opdringt. Vanuit de vraag over de ontwikkelingen in de produkten komt men op de vraag over de gevolgen van de nieuwe technologieën. In het schema een precies omgekeerde weg om tot dit onderdeel van vakbondsbeleid te komen. Steeds meer kadergroepen zoeken op deze manier naar beïnvloedingsmogelijkheden van het ondernemingsbeleid. Er is hier sprake van vakbondsbeleid dat de traditionele functies van het management niet alleen kritisch volgt en toetst aan normen op het gebied van de (kwaliteit van de) werkgelegenheid, maar dat bovendien deze managementfunctie gedeeltelijk overneemt. In de trant van: het management doet zijn werk niet goed en brengt daarmee onze positie in gevaar, dus geven wij adviezen hoe het beter moet.

Oplappen of zeggenschap

Deze aanpak roept een klassiek strategisch probleem van de arbeidsbeweging op. Namelijk de vraag of hiermee slechts de bestaande bedrijfsvoering met werknemerskennis wordt opgelapt, of dat er sprake is van een stabiele verbreding van de terreinen van vakbondsinvloed en daarmee een stap vooruit in de richting van de verdere democratisering van de bedrijven.

De vraag kan niet in algemene zin beantwoord worden. Nagegaan moet worden in hoeverre de werknemers de *eigen normen* blijven hanteren en hoe breed de normen zijn. Normen ten aanzien van het aantal arbeidsplaatsen, de kwaliteit ervan en de arbeidsvoorwaarden, en ten aanzien van de werkgelegenheidseffekten bij andere concernonderdelen of bij concurrerende bedrijven (nationaal en internationaal). Normen ook ten aanzien van de aard van produkten en productie zoals de gevolgen voor het milieu, de volksgezondheid, de grondstoffenvoorraad en het streven naar vrede. Toegegeven, het werken met een dergelijk breed aantal werknemersnormen roept in de huidige economische crisis, waar vakbondskaderleden vaak met de rug tegen de muur staan, bijna onoplosbare vragen op. Vragen die men nauwelijks kan stellen aan werknemers van wie de arbeidsplaats bedreigd wordt. Toch betekent het negeren ervan dat men terug kan vallen op een perspectiefloos werkgelegenheidsbeleid. Met het gevaar dat belangen van werknemers in andere bedrijven en landen uit het oog verloren wordt, waardoor een solidaire vakbondstrategie geen kans krijgt. Een in 1974 door Stan Poppe geformuleerd uitgangspunt voor een verantwoorde vakbondstrategie is juist nu realistisch: 'Een verantwoorde vakbondstrategie moet voldoen aan de eis dat de aktuele belangenbehartiging verbonden blijft met het streven naar fundamentele democratisering door aktiviteit van de werknemers zelf. Protestuiting en politiek-maatschappelijke bewustwording moeten daarom in het vakbondsoptreden een rol blijven (gaan) spelen.'

Ekonomisch en technologisch determinisme

Hoe werken deze ontwikkelingen op bedrijfsniveau nu door in het algemene vakbondsbeleid? Anders dan in Skandinavië, Engeland en tot op zekere hoogte ook Duitsland is de discussie over nieuwe technologieën in de Nederlandse vakbeweging pas in een beginfase. Vaak wordt het probleem algemeen gesteld en heeft de stellingname het karakter van een waarschuwing. 'De opmars van de chip gaat tienduizend banen kosten, zo niet honderdduizend of meer.' Daar tegenover benadrukken de werkgevers dat de concurrentiewang onvoorwaardelijke acceptatie van de nieuwe technologieën noodzakelijk maakt: 'Je moet meegaan met je tijd'. Deze regelmatig terugkerende discussies — meestal als er weer een onderzoeksrapport met een voorspelling openbaar wordt — hebben tot inzet de vraag of de verdere invoering van nieuwe technologieën een beheersbaar proces is of niet. En als dit proces beheersbaar is, wie beheerst het dan: managers, technici, werknemers? En zijn er grote sociale nadelen voor werknemers aan verbonden? Het belang van deze algemene probleemstelling is dat daarin vanuit de vakbeweging vormen van economisch en technologisch determinisme bestreden kunnen worden. Een strijd tegen de redenering dat ons economisch stelsel eenduidig technologische veranderingen bepaalt en dat een specifieke technologie eenduidig het werk en de werkorganisatie vastlegt. Kortom: niets aan te doen. Beargumenteerbaar kan worden, dat er zelfs binnen de kapitalistische logika in ondernemingen aanzienlijke keuzevrijheid is ten aanzien van technologische beslissingen. Die vrijheid hangt niet alleen af van het investeringspotentieel maar ook van de bestaande arbeidsorganisatie, de machtsverhoudingen binnen het management zelf en de mate waarin vakbeweging, wettelijke regelingen, investeringssubsidies en dergelijke de keuzevrijheid beperken. Ook van een

bepaalde technologie gaat maar een betrekkelijke dwang uit. Er zijn allerlei keuzen bij het ontwerpen en de toepassing mogelijk. Het is aan de vakbeweging om die keuzen bloot te leggen. Een tweede belang van het stimuleren van een algemeen maatschappelijke discussie over technologie ligt erin dat het probleem breed gesteld kan worden waardoor anderen dan de betrokken werknemers met de problematiek geconfronteerd worden. Denk bijvoorbeeld aan nieuwe technologieën en privacy. Of aan nieuwe technologieën en democratie. Net zoals de discussies en acties op het gebied van milieu mede een klimaat hebben gekreëerd voor het vakbondswerk ten aanzien van de arbeidsomstandigheden, kan een maatschappelijke technologie-diskussie een stimulans zijn voor een gerichte vakbonds-aanpak op bedrijfsniveau.

Vakbondsstrategieën

In de Nederlandse vakbeweging zijn drie posities in het strategiedenken over technologie herkenbaar. Ten eerste de strategie van *geen invloed*. Men gelooft nauwelijks dat de belangen van werknemers de nieuwe technologieën kunnen beïnvloeden. Het hoofddoel wordt gelegd op het opvangen van de automatisering buiten het arbeidsproces. Het pleidooi voor het arbeidsloos inkomen hangt met deze benadering samen. De positie impliceert een zekere mate van economisch en technologisch determinisme.

Ten tweede de strategie van *participatie en innovatie*. Hier wordt de techniek ook als een vaststaand gegeven opgevat. Wel wordt geprobeerd in een vroeg stadium invloed uit te oefenen op het besluitvormingsproces om de gevolgen op te vangen. Naast de financieel-economische motieven van het management worden sociale motieven naar voren gebracht. Het accent ligt hierbij meer op procedures om de participatie van de werknemers te garanderen dan op de inhoud van het door de werknemers te voeren beleid. Er wordt van uitgegaan dat via overleg voor sociale motieven van de werknemers een gelijkwaardige plaats te bereiken is naast de economische motieven van de ondernemer. Deze handelwijze zien we veel bij ondernemingsraden, die een enkele vertegenwoordiging accepteren in allerlei door de werkgever opgezette steungroepen, begeleidingscommissies, gebruikerscommissies. Vaak hebben deze werknemersvertegenwoordigers te weinig rechten om met de collega's in het bedrijf een eigen werknemersvisie op te bouwen. Ze worden dan meegeleid in een proces, waarbij aan het eind moeilijk herkenbaar is wat de invloed van de werknemers is geweest. Werkgevers hanteren deze werkwijze om de weerstanden tegen de verandering weg te nemen.

Ten derde de strategie van de *werkgelegenheid/automatiseringskontrakten*. Hier wordt gesteld dat er alternatieve technische mogelijkheden zijn. De richting waarin de nieuwe technologieën zich ontwikkelen is afhankelijk van een keuzeprocess. De keuzen die aan de techniek ten grondslag liggen probeert men te beïnvloeden door sociale grenzen te stellen op basis van eigen vakbondsvormen. De bonden proberen via contracten greep te krijgen op de ontwikkeling. Naast de procedures en rechten (op informatie bijvoorbeeld) om de onderhandelingspositie op lange termijn te garanderen zijn er inhoudelijke paragrafen ten aanzien van de kwantiteit van de werkgelegenheid. Deze strategie probeert allerlei aspecten van de werkgelegenheidsontwikkeling in onderhandeling te krijgen. Dit gebeurt op basis van een analyse van machtsongelijkheid tussen werknemers en werkgevers in de onderneming. Vakbondswerk waarbij sprake is van een brede oriëntatie en waar naast aandacht voor procedures gewerkt wordt aan inhoudelijke opvattingen over nieuwe technologieën. Wat zijn de werknemersbelangen bij flexibele automatisering, (robots, CNC-machines), wat vinden we van CAD-systemen, enzovoorts? Deze lijn van denken, gekombineerd met arbeidstijdverkorting is beleidsmatig dominant in de FNV. Toch is de relatie tussen werkgelegenheid, nieuwe technologie, arbeidstijdverkorting en vak-

bondskracht op het nivo van het bedrijf veel te weinig onderwerp van concrete analyse. Het analyseren van deze samenhang en het trekken van strategische conclusies (procedures en inhoud/normen) zal bepalend zijn voor de effectiviteit van het beleid, gericht op de herverdeling van kwalitatief goede arbeid.

Ruud Vreeman

Noten

1. Deze brochure is verkrijgbaar bij Rob Meijer of Thijs Huys, werkgroep automatisering, Unie van Kunstmestfabrieken, Vondelingenplaat 17, Pernis, tel. 010-160066, tst. 301/277.

2. Deze brochure is verkrijgbaar bij het distriktkantoor van de industriebond FNV, Postbus 146, 8900 AC Leeuwarden, tel. 058-661355. Voor leden van de Industriebond FNV is de brochure gratis. Niet-leden betalen een kleine vergoeding.

3. CAD — Computer Aid Design: het ontwerpen van produkten, lay-outs, planningen en dergelijke met behulp van een komputer en een grafisch beeldscherm.

CAM — Computer Aided Manufacturing: het vervaardigen van produkten met behulp van door komputer gestuurde machines (robots) en transportmiddelen.

CAL — Comupter Aided Logistics: het per komputer behandelen van informatie betreffende produkten en produktiegegevens (uitvalcijfers, kwaliteit, strategie).

Het bovenstaande artikel werd eerder gepubliceerd in: *Zeggenschap*, onafhankelijk diskussiemaandblad voor bedrijfsdemokratisering; 10e jaargang nr. 10, juli/aug/sept 1983.

Zeggenschap is een onafhankelijk diskussiemaandblad waarin geschreven wordt door en voor mensen uit bedrijven diensten en overheidsinstallingen:

- die streven naar zeggenschap over eigen arbeid en arbeidsomstandigheden
- die ervan overtuigd zijn dat bedrijfsdemokratisering in het bijzonder door activiteiten van onderop, en vooral door vakbondswerk in de bedrijven, moet worden bereikt
- die de doelstellingen van ondernemingen in een kapitalistische maatschappij onverenigbaar achten met volledige bedrijfsdemokratie
- en die daarom de strijd om zeggenschap verbonden zien met de strijd voor een democratische omvorming van de maatschappij.

Een abonnement kost f 25,— per jaar (11 nummers); losse nummers f 2,50.

Daarnaast zijn bij de Stichting *Zeggenschap* publikaties verschenen over de Arboret, de Wet op de Ondernemingsraden, produktie-koöperaties, het Actieplan Werkgelegenheid en Kwaliteit van de arbeid. Ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan werd het boek 'Zeggenschap over je werk' uitgegeven. Het bevat scholingsmateriaal voor ondernemingsraden en bedrijfsledengroepen. Prijzen van de publikaties variëren van f 2,50 tot f 8,—. Inlichtingen, bestellingen en/of opgave als abonnee bij Stichting *Zeggenschap*, Bloemstraat 86, 1016 LE Amsterdam, tel. 020-277210.

Peter Dessens en Ad Goeting zijn manager bij respectievelijk ENKA Arnhem en Scania Meppel. Het interview met hen werd afgenomen door Jan W. Dirx en Jaap P. de Jong.

Technologie In De Praktijk GOED ONDERNEMEN IS OOK LINKS ONDERNEMEN

P

PR-leden werken niet alleen in de MeMO-sektor, maar ook als managers bij multinationals. Wij praten met twee van hen. Peter Dessens werkt bij de ENKA te Arnhem en Ad Goeting werkt bij Scania Meppel. Zij vertellen over hun ervaringen als PPR-ers in hun bedrijven, over technologische vernieuwing en over 'arbeiderszelfbestuur'. Zowel Ad als Peter waren lid van de Provinciale Staten van Gelderland in de periode 1974-'78. Beiden zijn nu bestuurslid van de PPR-Studiestichting.

Wat voor soort werk doen jullie?

PETER: 'Afgelopen tien jaar ben ik 'controller' geweest van een produktgroep, een divisie. Zo'n divisie heeft een managementteam, waarvan er één de baas is. Dat kan zowel de controller als de verkoper zijn. Als controller was ik verantwoordelijk voor het financieel-ekonomische gedeelte. Dat houdt in, dat je voor een produkt verantwoordelijk bent voor alle stadia waarin dat produkt zich bevindt. Dat loopt van research tot het verkopen. Je bent bijvoorbeeld verantwoordelijk voor het research-programma, maar ook voor investeringen in nieuwe technologie. Nu ben ik sinds kort controller van een fabriek en hoofd Algemene Zaken. Daarmee heb ik zo'n 150 man onder me op een fabriek waar ongeveer 1200 mensen werken. In mijn afdeling zitten dan nog de logistiek (de magazijnen, vrachtauto's), een bedrijfsekonomische afdeling, een organisatie-afdeling en een huishoudelijke afdeling, die zorgt voor de kantines, automaten en de kerstpakketten, en nog een klein afdelinkje dat zorgt voor de post en de reproductie. Als controller, hoofd Algemene Zaken, ben ik als staf lid mee verantwoordelijk voor wat er in het bedrijf aan technologische vernieuwing wordt uitgevoerd. In die zin kun je in een fabriek technologie niet ontlopen. Ik moet mee beoordelen of bepaalde technologische investeringen wel rendabel zijn.'

Gaat het dan zowel om technologische vernieuwingen in het produkt als in de produktie?

PETER: 'Ik heb alleen nog maar wat over de produktie te zeggen, de produktgroep bepaalt wat er met het produkt moet gebeuren. Die zegt aan welke eisen een produkt moet voldoen, dat het zo goedkoop mogelijk moet zijn en dat de kwaliteit zo goed mogelijk moet zijn. In de fabriek moet je dat dan maar klaarspelen. Dus heb je in de fabriek een veel beperktere scope dan in de produktgroep. Ik vind het zelf echter veel plezieriger om nu eens met mensen te kunnen omgaan. Dat lijkt me niet

exklusief voor een progressieve manager, ook een VVD-lid kan die behoefte hebben. Het zou alleen te gek zijn als ik, als lid van een progressieve partij, geen aandacht zou hebben voor de mensen. Ik heb echt belangstelling voor wat ze thuis doen, wat de hobby's zijn, hoe ze zich op het werk voelen. Ik vraag ze ook wel me te melden als ze problemen hebben. Maar dan merk je wel dat er een grote afstand is, zo'n bedrijf is heel hiërarchisch opgebouwd. Er zitten allerlei lagen tussen en je moet oppassen dat je de mensen tussen jou en de arbeiders op de werkvloer niet voor het hoofd stoot.'

AD: 'Ik ben plantmanager, in het Nederlands heet dat bedrijfsdirecteur, van de Scaniafabriek in Meppel en ik ben coördinator van de oppervlaktebehandeling (korrosiebestrijding) voor heel Scania-Nederland. Scania is op zichzelf weer een onderdeel van Saab-Scania. Bij Saab zitten de divisies voor personenauto's en vliegtuigen. Scania heeft de vrachtauto-divisies. Mijn hoofdtaak is het leiden van die fabriek. We maken de kabinen in Meppel, in Zwolle worden de chassis gemaakt. Onder iedere kabine hoort dan een bepaald chassis, die worden vrijwel op maat naar de behoefte van de klant gesneden. In Meppel werken 270 mensen, die ik eigenlijk allemaal wel van gezicht ken, maar echt kénnen, dat is teveel gezegd. In het leiden van die fabriek moet ik in grote mate steunen op een team naast medewerkers, afdelingschefs, o.a. omdat ik vaak in het buitenland zit. Met de dagelijkse leiding van de fabriek kan ik me maar beperkt bemoeien.'

Hebben jullie binnen het bedrijf ooit problemen ondervonden omdat jullie (actief) PPR-lid zijn?

AD: 'Nee, bij mijn huidige werkgever absoluut niet. Bij mijn vorige werkgever, in de tijd dat ik Statenlid was, heb ik wel problemen gekend, maar die werden uitsluitend veroorzaakt omdat ik intern in een konflikt stelling nam. Bepaalde kringen vonden het zelfs wel wat interessant. In mijn Statentijd had ik een dermate zelfstandige baan, dat je je tijden zelf kon indelen en de belasting daardoor voor anderen meeviel. Dat was wel een voordeel. Je merkt bijvoorbeeld bij leden van de ondernemingsraad, die aan de lijn staan, hoe lastig het door de leiding (lager- en middennivo) gevonden wordt, als mensen zich voor het vertegenwoordigend werk vrijmaken. Dat geldt trouwens ook voor de kollega's, maar dat is een ander onderwerp. Ik heb er geen last van gehad, hoogstens een beetje gêne, als je er weer een dag tussenuit ging.'

PETER: 'Ja, je probeert het voor de anderen zo kort mogelijk te houden. Ik ging bijvoorbeeld voor de statenvergadering altijd eerst nog naar de zaak toe. Ook om aan je kollega's niet de indruk te geven dat je lekker in je bed bleef liggen en dan pas om half tien naar de vergadering ging. Daar was natuurlijk geen sprake van, je had het zo druk. Je liet aan je kollega's merken, dat toch eigenlijk de zaak belangrijker voor je was.'

Geen problemen dus, maar hebben jullie van kollega's of bazen wel negatieve reacties gehad?

PETER: 'Nee, eigenlijk het tegendeel; maar dat moet ik wel nuanceren. Ik heb in de ondernemingsraad gezeten, net in de tijd van de bezetting van de ENKA-fabriek in Breda, toen het bedrijf daar met sluiting bedreigd werd. ENKA was destijds een van de eerste bedrijven dat in een enorme overcapaciteitssituatie kwam te verkeren en om die situatie te saneren met een structuurplan naar buiten kwam. Wij werden als COR (Centrale OndernemingsRaad) voor de eerste keer gekonfronteerd met zo'n groot plan. Ik werd voorzitter van de Technisch Economische Kommissie, die tot taak kreeg namens de COR een advies op te stellen over dat structuurplan. Daar ben ik een half jaar zeer intensief mee bezig geweest en dat ging hard. Wij hadden alle werknemers achter ons van hoog tot laag, de Raad van Bestuur stond eigenlijk tegen-

over de rest. Zeker voor die tijd, 1972, gingen wij behoorlijk fel tegen de Raad van Bestuur tekeer, wij waren verrekte lastig. Al waren er dan wel problemen met de vakbonden om op een lijn te komen. Die hadden toen nog wel een groot wantrouwen tegen welk hoger personeelslid dan ook. Hoewel ze wisten dat ik PPR-lid was, dachten ze dat ik van de verkeerde kant zou zijn. Als COR hebben wij ons tegen de plannen van de Raad van Bestuur verzet, met als resultaat dat ze niet doorgingen. Als lid van die ondernemingsraad, als oppositieleider binnen de onderneming, heb ik daarna nooit last gehad van dat feit. Het was eerder een beetje het tegenovergestelde. Men dacht van als hij dat kan, moet hij het ook kunnen wanneer hij weer aan onze kant staat. Er werd steeds ontzettend sportief op gereageerd. Toch geloof ik wel dat men je altijd een beetje met een scheef oog aan blijft kijken om je PPR-lidmaatschap en steeds denkt "wat zal ie er nu weer van vinden". Want alles bij elkaar is zo'n leiding toch een behoorlijk rechts klubje. En dan rechts in de zin dat men weinig oog heeft voor nuances. De vakbond is bijvoorbeeld altijd stom. Met dat soort a priori-meningen heb ik veel moeite. Daar ga ik dan tegen in en dan merk je dat ze denken: "ach god, da's waar, hij hoort eigenlijk niet bij ons". Waar je het als PPR-lid het moeijlkst mee hebt is het informele kontakt. Op allerlei zaken heb je een andere visie. Vanmiddag aan tafel werd plagend gevraagd of er nog iemand naar de demonstratie in Den Haag was geweest. "Ja, mijn vrouw is geweest." Dat is dan de enige. Gevolg is dat de anderen zich wat onthouden van al te radikale uitspraken over de stupiditeit van de demonstranten. Maar je voelt wel dat ze er niet zo lekker gezellig vrijuit over kunnen praten als wanneer je er niet bij gezeten had.'

Arbeiderszelfbestuur

Dat is één kant van het verhaal: de akseptatie door het bedrijf en de kollega's. De andere kant is dan: heb je zelf problemen met je PPR-lidmaatschap, botst dat binnen je zelf of heb je zelfs problemen met de PPR omdat je in het bedrijfsleven werkt?

PETER: 'Dat valt eigenlijk mee. Maar ik werk bij een groot bedrijf, dat behoorlijk op zijn vingers gekeken wordt, dat zekere structuren en fatsoensnormen in stand houdt. Dat moet je wel als groot bedrijf. In kleinere bedrijven kun je "vrijer" ondernemen. De beslissingsstructuren zijn langer, er zijn meer regels waar je je aan te houden hebt. Dat maakt dat zo'n bedrijf wat socialer ingesteld is dan de gemiddelde onderneming. Dat heeft er eigenlijk toe geleid dat ik in de praktijk niet vaak in gewetensnood gekomen ben. Wel bij dat sluitingsbesluit in 1972, maar toen was er de ruimte om daar uitdrukking aan te geven. Ik heb er door dit interview weer eens over nagedacht. Neem mijn baas, fabrieksdirekteur, als voorbeeld. Zelfs als-ie CDA stemt is hij toch een rasechte VVD-er. Maar als je nou zegt, als ik op zijn plaats zat — en omdat je er vlak onder zit, denk je daar wel eens over — zou ik het dan heel anders doen. Dan denk ik van niet. Ik zou me wel anders uitdrukken en de zaak misschien iets anders benaderen, maar mijn maatregelen zouden waarschijnlijk niet veel anders uitpakken. Ik vind zelf nog wel eens dat hij geweldig voorzichtig omgaat met een ondernemingsraad, terwijl ik dan geneigd ben om te zeggen dat ze wel heel erg zitten te zeuren. Ik vergelijk het een beetje met humanisme en christendom, men beroept zich op andere gronden, maar in het handelen zie je geen wezenlijk onderscheid. Je kunt misschien zelfs wel zeggen dat goed ondernemen ook links ondernemen is, althans waar het gaat om de sociale aspecten.'

AD: 'Mag ik even inhaken. Ik ervaar dat de bedrijfsleiding extra zorgvuldig, misschien zelfs wel bangelijk naar het vertegenwoordigend overleg gaat. Misschien maakt dat juist het verschil wel uit. Ik zie een ondernemingsraad niet als een tegenstander. Het

is bijna net als in een gezinsverband — je hebt wel eens hooglopende ruzie, meningsverschillen, niemand neemt een blad voor de mond en toch zit je 's avonds weer aan één tafel. Zo is het ook als je je een beetje verwant voelt met de OR. Dan maakt het niet uit of je het er niet mee eens bent. Dat kun je dan hard en goed zeggen. Een ander aspekt is, waar ik zelf in verkeer met mijn eigen kleine ondernemingsraad, waar ik bestuurder in ben, dat het ook daar moeilijk is om onderlinge openhartigheid te bereiken. Oorzaak daarvoor is dat een belangrijk deel van de OR-leden het eigenlijk niet begrijpt, dat je hen begrijpt. Die mensen snappen niet dat je dingen recht voor hun raap zegt, die denken dan dat er iets achter moet zitten.'

Heb je wel eens moeite met de PPR? Bijvoorbeeld: programma-uitspraken over structuur van de ekonomie, waarin zowel een vorm van arbeiderszelfbestuur als een nogal planmatig denken vanuit de centrale overheid zit, zeker voor het industriebeleid.

AD: 'De enige reden dat ik er nog niet van wakker lig, is omdat ik denk dat het nogal ver van mijn bed staat gezien de politieke verhoudingen. Maar ik vind het zeker niet de sterkste paragrafen in ons programma. Praat je over arbeiderszelfbestuur, dan vind ik dat buitengewoon pretentief, omdat dat een weg is die alleen tot sukses kan leiden wanneer het in ontspanning gaat, in evenwicht met zichzelf, omdat je anders onmiddellijk een nieuw soort leiders en een nieuw soort onderhorigen schept. Met als extra akelige komponent dat naar buiten de illusie wordt gewekt dat iedereen gelijk is.'

PETER: 'Ja, ik zou het zelf niet schrijven, dat geef ik wel toe. Ik heb er wel eens een experiment mee gedaan, toen ik in de ondernemingsraad zat. Dan ben je redelijk autonoom in het opzetten van bepaalde dingen. Wat me bezighield, toen bij het beoordelen van dat structuurplan, was dat zo'n COR, toch samengesteld uit "eenvoudige" mensen, zonder gelegenheid tot scholing, tot een grote hoogte kon komen. Ik probeer dat niet te neerbuigend te zeggen. Die OR-leden hadden zich dingen eigen gemaakt, konden over zulke zaken een standpunt bepalen en een oordeel vellen. Op het moment dat dan de discussie over zo'n structuurplan voorbij is, dan loopt de ballon een beetje leeg. Zo'n gevoel van wat nu? Daar hebben we ons in die Centrale Ekonomische Kommissie op beraden. Toen hebben we het plan opgevat en uitgevoerd om in alle Nederlandse ENKA-bedrijven te inventariseren wat bezwarende werkomstandigheden waren. Dat ontmoette geen tegenstand. Dus inventarisatie gemaakt, rapport uitgebracht. De periode van de ondernemingsraad liep echter af en daarna is het nooit meer opgepakt. Wat ik er mee wil zeggen is dat het een zaak was die zich dicht bij de mensen op de werkplek afspeelde, en dat je mocht verwachten dat ze het zouden oppakken. Maar dat gebeurde niet, men liet het heel snel weer vallen. Toevallig bleek laatst, toen ik weer op de fabriek kwam, dat de COR het rapport had teruggevonden en dat ze van plan waren er nu toch iets mee te gaan doen. Dat is dan wel tien jaar na dato. Ondertussen is er een hinderwet en is de arbeidsinspectie veel actiever geworden, er worden door de overheid veel meer normen gesteld. Er valt veel minder nog zelf te doen. Bovendien is het iedereen ondertussen wel duidelijk dat bezwarende werkomstandigheden hoger verzuim tot gevolg hebben. Daarmee wordt het sociale element gerationaliseerd tot een bedrijfseconomisch: het ziektepercentage als kostenfaktor moet dan naar beneden. Daar heb ik op zichzelf geen problemen mee. Alleen: je kunt het probleem niet meer vanuit sociale overwegingen benaderen, omdat men het volstrekt eens is over onwenselijkheid van bezwarende werkomstandigheden. Ook hier zie je weer dat je vanuit verschillende overwegingen toch op hetzelfde beleid uitkomt.'

Interessant is dan waarom er niets met dat rapport gebeurde.

PETER: 'Dat kan twee redenen hebben. Een overweging kan zijn dat het verloren energie zou zijn; de andere kan zijn dat men het inzicht mist om met het rapport aan het werk te gaan. Ik zat natuurlijk in een positie dat ik wist hoe je een investeringsplan moest bekijken, dan wist je beter waarover je sprak als je zei dat 2% van alle investeringen besteed moest worden aan het verbeteren van knelpunten in de werkomstandigheden. Van alle bedrijfsdirekties kregen we toen volledige medewerking. Dat geef ik dus als een antwoord op de vraag naar arbeiderszelfbestuur. Ik denk dat de meeste mensen nog niet eens geïnteresseerd zijn om mee te praten over de eigen werkplek, laat staan over de milieu-effecten van wat ze produceren.'

AD: 'Ik vind dat je nog eufemistisch bent. Is er iets dat niet voldaan heeft aan de verwachtingen van degenen die zich er hard voor maakten in de jaren zeventig, dan is het wel het werkoverleg. Dat sloeg toen aan. De oorspronkelijke weerstand van de bedrijven veranderde in akseptatie op grote schaal. Al dan niet met nevenbedoelingen uit efficiency-oogpunt. Nu zie je dat het werkoverleg, misschien niet overal, in veel gevallen in het bedrijfsleven een kwijnend bestaan leidt. Het blijkt dat het moeilijk is om zo'n uur te vullen, dat het moeilijk is om participatie vanuit de werkplek te krijgen.'

JAAP: 'Onze stelling is dat er in het bedrijf een voortdurende strijd aan de gang is tussen het management en de arbeiders over de kennis van hun werk. Waarbij het management probeert meer greep te krijgen op de kennis van arbeiders, die aan hen te onttrekken en effectief te maken voor het bedrijf. Aan de andere kant is er eigenlijk tot nu toe alleen maar een soort van verzetshouding, ook omdat vakbonden binnen de bedrijven nauwelijks aanwezig zijn. Men heeft geen organisatievormen om iets effectiefs met die kennis te kunnen doen. Dan krijg je verschijnselen als informele organisatie, mensen die in produktiegroepen informele produktienormen hanteren. Dat is een voortdurende strijd en een van de redenen dat het werkoverleg niet zo'n succes is geworden. Omdat mensen daarmee een stuk van hun persoonlijke vrijheid, hun autonomie om het werk naar eigen inzicht in te richten, publiek moeten maken en controleerbaar moeten maken.'

AD: 'Dat begrijp ik niet helemaal, want zonder werkoverleg had je een werkbaas, die zei wat je moest doen en verder moest je je bek dichthouden. Nu is het, althans in principe, mogelijk om in een geordende groep kritiek te uiten, nieuwe voorstellen te doen, waarbij de werkbaas in een positie zit waarin hij zich moet verdedigen, tenminste moet argumenteren. Dus psychologisch onder druk komt te staan om rekening te houden met verlangens van arbeiders, als hij dat al niet uit zichzelf zou doen. Dat wordt juist te weinig opgepakt. Daarom begrijp ik jouw opmerking niet.'

PETER: 'Nou, ik voel het wel een beetje aan. Iemand heeft een bepaalde manier van werken, die hij plezierig vindt. In zo'n werkoverleg moet hij dat uitleggen, en daar kan hij helemaal geen trek in hebben. Misschien zegt iemand wel dat hij het verkeerd doet. Daarmee zou hij uit zijn routine gehaald kunnen worden. Dat vinden zeker oudere mensen niet prettig. In zo'n werkoverleg zou hij met de billen bloot moeten en opmerkingen kunnen krijgen. En dan doet het er nog geeneens zoveel toe of dat van de werkbaas of van kollega's komt. Ik ken zo'n situatie niet, maar ik kan het me wel voorstellen.'

AD: 'Ik denk dat het bijzonder weinig voorkomt in het traditionele werkoverleg, dat werknemers door kollega's op de vingers worden getikt. De groepsloyaliteit is daarvoor te groot.'

Robot

Wat hebben jullie nou, zeg de laatste tien jaar, aan technologische vernieuwing het bedrijf zien binnenkomen?

AD: 'De eerste robot. Die doet wat je vroeger wel bitakken noemde. Die zwarte smurrie tegen de onderkant van een auto spuiten. Vroeger deed een vent dat met een verfspuit, dat was een vreselijk vies karwei. Zo is dat natuurlijk verkocht, het spaart uiteindelijk echter wel een hoop geld uit. Dat is het punt waarmee ik met die technologische vernieuwingen in aanraking kom.'

Hoe moeten we ons die robot voorstellen, een armpje met een spuit eraan?

AD: 'Ja. In eenvoudige vorm zijn ze voorgeprogrammeerd, de modernere uitvoeringen programmeren zichzelf naar een menselijk voorbeeld. Je ziet die robot nu ook even in zijn programma haperen als de man van arm moest verwisselen of moest ademen. Dan wacht die robot ook even. De kunst is nou om zo snel en doordacht mogelijk dat ding te laten verven door het menselijk voorbeeld, omdat daarmee de tijd is vastgelegd die de robot er in zijn eentje over doet.'

Dus hij leert van mensen, begrijpen we dat nou goed?

AD: 'Ja, hij doet handelingen van mensen na, niets meer. Hij kopieert exakt, je moet dus een hele goeie spuiters hebben, want gebruik je een slechte dan gaat die robot ook slecht spuiten. Het was gewoon een kwestie van uitrekenen wat goedkoper was, een paar mensen laten rondlopen of een robot installeren. Ook telt dan de kwaliteit van het spuiten en soms, zoals hier, de werkomstandigheden.'

PETER: 'Wat je ziet, is dat je met technologische vernieuwing, automatisering meer specifiek, een betere kwaliteit produkt bereikt. Zowel konstanter, als dat je de procesvariabelen beter in de hand hebt. Mooi voorbeeld is het rayon voor bandengaren. Dat gaat in de wang van een autoband. Je hebt een radiaal band, daar zit een ijzeren hoepel in de gordel, in het karkas zit dan rayongaren. Dat is een vrij oud produkt, bestaat al een jaar of 30, 40. Vroeger zat het in alle banden. Inmiddels zijn bijna alle rayonfabrieken gesloten, behalve bij ENKA. Dat hebben we alleen kunnen volhouden omdat we steeds vooruit gelopen hebben. Zonder voortdurende modernisering was die fabriek er niet meer geweest. Een ander aspekt is het volgende. Dat rayon wordt van hout gemaakt, van cellulose. Dat moet een aantal passages doorlopen, waarbij het, op zijn zachtst gezegd, nogal vies is. Naarmate je daarbij minder mensen hebt rondlopen is het gemakkelijker om het voor die mensen een beetje aangenaam te maken. Bovendien komen we nog uit een periode, en dat werkt heel lang door, dat je geen mensen kon krijgen. Bij de laatste automatisering zijn we van 100 man teruggebracht tot een stuk of 30, maar we moeten daarvan wel vaststellen dat de kwaliteit van het produkt beter is geworden. Er komt nu niemand meer aan, je kunt het proces veel beter in de hand houden. Vroeger viel er wel eens wat om, of iemand wachtte wel eens te lang. Dat heb je nu niet meer.'

Dus heb je drie effecten. Er zijn minder mensen aan het werk, maar de mensen die er werken, doen dat onder betere omstandigheden en je hebt een beter produkt.

PETER: 'Ja, die mensen zitten nu in de controlekamer, waarbij de deur geluiddicht is en die zitten er eigenlijk vooral te wachten tot de zaak misgaat.'

Tot er een lampje gaat branden.

PETER: 'Ja, dan gaan ze de fabriek in en gaan ze even aan het werk. Daar zitten ze voor, net als een soort chauffeur, die een groot deel van zijn tijd zit te wachten en als ie dan eenmaal op dat gaspedaal zit, zal ie even laten merken dat ie rijden kan.'

Nou, dat hebben die mensen ook een beetje. Ze zitten ondertussen in een hogere loongroep, omdat ze meer kunnen. Wat dat betreft sluit het een beetje aan bij de toegenomen scholing van mensen.'

AD: 'Dat kan ik maar ten dele onderschrijven. Nou denk ik dat jullie een technologisch meer complex bedrijf zijn, dan het maken van auto's. Maar er zijn ook tegen-gestelde effecten. Je stelt dat het werk prettiger is geworden. Maar dat zit heel ingewikkeld in elkaar. Wij hebben een systeem met vuilwerktoeslag, een sociale verworvenheid. Er wordt gevochten om de vieze baantjes. Bijvoorbeeld met de introductie van een ander automatiseringsproject, waarbij uiterst vies werk wegviel. Dan moet je die toeslag op een gegeven moment terugdraaien, nog niet eens zozeer vanwege het geld, maar omdat het de verhoudingen in het bedrijf verstoort. Financieel snap ik dat allemaal heel goed, maar eigenlijk zou zo'n man je dankbaar moeten zijn omdat je een dure machine hebt geïnstalleerd die hem het werken aangenamer maakt. Dus eigenlijk vindt die man dat aangenamere werk niet aangenaam.'

JAAP: 'Dat soort zaken geldt ook voor procesbewakers. Bijvoorbeeld, op de raffinaderijen in Pernis zitten mensen in hun eentje, de hele nacht met de verantwoordelijkheid voor een hele plant. Die komen onder ontzettende spanning te staan: stel je voor dat ik in slaap val, als dat ding in de fik raakt, zit ik hier in mijn eentje, hoe kom ik weg.'

AD: 'Ja, natuurlijk. En het feit, dat wat mooi lijkt, met name door de ambachtelijk ingestelde mensen toch als niet prettig wordt ervaren. Het werk van je eigen handen wordt steeds minder, er is steeds minder om persoonlijk trots op te zijn. Je hoort vragen als: Waarom ben ik eigenlijk nog plaatwerker? Of machinebankwerker? Dat zijn toch mini-tragedietjes, waartegen men zich dan wel weer wapent. Het zit dus heel gekompliceerd in elkaar.'

PETER: 'En verandert dat nou jouw standpunt over automatisering?'

AD: 'Nee, ik geloof dat zolang je een vrije economie hebt, het een kwestie van overleven is om te automatiseren.'

PETER: 'Wij exporteren bijvoorbeeld 90% van de produktie. Dan zit je op een wereldmarkt, dat dwingt je concurrerend aan te bieden. Daarom zou je in je industriebeleid, wil je de werkgelegenheidsaspecten bekijken, een onderscheid moeten maken tussen bedrijven die concurreren op de wereldmarkt en bedrijven die op de thuismarkt opereren. Denk bijvoorbeeld aan de bouw, daar is geen buitenlandse concurrentie, daar kunnen we als land de zaak redelijk autonoom inkleden. Voor exportbedrijven zul je de faciliteiten moeten verschaffen zodat zij met hun neus vooraan kunnen staan.'

Is jullie eigen werk nou veranderd?

AD: 'Ja, maar nog meer het werk van het middenkader. De belasting op chefs en voorlieden om mee te doen in werkoverleg enz.; dan moeten ze sociaal leider zijn, ze mogen niet meer gewoon bevelen geven, maar moeten opvoedend te werk gaan, hun medewerkers opvangen. Die zitten werkelijk in de sandwich en dat vind ik een enorm probleem. Daar zie je wel dat met name ouderen het soms heel moeilijk hebben om zich aan te passen.'

PETER: 'Die zijn vaak opgegroeid in die hiërarchische structuren en die moeten dan plotseling zich allerlei zaken laten aanleunen.'

Maar is het dan een gevolg van technologie dat die hiërarchische structuur verdwijnt, of is het een gevolg van de sociale politiek?

AD 'Van de sociale politiek.'

PETER: 'In die zin, dat wanneer je technologisch vernieuwt, je hoger geschoolde medewerkers krijgt, die zich weer wat minder gemakkelijk dingen laten aanleunen

dan minder opgeleide mensen. En het trieste van de huidige werkloosheid is dat een heleboel processen gewoon gestopt kunnen worden, omdat de arbeidsmarkt ruim is. Je kunt allerlei zaken gemakkelijk de kop indrukken.'

Polarisatie

JAAP: 'Een van de stellingen bij automatisering is dat er door de automatisering zogenaamde funktiepolarisatie optreedt, dat er een steeds grotere scheiding ontstaat, het middenkader, middennivowerk vervalt. Er blijft aan de ene kant heel eenvoudig stompzinnig werk over, aan de andere kant heel hoogwaardig boeiend werk. Herkennen jullie dat beeld?'

AD: 'Bij ons speelt dat nog niet sterk. Bij het assemblagewerk worden de machines wel steeds mooier, preciezer, lawaailozer, er wordt vrijwel automatisch een ruit ingezet en zo. Maar je hebt er nauwelijks extra scholing voor nodig. Dus ik herken het niet. De enige uitzondering is de technische dienst, de onderhoudsdienst. Daar worden steeds meer technische eisen gesteld aan de monteurs, die zich moeten waarmaken met het volgen van alweer nieuwe kursussen. Het produktiepersoneel heeft de laatste tien jaar alleen maar "mooier" werk gekregen. Met de kanttekeningen van daarstraks dat wat "mooi" lijkt, nog niet "mooi" hoeft te zijn.'

Er is nog een andere tak van automatisering, waarbij niet direkt op de produktie wordt ingegrepen, maar de informatiestromen worden geautomatiseerd.

AD: 'Op dit moment gaat het inderdaad vooral om de informatiestromen, waardoor je bijvoorbeeld al dagen van tevoren kunt zien aankomen dat een bepaald onderdeel zal gaan ontbreken, waardoor je de assemblage niet kunt voortzetten. Ik kan echter nog steeds op een eenvoudig velletje papier iedere dag volgen wat er aan produktie gemaakt is. We gebruiken de komputer wel bij de kwaliteitsbewaking. Elke kwaliteitsafwijking heeft een eigen kode, die de komputer ingaat en dat wordt dan een *fingerprint* die de truck de rest van zijn leven blijft vergezellen. Mocht er ooit van een klant een klacht komen dan kun je onmiddellijk zien, via de kaart met het chasisnummer of er ooit een reparatie heeft plaatsgevonden, of dat er iets bijzonders aan de hand is geweest bij de produktie.'

JAAP: 'Aan automatiseringsprojekten zitten twee aspecten. Het zijn informatiesystemen, die het een bedrijf mogelijk maken beslissingen op een lager nivo te leggen, omdat lagere nivo's meer informatie kunnen verkrijgen. Het geeft de mogelijkheid van decentralisatie, dat is dan positief. Maar meteen geeft het een mogelijkheid tot grotere controle over wat het lager kader doet.'

AD: 'Ja, dat is zo. Helemaal juist. Maar het is niet anders dan bij de invoering van een prikklok waarmee je arbeidstijden registreert. Het is een beperking voor iedere werknemer, want hij is controleerbaar aanwezig of niet. Maar je kunt het ook zien als een hulp. Het wordt bijvoorbeeld gemakkelijker variabele werktijden in te voeren, wat anders niet mogelijk zou zijn.'

PETER: 'Wat in een fabriek heel veel gebeurt, is dat mensen naar elkaar kijken, arbeidstijden en beloningen en alles onderling vergelijken.'

JAAP: 'Dan geeft automatisering een soort objektieve norm.'

AD: 'Ja, dat is dan toch weer een plus. Dan kun je laten zien dat uiteindelijk iedereen evenveel uren maakt.'

JAAP: 'Maar dat betekent dan dat je bovenop verschillen in arbeidsomstandigheden en werkwijzen een soort zogenaamde objektieve norm legt, terwijl het vroeger een strijdpunt kon zijn tussen arbeiders en management.'

AD 'Ja, en ook hier geldt weer dat de een het als prettig, de ander het als onprettig ervaart.'

PETER: 'Maar slot van het liedje is wel dat er efficiënter gewerkt wordt en dat er dus minder mensen hetzelfde werk doen.'

AD: 'Als mensen meer kunnen werken naar hun eigen omstandigheden aangepast en daardoor meer arbeidsplezier hebben, dan denk ik inderdaad dat er efficiënter wordt gewerkt.'

PETER: 'Maar los daarvan, hoe dat uitpakt. Als jij de zaak beter in de greep hebt dan werken de mensen efficiënter. En heb je minder mensen nodig voor hetzelfde werk. Dan kom ik toch in problemen. Mijn ratio is dan dat je op die manier meer winst kunt maken, en dat is een voorwaarde voor nieuwe investeringen waarmee nieuw ontwikkelde produkten in productie gebracht kunnen worden. En dat schept nieuwe werkgelegenheid.'

AD 'Die logika is er niet noodzakelijk.'

JAN: 'Nee, dat is de winst=werk-theorie.'

PETER: 'Maar wat kan er anders met winst gebeuren. Ze kan uitgekeerd worden, op dit moment zijn de winstuitkeringen nog niet hoger dan de rente die je zou krijgen wanneer je je geld op de bank zette.'

JAN: 'Je kunt er, simpel gesteld, ook robots voor kopen.'

AD/PETER: 'Ja.'

PETER: 'Maar een robot koop je gemakkelijker omdat de investering in een robot minder risikovol is dan de investering in een nieuw produkt. Het risico voor een nieuw produkt kun je alleen maar nemen als je een zekere ondergrond hebt om bij mislukking te kunnen terugvallen. Wij hebben bijvoorbeeld een grote investering in Delfzijl en Emmen, die kon AKZO niet meer alleen nemen. Daar was hulp van de overheid voor nodig. Dus een onderneming die jarenlang gedraaid heeft op magere winsten kan zelfstandig geen risikovolle investeringen meer doen.'

JAAP: 'Jouw verhaal is dus dat als er meer winst gemaakt wordt, dat op zijn minst de kans groter maakt dat er in nieuwe produkten wordt geïnvesteerd.'

PETER: 'Zonder die winst zou dat in ieder geval niet gebeuren.'

Jan W. Dirx
Jaap P. de Jong

Tim M. van Ruiten is werkloos.

De Arbeidsmarkt WERKEN MET BEHOUD VAN UITKERING

Het aantal officieel geregistreerde werklozen heeft in 1983 de 800.000 reeds overschreden. Voorspellingen voor het volgend jaar spreken al over een miljoen werklozen.

Aan de andere kant moeten we konstateren dat zelfs nu de overheid het terugdringen van het financieringstekort laat prevaleren boven het instandhouden, laat staan het uitbreiden van de werkgelegenheid in de kollektieve sektor. Dit gekoppeld aan het feit dat ook de marktsektor in de toekomst niet in staat zal zijn op grote schaal nieuwe werkgelegenheid te scheppen, leidt tot de konklusie dat het 'ideaal' van volledige werkgelegenheid in de zin van betaalde arbeid voor iedereen, die dat wil, verder weg is dan ooit te voren.

Omdat voor veel mensen, en met name veel jongeren, het uitzicht op een betaalde baan miniem is, zoeken zij steeds vaker hun heil op de 'onbetaalde-arbeidsmarkt'. Zij werken met behoud van uitkering.

Prof. Kwant omschrijft dit verschijnsel in zijn afscheidskollege 'Krisis in het arbeidsbestel dat tot baanstelsel wordt' zeer treffend: 'Heeft iemand geen baaninkomen, dan krijgt hij een inkomen op een andere titel. Hiermee ontstaat de mogelijkheid dat iemand arbeid verricht, zonder dat hij voor zijn levensonderhoud afhankelijk is van het inkomen uit arbeid. Dit maakt onze situatie nog vreemder. Er is veel werk dat is blijven liggen en er zijn vele potentiële werkers, die reeds over een inkomen beschikken. Waarom dan geen werk aangeboden aan deze personen, onder voorwaarden, die aan hun situatie zijn aangepast? Momenteel kennen we de vreemde bepaling dat mensen die een uitkering ontvangen, geen werk mogen verrichten dat in het arbeidsbestel is ondergebracht.'

Hoewel al gedurende enkele jaren her en der mensen met behoud van hun uitkering onbetaalde arbeid verrichtten, is de discussie over dit onderwerp pas goed op gang gekomen naar aanleiding van het *gemeenschapstakenplan* van André van der Louw, de toenmalige minister van CRM. Dit plan had tot doel om op gemeentelijk nivo door werkloze jongeren verschillende werkzaamheden ten dienste van de gemeenschap te laten uitvoeren. De werkloze jongeren zouden op straffe van een korting op hun uitkering gedwongen moeten worden deze taken te verrichten. Terecht bekritiseerden velen de ideeën van Van der Louw.

Begin dit jaar kwam het kabinet met een tweede versie van het *gemeenschapstakenplan*. De verplichting voor werkloze jongeren om hier aan mee te doen was komen

te vervallen. Het was en is aan de gemeenten om dit plan een nadere invulling te geven. Op 22 juli van dit jaar verscheen een circulaire aan de gemeentebesturen van de hand van staatssecretaris van sociale zaken Lou de Graaf over de 'deelname aan maatschappelijke activiteiten door uitkeringsgerechtigden'. De Graaf probeert in die circulaire richtlijnen te geven voor het werken met behoud van uitkering. Hij onderscheidt vier verschillende categorieën van onbetaald werk:

- onbetaald werk dat op individuele basis wordt verricht;
- onbetaald werk in georganiseerd verband binnen het kader van bestaande niet-kommerciële organisaties of instellingen;
- gemeenschapstaken;
- werkprojecten voor werklozen.

Met de bespreking van twee nota's, die een reactie zijn op het gemeenschapstakenplan en de circulaire, willen we wat nader ingaan op de benadering op lokaal niveau van deze problematiek. Aan bod komen verschillende vormen van werk met behoud van uitkering, uitgangspunten en criteria daarbij, en enkele kritische kanttekeningen. De nota's zijn afkomstig van het PPR-actiecentrum Nijmegen en van de gemeente Rotterdam.

Nijmegen

In haar nota, die een bijdrage levert aan de discussie in de gemeente Nijmegen over de invulling van het gemeenschapstakenplan, formuleert het actiecentrum Nijmegen niet alleen een aantal uitgangspunten voor het beleid, maar komt ook met een concreet alternatief voor het gemeenschapstakenplan: het *ervaringsjaar*.

De kritiek van PPR-Nijmegen op het gemeenschapstakenplan richt zich erop dat het plan in eerste instantie uitgaat van behoeften, die in of bij gemeenten bestaan om verschillende werkzaamheden door werkloze jongeren met behoud van uitkering te laten verrichten. Deze jongeren wordt gesuggereerd dat zij een tegenprestatie moeten leveren, hun belangen komen daarbij op de tweede plaats.

In het alternatief van het ervaringsjaar wordt uitgegaan van de werkloze jongere zelf. Het richt zich op jongeren van 16 tot 22 jaar met of zonder uitkering, die moeilijkheden hebben met het vinden van hun weg binnen en buiten de arbeidsmarkt. Aan die jongeren wordt de mogelijkheid geboden om één jaar lang gedurende 2 tot 2½ dag per week werkervaring op te doen bij een instelling uit de non-profit- of overheidsfeer. In dit jaar moeten zij minstens eenmaal van werkervaringsplaats wisselen. Deze werkervaringsplaatsen dienen aan enkele criteria te voldoen:

- de werkzaamheden moeten buiten de activiteiten vallen, die normaal door een organisatie verricht worden;
- de werkzaamheden moeten gevarieerd zijn en een oriënterend karakter hebben;
- er moet enige vorm van begeleiding zijn;
- de 'werkgever' moet bereid zijn de jongeren te verzekeren en afspraken te maken met de deelnemer.

Eén maand van het ervaringsjaar wordt door de deelnemers besteed aan een door henzelf zinvol geachte activiteit. De bedoeling is dat ze die activiteit zelf organiseren. Daarnaast komen de deelnemers iedere week bij elkaar om hun (werk)ervaringen uit te wisselen. Op die groepsdag, die onder professionele begeleiding staat, wordt ook aandacht besteed aan zaken, die in het leven van jongeren een rol spelen.

Het actiecentrum stelt twee financieringsmogelijkheden voor, om dit project op te zetten: artikel 36 van de WWV en het sociaal-kultureel werk.

In de notitie komen verder nog enkele suggesties naar voren om de positie van werklozen te verbeteren, namelijk:

- afschaffing van de sollicitatieplicht;
- goede rechtspositionele regeling, onkostenvergoeding en verzekering voor het vrijwilligerswerk;
- versterking van de vrijwilligerscentrale als stedelijk vraag- en aanbodpunt voor vrijwilligerswerk;
- vergroting van de mogelijkheden voor studie en scholing met behoud van uitkering.

Als laatste punt snijdt de nota de problematiek aan van de criteria voor het werken met behoud van uitkering. In bovengenoemde circulaire van De Graaf worden deze criteria nog eens aangescherpt. Hij wordt hierin ondersteund door zowel de werkgevers- als de werknemersorganisaties.

PPR-Nijmegen pleit ervoor om bij het toepassen van de toetsingscriteria een onderscheid te maken tussen onbetaald werk, dat door of onder verantwoordelijkheid van de lokale overheid of andere instellingen wordt geschapen en onbetaald werk dat door initiatieven van werklozen zelf wordt gekreëerd. De eerste categorie onbetaald werk zou getoetst moeten worden aan duidelijke criteria om te voorkomen dat betaalde banen worden omgezet in onbetaald werk. Initiatieven van werklozen zelf moeten in principe mogelijk zijn, tenzij de toetsingskommissie kan aantonen dat er sprake is van concurrentievervalsing. De Tweede Kamerfractie van de PPR heeft bij een mondeling overleg over de materie een zelfde standpunt ingenomen.

Rotterdam

De nota van de gemeente Rotterdam is erop gericht om de mogelijkheden voor het verrichten van onbetaalde arbeid met behoud van uitkering in de Maasstad zoveel mogelijk te verruimen.

Via het beschrijven van de werkloosheidssituatie in Rotterdam, de mogelijkheden binnen de huidige regelingen voor het werken met behoud van uitkering en het werkloosheidsbeleid van de gemeente, komt men tot het formuleren van enkele uitgangspunten voor het beleid in deze.

- Uitkeringsgerechtigden moeten zoveel mogelijk de ruimte krijgen om eigen initiatieven te ontwikkelen.
- Een scheiding tussen werkenden en niet-werkenden moet worden tegengegaan.
- Het werken met behoud van uitkering dient zo min mogelijk ten koste te gaan van betaalde banen.

De nota bevat een overzicht van verschillende mogelijkheden voor het werken met behoud van uitkering. Een plan om op grote schaal *arbeidsleerplaatsen* te creëren wordt daarbij zeer uitvoerig belicht. De arbeidsleerplaatsen moeten zowel in de kollektieve als in de marktsector geschapen worden. Jongeren kunnen daar gedurende één jaar werkervaring opdoen gekoppeld aan een opleiding. De opleiding moet een dermate breed karakter hebben, dat de kansen van de betrokkene op de arbeidsmarkt ook buiten het bedrijf of de instelling, waar men gewerkt heeft, vergroot worden. De plaatsen zijn bedoeld voor schoolverlaters, die langer dan één jaar werkloos zijn. De duur van de werkweek voor deze plaatsen bedraagt maximaal 32 uur om een evenredigheid te laten bestaan tussen uitkeringshoogte en werktijd. Voor de duur van het werk wordt tussen de werkloze en de organisatie, die de arbeidsleerplaats aanbiedt een samenwerkingsovereenkomst gesloten (de nota bevat ook een voorbeeld voor zo'n samenwerkingsovereenkomst). Volgens plan zouden in december 1984 bij de gemeente zelf reeds duizend van deze arbeidsleerplaatsen gerealiseerd moeten zijn. Bij de RET (vervoersbedrijf van Rotterdam) werken sinds kort in het kader van deze regeling 150 jongeren met behoud van uitkering als vervoersassistent.

Daarnaast zijn reeds twee projecten gestart in de marktsector. Bij het verrichten van economisch produktieve arbeid, wordt duidelijk de mogelijkheid opengehouden om een mengvorm van een beloning op basis van een arbeidsovereenkomst en op basis van een uitkering te ontwikkelen.

De overige mogelijkheden voor onbetaalde arbeid met behoud van uitkering, die in de nota aan bod komen zijn:

- Vrijwilligerswerk binnen bestaande niet-kommerciële instellingen of organisaties. Hierbij moet voorkomen worden dat het inzetten van vrijwilligers ten koste gaat van betaalde banen.
- Werkprojecten in de marktsector. Het gaat hier om kleinschalige winkels en ambachtelijke arbeidsplaatsen. Voorwaarden voor deze projecten zijn onder meer een gering raakvlak met bestaande kommerciële activiteiten, produceren van nieuwe of importvervangende produkten of het recyclen van produkten, het leveren aan bij voorkeur niet-koopkrachtige vraag, het voldoen aan dezelfde wettelijke regelingen als kommerciële bedrijven. Rotterdam kent op het ogenblik een twintigtal van dit soort projecten.
- Werkprojecten in de kollektieve sektor. Het gaat hierbij om activiteiten die gewoonlijk in overheids- of door de overheid gesubsidieerde instellingen plaatsvinden. Voorwaarde voor deze projecten is dat de projecten een aanvulling vormen op het werk van bestaande instellingen.
- Zelfvoorzieningsprojecten. Deze projecten hebben als doel om tussen de deelnemers onderling te voorzien in bepaalde behoeften.

Tot slot besteedt de nota nog aandacht aan de uitvoeringsprocedure. Hierin wordt opgesomd wanneer uitkeringsgerechtigden toestemming moeten vragen om met behoud van uitkering te werken, hoe de toetsing van de werkzaamheden in zijn werk gaat, welke rechten en plichten de uitkeringsgerechtigden hebben.

Kritiek

Bij een vergelijking van de twee nota's valt op dat zowel PPR-Nijmegen als de gemeente Rotterdam werken vanuit een brede opvatting over arbeid. Onder arbeid worden alle mogelijke vormen van maatschappelijke activiteit verstaan, die zinvol zijn voor diegene die de arbeid verricht en voor diegene die de dienst ontvangt. Arbeid is niet direkt gekoppeld aan het verkrijgen van een inkomen.

Beide nota's brengen ook een eigen invulling/alternatief voor het gemeenschapstakenplan. Bij het aktiecentrum Nijmegen heet het een ervaringsjaar, de gemeente Rotterdam noemt het een arbeidsleerplaats. In beide gevallen wordt aan jongeren de mogelijkheid geboden om gedurende één jaar te werken gekoppeld aan vorming of scholing. Waar het ervaringsjaar in eerste instantie bedoeld is om jongeren verder te laten kijken op het gebied van (deeltijd) arbeid, vrijwilligerswerk en dergelijke en het versterken van de positie op de arbeidsmarkt op de tweede plaats komt, richt de arbeidsleerplaats zich wel degelijk in eerste instantie op het verbeteren van de positie op de arbeidsmarkt voor de jongere.

Mijn kritiek op ervaringsjaar en arbeidsleerplaats — en in algemene zin geldt die voor alle gelijksoortige plannen — richt zich op het feit dat in deze plannen werkloze jongeren voor een bepaalde periode iets wordt aangeboden. Als het jaar (arbeids)ervaring erop zit worden ze eigenlijk weer aan hun lot overgelaten. Het aktiecentrum Nijmegen en de gemeente Rotterdam geven in hun nota's niet aan op welke wijze jongeren, die aan de betreffende projecten hebben deelgenomen, ondersteund moeten worden bij het vinden van werk, betaald of onbetaald. Beide nota's gaan in meer

of mindere mate uit van het verbeteren van de positie op de arbeidsmarkt voor werkloze jongeren. Het valt echter te betwijfelen of die positie, bij het huidige functioneren van de arbeidsmarkt aanwijsbaar zal verbeteren. Een feit is wel dat de werkloze jongere voor de huidige arbeidsmarkt een jaar duurder geworden is. Daarnaast beperken de nota's zich slechts tot (kommentaar op) regels, regelingen en criteria die aan uitkeringsgerechtigden of projecten voor het werken met behoud van uitkering gesteld worden. Hier heeft vrijwel iedereen het moeilijk mee. De Graaf, met in zijn voetspoor de werkgeversorganisaties en de vakbeweging, zijn in wezen van mening dat een werkloze zijn naam eer aan moet doen, en zich bezig dient te houden met het niets doen. Slechts onder zeer strikte voorwaarden mag men zich bewegen op het terrein van de arbeid. Zij blijken enkel oog te hebben voor de belangen van diegenen, die opereren in het betaalde arbeidscircuit. En hoewel in de nota's van Nijmegen en Rotterdam mooie woorden staan over doorbreking van de koppeling tussen arbeid en inkomen, slagen zij er ook niet in om de scheiding tussen het circuit van de onbetaalde arbeid en het circuit van de betaalde arbeid te doorbreken. Terecht is men in tijden van bezuinigingen huiverig voor een substitutie van betaalde arbeid door onbetaalde arbeid. Maar men slaagt er niet in om aan werklozen een opening te bieden naar de betaalde arbeidsmarkt toe. Het vraagstuk van werken met behoud van uitkering moet bekeken worden in samenhang met het betaalde werk en met de verdeling van het betaalde en onbetaalde werk. Als werkloze kun je het beste je eigen gang gaan. De gang door de instituties zal vooralsnog hoofdzakelijk tot frustraties leiden. Men is daar nog bezig met de regels en men geeft nog weinig ruimte en ondersteuning aan de eigen initiatieven van werklozen.

Ikzelf ben als uitkeringstrekker bezig met een studie, doe vrijwilligerswerk en bezoek met een zekere regelmaat tijdens werkuren de redactievergaderingen van dit blad zonder de behoefte te voelen hiervoor bij de GSD toestemming te vragen.

Tim van Ruiten

'GTP, wat doe je ermee?' Nota PPR-Nijmegen, te bestellen door overmaking van f 4,— op giro nr. 1761203 t.n.v. J. van Maasackers Nijmegen. o.v.v. GTP-nota.

Studiedag 'Werken met behoud van uitkering'

De Stichting Radikalen Vorming en de Stuurgroep Raads- en Statenwerk organiseren een studiedag over de problemen rond het *werken met behoud van uitkering*. De studiedag is vooral bedoeld voor diegenen die zich bezighouden met het raads- en statenwerk.

Op deze dag hopen we een aanzet te geven tot een standpuntbepaling van de PPR over deze materie.

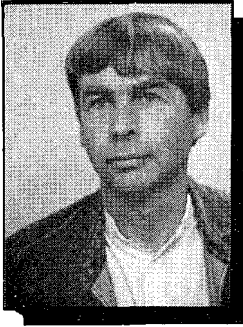
Datum: 21 januari 1984.

Plaats: Utrecht.

Tijd: 10.00 - 16.30 uur.

In verband met het versturen van studiemateriaal graag tijdige opgave (2 weken voor de aanvang).

Voor opgave en nadere informatie: SRV, Singel 277, 1012 WG Amsterdam.
Tel.: 020-256046.

Marten Bierman is sekretaris van het Groen Platform, één van de deelnemende organisaties in het Groen-Progressief-Akkoord voor de Europese verkiezingen.

Groene Politiek DE WEG TERUG NAAR VOORUITGANG?

De redactie van Radikale Notities vroeg mij als niet-partijgebodene, om mijn persoonlijke visie te geven over enkele aspecten van *Groene Politiek*. Toevallig legde ik juist de laatste hand aan een 'Katernen 2000' over dit onderwerp op verzoek van de Werkgroep 2000.* Daaruit koos ik het hierna volgende fragment, dat illustreert dat groene politiek meer wil zijn dan milieuzorg alleen. Gepoogd wordt vraagstukken rond economie, werkgelegenheid als ook de rol van de staat en van de individuele burger in een zekere samenhang te plaatsen als basis voor groen politiek handelen.

Goed werk en een gezond milieu vergen een verbond tussen produktie en konsumptie. Kringloop is daarbij een sleutelbegrip. Er moet worden toegewerkt naar cyclisch verlopende produktie en konsumptieprocessen via hergebruik en reparatie. Dit lukt pas echt goed bij een bepaald schaalnivo. Bij de huidige stand van de industriële grootschalige produktieprocessen zal deze verandering moeilijk en ook moeizaam gaan verlopen. De kortzichtige reacties van onze 'captains of industry' die overigens ook in delen van de vakbeweging zijn te vernemen, op de noodzaak tot milieuveiliger dus kostenverhogende produktieprocessen doen vermoeden dat de omschakeling zich niet zonder slag of stoot zal voltrekken. Er zijn nog teveel Wagner-liefhebbers die hun heil blijven zoeken in achterhaalde wederopbouw-koncepten van groei op alle fronten en in alle richtingen.

De nieuwe, groengetinte, ondernemersethiek waartoe het Groen Manifest oproept, doet voorlopig nog voornamelijk in het alternatieve bedrijfsleven opgeld.

Dit kleinschalig bekeringsproces van binnenuit verloopt weliswaar veelbelovend maar helaas te traag om er milieuproblemen op grote schaal mee vóór te blijven. Dat vergt pressie. Met Groene Politiek alleen is die pressie niet tot voldoende druk op te voeren. De rol van de staat reikt ook op Europees nivo niet ver genoeg om in alle milieuvijandige produktie- en konsumptieprocessen in te grijpen. Dat zou bovendien een totalitair regiem vereisen. Een log en zwaar staatsapparaat waar de Groenen juist vanaf willen.

Nee, het partikulier initiatief van de vrije ondernemer zal voortdurend onder druk moeten staan om zijn produktieve vermogens in een mens- en milieuvriendelijke

* De volledige tekst verschijnt deze maand als *Katernen 2000*, nr. 7/1983 onder de titel 'Groene politiek: de weg naar vooruitgang'. Postbus 2000, 3800 AA Amersfoort.

richting te stuwen. Het zal duidelijk moeten worden dat een goed ondernemersklimaat voortaan alleen een groen ondernemersklimaat kan zijn. Gewone mensen zijn daartoe bij machte. Voor de Groenen zijn ze niet alleen kiezers maar ook consumenten. En daarin ligt nu juist het instrument om gewenste produktie mogelijk te maken en ongewenste te gronde te richten. Want konsumenten kunnen een produkt kopen of afspreken om dat met z'n allen niet te doen. Afspraken over selektief konsumentengedrag, de kleine groene politiek, worden via het wijd en zijd vertakte Groene Netwerk gemaakt. Hetzelfde netwerk waarlangs ook de grote groene politiek wordt gevoed in de vertegenwoordigende lichamen. Zo is milieuvijandige produktie van twee kanten uit klem te zetten. En iedereen in het netwerk kan daaraan meehelpen. Dat een kopersstaking werkt is vrijwel zeker, mits op grote schaal toegepast. Kort geleden nog werd het chemisch-farmaceutisch concern Hofman-La Roche op deze manier aangespoord tot het terugvinden van 'zoekgeraakte' vaten dioxine. Juist in een tijd dat de afzetmarkten versralen en de konkurrentie moordend is, kunnen de klanten met elkaar weer koning zijn. De groene 'thuispolitici' voeren zo hun eigen ontmoedigings- danwel stimuleringsbeleid, en hebben de overheid daar veel minder bij nodig. Of het nu gaat om versnelde herinvoer van de stategieën of de afbouw van de bio-industrie en wegwerpproduktie.

Bestaande konsumentenorganisaties kunnen hierin samen met de milieubeweging een hoofdrol spelen en gaan zo een groene toekomst tegemoet. In hoeverre ook de vakbeweging van de partij zal zijn hangt er van af. In het vakbondswerk staat de loonstrijd nog centraal. Daar gaat het nu allereerst om behoud van werk en over de vijftien gulden minder-minder. Of het om goed werk gaat is van geen of later zorg. Werkgevers en werknemers hebben op dit punt nogal gelijkgerichte belangen: behoud van welke produktie dan ook op de korte termijn. Bouwbonden en ambtenarencentrales hebben zich daardoor bijvoorbeeld al eens laten verleiden tot positieve uitspraken over inpoldering van het Markermeer. Zonder zich er overigens van te vergewissen of de balans ook op langere termijn in het voordeel van de werkgelegenheid zal doorslaan. Bovendien is wel erg luchtig heengestapt over de banen die het Markermeer nu biedt aan andere beroepsgroepen als visserij en recreatie.

Toch zijn er, ook voor de vakbeweging, grote veranderingen op til. Het is inmiddels duidelijk geworden dat er zich zowel in de agrarische als in de industriële produktiesektoren en de administratieve dienstverlening een trendmatig afbraakproces van werkgelegenheid voltrekt. Dat verloopt snel en wereldwijd, terwijl het eind ervan voorlopig nog niet in zicht is. Wat Nederland betreft verdwenen in 1981 60.000 arbeidsplaatsen, in 1982 waren het er 102.000. Organisatorische stroomlijning, het inzetten van robots en automatisering veroorzaken dit structurele banenverlies. Daarnaast treedt verlies van arbeidsplaatsen op door afzetvermindering. Zowel als gevolg van de economische malaise als door vraaguitval bij de partikulier die meer belasting moet betalen ter bestrijding van het overheidsfinancieringsstekort.

Daartegenover staat een wassende stroom schoolverlaters als gevolg van de naoorlogse geboortegolf die het arbeidsaanbod in de jaren tachtig met gemiddeld zo'n 75.000 arbeidsplaatsen per jaar zal vergroten. Is de hieruit geboren 'verloren generatie' nog te redden?

Niet door alle hoop te vestigen op het stimuleren dan wel spontaan weer opleven van een steeds personeelsarmer wordende industriële produktie-ontwikkeling. Zelfs forse groei zal weinigen meer aan werk kunnen helpen. De voortschrijdende arbeidsuitstoot vermindert ook het effect van arbeidstijdverkorting. Er moet steeds meer worden ingeleverd voor een toch steeds afnemend aantal banen erbij. Dit jaar is het herbezettingspercentage in de marktsektor ongeveer nihil. Er komen dus geen banen bij. Alleen de verkorte arbeidsplaatsen blijven behouden. Het is de vraag of dit resultaat de bereidheid van werkenden tot inleveren zal vergroten, temeer daar de belas-

tingdruk en de kosten van levensonderhoud blijven toenemen. Hierin schuilt een ernstige bron van conflicten tussen werkenden en niet-werkenden, die op den duur niet meer met een goedkoop beroep op solidariteit kan worden afgedaan.

In het 'Groene Deltaplan' wordt een andere weg ingeslagen. Voor zover ze niet milieuvrijd zijn worden geautomatiseerde en gerobotiseerde productieprocessen ongemoeid gelaten. Via geleidelijk te verminderen heffingen op robot en komputer wordt een al te schielijke arbeidsuitstoot vermeden. Overeenkomstig het milieuscenario van het Centrum voor Energiebesparing wordt daarnaast een heffing gelegd op grondstof- en energiegebruik. Nederlands open economie maakt dat met maatregelen in sectoren die op de buitenlandse markt zijn gericht weinig is uit te richten. Stimuleringsubsidies blijken via vestzak en broekzak naar het buitenland weg te lekken en zijn daarmee weggegooid geld.

Greep op internationaal vertakte bedrijven vraagt een krachtige internationale en eigenlijk mondiale groene politiek en strategie. Dit ontluikt op tal van plaatsen: in Zeeland maar ook in Nieuw-Zeeland. Deze netwerkontwikkeling vergt echter tijd om te groeien en kan moeilijk worden geforceerd. Op Europees nivo kan meer vaart worden gemaakt met deelname aan de Europese verkiezingen en internationale fractievorming. Er zijn dan afspraken te maken met gelijkgestemden, die vooral uit moeten stralen naar de politiek in eigen land. Dat is voorwaardenscheppende grote groene politiek, van belang voor een effectieve aanpak van grensoverschrijdende problemen rond milieu, wapening en derde wereldhandel en wandel. Het is te beschouwen als het kwartiermaken voor de kleine groene politiek van het poreus maken van landsgrenzen, het openbreken van blokken en het afbreken van het vijandbeeld. Het pad is ermee te effenen naar een verinniging van de kleinschalige kulturele, wetenschappelijke en handelsbetrekkingen voor een hernieuwd kweken van begrip voor verschillen en overeenkomsten tussen volken en tussen regio's. Op die manier moeten nieuwe verdragen tot stand komen, niet alleen neer geschreven door gewichtige lieden op geduldig papier, maar ook in de harten van gewone mensen zelf. Dat is immers de enige manier waarop mensen werkelijk blijvend weerbaar zijn te maken tegen het gewapend geweld van volksmenerij en het industriële geweld van roekeloos ondernemerschap.

Al is dit een inspirerende weg, het is er een met een verre tijdshorizon. Geen snel antwoord op de luide roep om werk in eigen land. Dat zal moeten komen van het Groene Deltaplan. De essentie van dit plan is dat nieuw werk niet wordt gemaakt door de arbeidsproductiviteit zoals dat heet kunstmatig laag te houden, maar door de van oorsprong arbeidsintensieve sectoren verder uit te bouwen. Daar is dan niets kunstmatigs aan. Niet dus sloten graven met een spa terwijl de dragline werkloos aan de kant staat. Het schrikbeeld van eerdere crises.

De meeste arbeidsintensieve sectoren hebben als kenmerk dat ze mens-, plaats- en grondgebonden zijn. Dit betekent dat weglekken van gedane investeringen naar het buitenland nauwelijks hoeft op te treden. Maatregelen in deze sectoren zijn dus bijna vanzelf ook efficiënte maatregelen: we stellen orde op zaken in eigen land. In die ordening is nog een sektor van wezenlijk belang, namelijk die van de ruimte en van de inrichting van de steden.

Het Groene Deltaplan omvat ook het stimuleren van de bouwnijverheid. Echter niet in de richting van nieuwbouw en de grote schaal. De bouwopgave voor de toekomst ligt in het herinrichten en repareren van alles wat er tot nu toe is gebouwd. Wat in de tijden van groei is neergezet blijkt onbetaalbaar geworden. Het kan eenvoudiger en soberder en dat zal ook moeten. Immers, wat in de woonlastensfeer kan worden bespaard hoeft ook niet meer te worden verdiend, of van een uitkering te worden bekostigd.

Daarmee is investeren in groene architectuur en stedenbouw en verkeer, gericht op soberheid, reparatie en verdichting van woon- en leefvormen, meer dan het scheppen van zeer arbeidsintensief werk alleen. Het levert besparingen op in de kosten van levensonderhoud. Die besparingen maken het weer mogelijk om een loonoffer te vragen voor het eerlijk delen van werk door arbeidstijdverkorting of aanvullend loon in de eerder genoemde groene sectoren.

Het zijn ook investeringen die zichzelf, net als bij woningisolatie, in korte tijd laten terugverdienen. En zowel de partikulier als de samenleving als geheel worden er beter van. Een strategisch gestimuleerde bouwnijverheid verschaft zo budgetruimte, een betere en boeiender gebouwde omgeving en tot in lengte van jaren degelijk bouwvakwerk. Dat heeft meer toekomst dan het afdammen van onze laatste zeearen of het droogleggen van onze laatste grote binnenwateren.

Het grootscheepse reparatie-karwei dat wacht kan ook meteen aangegrepen worden voor een drastische reorganisatie van wat in Nederland ten onrechte ruimtelijke ordening heet. Dit her-orderen van onze verspillende, stedenbouwkundig uit de hand gelopen samenleving levert besparingen op. In de voorbije periode van groei is koortsachtig gebouwd en gebroken. De roes van de ogenschijnlijk onbegrensde mogelijkheden bevorderde het verbouwen van onze relatief kompakte stedelijk geordende samenleving tot een uiteengelegde en versnipperde verzameling gebouwen en infrastructuur.

Het tempo waarin de ruimte voor stedelijke doeleinden toenam lag ruim driemaal zo hoog als het tempo van de bevolkingsgroei. Het leek niet op te kunnen. Per inwoner is de verstedelijkte ruimte toegenomen van 201,4 m² in 1950 tot 277,7 m² in 1975.

Vooral activiteiten als wonen en verkeer bleken de grote ruimteverslinders. Nu staat wat er gebouwd wordt wel geen eeuwigheid maar toch wel bijna een eeuw. En dat betekent zoveel als dat wie bouwt ook de toekomst voor een flinke periode vastlegt. Daar is in de jaren vijftig en zestig veel te weinig bij stilgestaan met als gevolg dat we vandaag de dag met een typische op groei geënte 'ordering' zitten opgescheept. Een ruimtelijke ordening die stoelt op onbegrensde mogelijkheden wordt afhankelijk van die mogelijkheden om te kunnen blijven draaien. Vallen die mogelijkheden, zoals nu, ineens weg, dan treedt stagnatie in. Daarvan zijn we dan ook getuige. Nadat de stad uit elkaar is gespat, zijn de her en der op het platteland neergekomen brokken onderling verbonden met peperdure wegen en ellenlange leidingstraten. Daarlangs moet zich de bevoorrading en communicatie van onze samenleving voltrekken zoals dat voorheen binnen en tussen stads- en dorpsgemeenschap was geregeld. Alleen veel ijler en over veel grotere afstanden. Zo ontstond een nieuw ruimtelijk patroon, inefficiënt, duur, tijdrovend en kwetsbaar. Gebaseerd op goedkope energie. Elk stedelijk brok en iedere stadse splinter kreeg zijn voorzieningen: scholen, bibliotheek, sporthal, ziekenhuis, brandweer, winkels. Maar de ijheid heeft zijn prijs. Anders dan in de bestaande steden moeten die voorzieningen door een veel kleinere klantenkring worden gedragen. Dat maakt die voorzieningen duur in gebruik. Er moet geld bij. Overheidsgeld. Tezelfdertijd is door de trek en de vlucht uit de steden ook daar de klantenkring danig uitgedund. Ook daar draaien de voorzieningen met verlies. Ook daar moet geld bij. Gaat dat geld ontbreken dan wrekt zich dat in kwaliteitsvershraling: winkelsluiting, het opheffen van busverbinding, sluiting van het kleinere ziekenhuis, beperkte openingstijden van de sporthal en de bibliotheek. Zo wordt in het kader van een meedogenloze bezuinigingsoperatie de ongerichte overdaad van de na-oorlogse revolutiestedenbouw teruggedraaid. En het eind daarvan is nog niet in zicht.

Even schoksgewijs als de woningvoorraad zich na 1945 verdubbelde zal ook de onderhoudsopgave daarvan zich voordoen. Achterstallig onderhoud van produktiegol-

ven van het eind van de 19e eeuw en de jaren 1920-'40 komen daar nog bij. Alleen al voor stadsvernieuwing tot het jaar 2000 wordt de werkvoorraad aan achterstallig onderhoud geschat op 30 tot 50 miljard gulden. Noodzakelijk uit te geven geld om een deel van de gebouwenvoorraad overeind te houden. De reparatie-samenleving is dus in aantocht. En daarop zijn we politiek, bestuurlijk en mentaal tenauwernood voorbereid.

De nieuwbouw-activiteiten zullen in de komende tien jaar worden gehalveerd. De herstelopgave neemt tegelijkertijd immense vormen aan. Toch voltrekt zich nog geen planmatige overheveling van arbeidsplaatsen van nieuwbouw naar reparatiesector. Werkloos geworden bouwvakkers moeten letterlijk werkloos toezien hoe het werk zich hier opstapelt. Dat werk blijft liggen omdat het uit de markt is geprijsd. Vergeleken met nieuwbouw is het te arbeidsintensief. Het vergt te veel tijd aan overleg, passen en meten, organisatorisch samenspel. Bouwvakker zijn in de herstelsector is eigenlijk een verzorgend beroep. Er valt zo niet genoeg aan te verdienen. Tenminste onder de huidige marktverhoudingen. Maar gaan die nog wel op? In feite zijn werkzoekende schoolverlaters en werkloze bouwvakkers toch voor hun uitkering al op de overheid aangewezen. Huidige regelingen pakken zo uit dat het gedwongen werkloos toezien 'beloond' wordt en gestraft wordt met korting op de uitkering als de handen uit de mouwen worden gestoken.

Als de uitkering nu eens niet langer als 'aalmoes' wordt beschouwd maar als een voorproefje van het toekomstige basisinkomen dan ontstaat een veel aantrekkelijker beeld.

Werken met behoud van uitkering is dan een logische schakel in het proces naar een andere opvatting over een regeling van arbeid en inkomen. Nu wordt bij dat werken met een uitkering nog te veel gedacht aan regulier werk. Daaraan kleven dan risico's van zwart-werken, misbruik, marktbederf en concurrentievervalsing. Maar naarmate reguliere arbeid meer en meer wordt uitgestoten zal het werk dat naast een uitkering kan worden verricht wel van een andere orde moeten zijn. Omdat het 'gewone' werk domweg haast niet meer te krijgen is. Er zijn al tal van klusbedrijven, die op experimentele basis zo opereren. Er komt ook een levendige ruilhandel op gang in natura: arbeid en vaardigheden worden op uurbasis onderling uitgewisseld. Timmerwerk wordt zo geruild tegen metselwerk en zo meer. Op informele wijze wordt vooruitgelopen op een ontwikkeling naar een nieuwe fase in de verzorgingsstaat. Het tijdperk van werkelijke verzorging breekt door. Met het slinken van de geldstromen trekt ook de onbeweeglijk geworden overheidsburokratie zich terug en ontstaat nieuwe ruimte voor experiment en informele voorziening in behoeften, waaraan ook in de verzorgingsstaat-oude-stijl niet werd toegekomen.

Want laten we wel zijn, toen het geld er nog wel was bleef de herstelopgave ook liggen. Daarom is die nu immers zo groot.

Het zou wel eens zo kunnen zijn, dat niet in het tekort aan geld of (nog) verdergaande ambtelijke bevoegdheden, maar in een verkeerde strategie, namelijk grootschalig bureaucratisch en van bovenaf, de oorzaak van tekorten in onze verzorgingsstaat gezocht moet worden.

Dat geeft wel even een andere dimensie aan de kleinschaligheidsbeweging. Particulier initiatief, zelfwerkzaamheid, zelfredzaamheid, zelfkontrolle en zelfregulering zouden wel eens de onmisbare instrumenten kunnen zijn voor een samenleving die ernst wil maken met de bescherming van kwetsbare groepen. Zij bevolken immers in hoofdzaak de slechtste woningen in de oudste buurten. Binnen bepaalde groene sectoren zoals deze reparatie-gerichte bouw zouden initiatieven bevorderd moeten worden. Door soepeler regelgeving, door het beschikbaar stellen van kennis, gereedschap, en bouwmaterialen aan buurt- en wijkgebonden bewonersorganisaties.

Hier liggen nieuwe onbekende mogelijkheden.

Ervaringen in het buitenland, met name in Verenigde Staten en Engeland zien er veelbelovend uit. Voor een nieuwe generatie bouwkundigen liggen hier de kansen om te komen tot een architectuur en stedenbouw van het genoeg.

Want wijksgewijze reparatie, uit te voeren in samenwerkingsverbanden van bouwvakkers en vrijwilligers vraagt het uiterste aan vindingrijkheid en creativiteit. Een geheel eigen aanpak, waarbij het voortdurend gaat om het bereiken van resultaten met sobere middelen, waarbij meerwaarde wordt behaald door de som van oud en nieuw bouwen meer te laten zijn dan een optelsom. Soms kan worden volstaan met verhuizen; het organiseren van passende huisvesting in plaats van die te bouwen, bijvoorbeeld ouderen helpen aan een kleinere woning omdat de huidige te groot is geworden. Ook kan dikwijls met reparatie en simpele ingrepen in de plattegrond veel worden bereikt. In onbruik geraakte bedrijfsgebouwen kunnen geschikt gemaakt worden voor wonen en memo-achtige bedrijfsverzamelgebouwen. Zeer slechte gebouwen worden gesloopt en de materialen worden opnieuw gebruikt. Bijvoorbeeld als inbouwpakket voor in ruwbouw opgeleverde vernieuwde of nieuwe woningen.

Kenmerk van dit proces is dat het tendeeft naar stedelijke verdichting. Naar het met meer mensen benutten van bestaande voorzieningen, die daardoor open kunnen blijven en wellicht op den duur ook kunnen gaan draaien op een lager tarief.

Dit verdichten, het scheppen van mogelijkheden tot inschikkelijkheid, bespaart daarmee op de huishoudportemonnaie en het overheidsbudget. In de bouwnijverheid komt het nu allereerst aan op de ideeën en pas daarna op het geld.

De winst is te behalen uit de samenhang van al deze creatieve ideeën, die her en der verspreid en ieder voor zich worden beproefd.

Daarvoor is het ontwikkelen en voeren van creatieve politiek nodig. Van een strategie waarbij de macht weer meer wordt gelegd bij degenen die de vergeten vernieuwingsmogelijkheden bij zich dragen.

Terug dus naar mensen zelf: de weg terug naar vooruitgang.

Marten Bierman

Berichten

Automatisering voor raads- en statenleden

Een aantal grote overheidsinstellingen heeft al geautomatiseerd of zit midden in het proces. Menig staten- of raadslid zal waarschijnlijk al met een automatiseringsnota gekonfronteerd zijn of heeft die binnenkort te verwachten.

Ik wil een aantal mogelijke onderdelen van een automatiseringsproces nader beschouwen. De meeste punten uit wat nu volgt zijn overgenomen uit een reactie van de PSP/CPN-fractie in de Gelderse Staten op een nota Automatiseringsbeleid van de provincie Gelderland.

In eerste instantie wordt uitgegaan van een algemeen schema dat tot nu algemeen gangbaar is bij het tot stand brengen van een informatiesysteem (Information Systems Handboek, Kluwer, 1972). In een dergelijk proces worden de volgende fasen onderscheiden:

1. vooronderzoek,
2. analyse,
3. ontwerp,
4. ontwikkeling,
5. invoering en
6. evaluatie.

Aangezien in fase 1 de uitgangspunten voor het gehele daarop volgende proces geformuleerd worden, is dat de plaats om als 'politiek' de grootste inbreng te leveren. Vandaar dat hier met name op deze fase ingegaan wordt. Indien in deze fase voldoende voorwaarden geformuleerd worden, kan in volgende fasen naar het eindrapport van deze fase verwezen worden.

Het eindrapport van het vooronderzoek

(feasability study) zal aan een aantal criteria moeten voldoen. Het zal een inzicht moeten geven in wat er al aan automatisering in de organisatie aanwezig is en in hoeverre verdere automatisering een aanpassing dan wel complete reorganisatie behoeft. Dat betekent dat de volgende onderwerpen er in behandeld zouden moeten worden:

- een korte beschrijving van de bestaande organisatie;
 - een algemene beschrijving van de doelstellingen van het nieuwe systeem;
 - een voorlopige lijst van eisen waaraan het systeem zal moeten voldoen om het gestelde doel bereikbaar te maken;
 - een voorlopig ontwerp van het geadviseerde systeem;
 - een voorlopig ontwerp van alternatieve systemen;
 - een voorlopige beschrijving van wat aan apparatuur en programmatuur nodig zal zijn;
 - een algemeen overzicht van de inspanningen die nodig zullen zijn om het systeem te verwezenlijken;
 - specificatie van kosten en verwachte opbrengsten;
 - advies omtrent de te nemen beslissing en de maatregelen die uit de geadviseerde beslissing voortvloeien.
- Naast deze punten, aan hetzelfde handboek ontleend, zou er echter nog een 'sociale paragraaf' aan toegevoegd moeten worden. Deze eis leidt dan nog tot de volgende (extra) criteria:
- maatschappelijke baten binnen de organisatie:
 - Wat heeft de automatisering voor invloed op de herstructurering van het ta-

kenpakket van het 'lagere' personeel?

— Automatisering als beleidsinstrument: zodanige herstructurering van het takenpakket van het 'lagere' personeel dat controle door hen van de automatisering toeneemt. Een en ander valt samen te vatten onder de leuze 'Automatisering een zaak van het hele personeel';

- maatschappelijke baten buiten de organisatie: kan automatisering beter in een maatschappelijke behoefte voorzien? Kan de dienstverlening worden uitgebreid?

- een overzicht van de gevolgen voor de kwaliteit van de arbeid en de emancipatoire aspecten: wat betekent dit voor de opleidingsmogelijkheden van het personeel, met name over automatisering?

Naast deze sociale paragraaf kan nog het criterium gesteld worden dat het eindrapport in de volledige openbaarheid wordt gebracht en ook voor derden makkelijk toegankelijk. Dat betekent dat de terminologie aangepast dient te zijn.

Het zijn met name de laatste criteria die wij als politici zullen moeten benadrukken in onze betogen. Immers, in deze criteria zitten de verschillende facetten van macht en sociaal-ekonomische tegenstellingen opgesloten. Zij geven een bepaalde kijk op automatisering weer die efficiency en sociaal beleid probeert te combineren. Met deze criteria kan een tegenwicht worden gegeven aan die tendensen die meestal vanuit het (beleidmakende) management zijn te horen.

De hanteerbaarheid van het proces vereist het van te voren vastleggen van regels en besluitvormingsprocedures. Vaak betekent dit dat tussentijdse bijsturing van dat proces moeilijk is, met name op het moment dat normaliter het 'lagere' personeel (de 'gebruikers' in het computerjargon) in het proces wordt betrokken, ligt het voor de hand dat de van boven opgelegde regels in de praktijk niet uitvoerbaar zijn. Aan de andere kant zal vaak het inzicht van de gebruiker nog kleiner zijn dan dat van het leidinggevend management.

Deze twee zaken impliceren een zo

vroeg mogelijk betrekken van de gebruiker in het invoeringsproces. Maar dat niet alleen. Op een zo vroeg mogelijk moment (liefst nog voor de start van de automatisering) zal de gebruiker moeten worden ingewijd in de algemene kennis omtrent automatisering. Deze opleiding mag niet beperkt blijven tot zaken als gebruik van de (van boven opgelegde) apparatuur. Vanaf de werkvloer zal men vaak een beter beeld hebben van de toepassingsmogelijkheden van de automatisering, zeker als dit begeleid wordt door een algemene scholing.

De leidinggevende laag in een organisatie is het meestal vooral te doen om efficiency-verbetering. Dat betekent dan: meer doen met minder personeel. De personeelskosten worden gedrukt want de machines werken goedkoper. Waar vaak niet aan wordt gedacht, is dat het dienstenpakket dank zij automatisering ook uitgebreid kan worden. Met andere woorden meer doen met gelijke of zelfs grotere personeelssterkte. Ook dit is efficiency-verbetering. Automatisering wordt dan een instrument om kwantiteit en kwaliteit van de dienstverlening te verbeteren.

De vraag naar beveiliging van gegevensbestanden heeft alles te maken met de grootschaligheid van het te gebruiken systeem (de configuratie). Een gedecentraliseerd systeem, bestaande uit een groot aantal mikrocomputers geeft minder beveiligingsproblemen dan een groot centraal systeem. Zo'n centraal systeem is voor meerdere gebruikers tegelijk toegankelijk (multi-user systeem) en gegevens van verschillende gebruikers zijn fysiek op dezelfde plaats opgeslagen. Dit maakt beveiliging van deze gegevens, wat alleen via software kan gebeuren, een stuk moeilijker.

Een bijkomend probleem van deze grote systemen is dat ze vaak op het openbare telefoonnet aangesloten zijn. Via de telefoon kunnen allerhande kwaadwillende individuen, eventueel met gebruik van een eigen mikrocomputer, proberen de toegangskodes van de betreffende

komputer te breken. Voor iemand die een beetje verstand heeft van computers, hoeft dat niet moeilijk te zijn. Beveiliging van gegevensbestanden voor mikro's kan daarentegen via hardware gebeuren, met andere woorden via de oude vertrouwde sleutel.

Indien enigszins mogelijk, is het om veiligheidsredenen dan ook verstandig uit te gaan van een net van mikrocomputers, eventueel in combinatie met een centraal gegevensbestand, dat met deze mikro's geraadpleegd kan worden.

Het voorafgaande valt op de volgende manier kort samen te vatten. Een verantwoorde invoering van automatisering kan pas tot stand komen als:

- aan de voorbereiding van het automatiseringsproces grote aandacht besteed wordt;
- de invoering gedragen wordt door het

gehele personeel;

- deze invoering gepaard gaat met een goede opleiding van het personeel;
- automatisering niet tot machtsposities leidt maar gedecentraliseerd plaatsvindt;
- de voordelen van automatisering niet leiden tot ontslag van personeel maar gebruikt worden voor uitbreiding van het dienstenpakket;
- maatregelen genomen worden die leiden tot een maximale beveiliging van de opgeslagen gegevensbestanden; mikrocomputers geven de grootste beveiliging via hardware.

Wiel Maessen

Overgenomen uit 'De Rode (D)raad', blad voor PSP raads- en statenleden.

KOMPUTER-WOORDENBOEK

software	het geheel van instructies dat de komputer zijn 'intelligentie' geeft
hardware	de apparatuur/komputer zelf
terminal	toetsenbord + beeldscherm zonder 'intelligentie'
mikro	kleine komputer door één persoon te bedienen
mini	midden komputer met beperkte geheugenkapaciteit, door meerdere personen tegelijk te bedienen
mainframe	grote tot supergrote machine met veel en professionele randapparatuur
cluster/netwerk	groep van mikro's, mini's en/of mainframes, die aan elkaar gekoppeld zijn
protokol	afpraak over de manier van gegevensoverdracht (software)
interface	hardware, gebruikt om verschillende apparaten aan elkaar te koppelen
modem	apparaat waarmee het mogelijk is een komputer via de telefoonlijn met een andere te laten 'praten'
randapparatuur	printers, schijfgeheugens, terminals, e.d.

RADIKALE NOTITIES

UITGAVE

Radikale Notities, kaderblad van de PPR, verschijnt vier keer per jaar. Jaargang 1983, nummer 4. Radikale Notities is een uitgave van de PPR-Studiestichting in samenwerking met de Stuurgroep Raads- en Statenwerk.

KOLOFON

Redactie:

Jan W. Dirx,

Jaap P. de Jong,

Anita M. Keuning,

Tim M. van Ruiten,

Hans A. Verstraaten.

Vormgeving:

Joep Paulussen.

Zetwerk, lay-out & druk:

Stichting Studentenpers Nijmegen

Redactie-adres:

Singel 277, 1012 WG Amsterdam.

ABONNEMENTEN

f 25,— per jaargang (vier nummers).

Voor abonnementen en bestellen losse nummers (f 6,— + f 1,60 verzendkosten) is het adres:

Singel 277, 1012 WG Amsterdam, tel. 020-226018; of via gironr. 2144633, t.n.v. PPR-Studiestichting Amsterdam, onder vermelding van het gewenste.

PPR *STUDIESTICHTING* **MS**

SINGEL 277 | 1012 WG AMSTERDAM | TELEFOON 020-22 60 18
